

Universiteit
Leiden
The Netherlands

'Om de kwaliteit van het geld'. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de 18de eeuw

Scheffers, A.A.J.

Citation

Scheffers, A. A. J. (2013, April 18). *'Om de kwaliteit van het geld'. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de 18de eeuw*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20829>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20829>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20829> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Scheffers, Albert Antoine Jacques

Title: Om de kwaliteit van het geld. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw

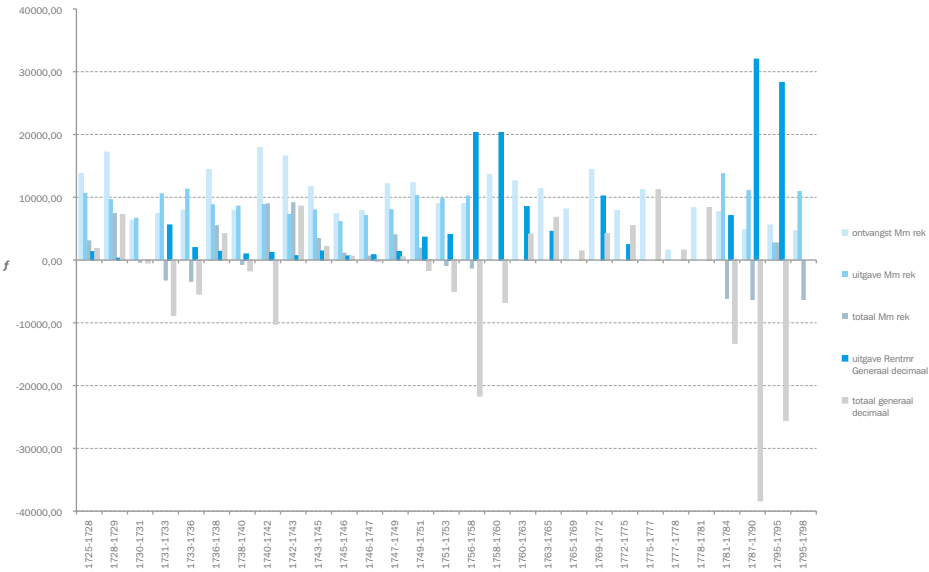
Issue Date: 2013-04-18

02 De organisatie van de muntproductie tijdens de Republiek

2.1 Het recht van munt

Om iets te kunnen zeggen over de muntproductie, dient eerst aandacht besteed te worden aan de rechtsbasis waarop die productie plaats vindt. Daarna wordt in dit hoofdstuk gekeken naar de verschillende functies binnen de Muntorganisatie en aan de functionarissen die weliswaar buiten de Muntorganisatie staan, maar uit hoofde van hun functie te maken hebben met de muntproductie. Het muntrecht, het recht om munten te produceren en wettelijke bepalingen over de muntslag en -circulatie uit te vaardigen, is in Europa sinds de Karolingische periode voorbehouden aan de vorst.⁶⁸ Het behoort, samen met onder andere het recht op het heffen van tol en het marktrecht, tot de regalia van de vorst. Deze is vrij dit recht in leen af te staan aan zijn vazallen, bijvoorbeeld als tegenprestatie voor verleende diensten in het bestuur of voor een bijdrage aan een oorlog. In de Nederlanden zijn de oudste overgeleverde muntprivileges degene die verleend zijn aan de bisschoppen van Luik (908) en Utrecht (936). In de loop der eeuwen wordt in onze streken het recht van munt, hetzij door verlening, hetzij door brutale claim of stilzwijgende erkenning, door vrijwel alle landsheren gezien als hun recht. Gedurende de late Middeleeuwen weten de koningen van de West-Europese monarchieën als Frankrijk, Spanje en Engeland dit recht geleidelijk weer geheel in eigen handen te nemen. In het Duitse Rijk, maar bijvoorbeeld ook in Italië, ontbreekt het aan voldoende centraal gezag, waardoor het recht van munt versnipperd blijft. In de Nederlanden bezitten omstreeks 1500 naast de hertogen, de graven, de bisschoppen, enkele abten, enkele steden, ook een aantal hoge edelen zoals Bergh en Culemborg het recht van munt. De grond waarop vooral deze laatsten dit recht uitoefenen is niet altijd even duidelijk aantoonbaar. Door het samenkomen van diverse gebieden onder één vorst in de Bourgondisch-Habsburgse tijd valt een deel van het muntrecht in de Nederlanden uiteindelijk toe aan Karel V en zijn zoon en opvolger Philips II. Na de afzwering van Philips in 1581 beschouwen de Staten van de gewesten zich als rechtsopvolgers van de landsheer. Zij eigenen zich het recht van munt toe, dat tot dan toe aan de hertogen of graven heeft behoord. Het muntrecht van een zestal steden blijft tegelijkertijd erkend. Het recht van munt wordt bijna altijd gezien als een bron van inkomsten voor de muntheer. Voor zover bekend is deze aanname niet gebaseerd op enig onderzoek. De studies uit het project *Gewestelijke Financiën ten tijde van de Republiek* bieden, zowel in de gepubliceerde delen als in de gegevens beschikbaar op de website van het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis,

te weinig gedetailleerde gegevens om deze aanname te bevestigen of te ontkennen.⁶⁹ Tabel I.4.9 uit het deel over de financiën van Holland geeft een iets meer gedetailleerd overzicht dan de andere delen uit deze serie, maar omdat het hier gaat om verzamelposten valt ook hieruit niet een exact antwoord op bovengenoemde aanname af te leiden. Tabel V.5.3 in hetzelfde werk geeft als ‘Overzicht van de huislasten 1640-1790’ de onkosten van de Munt voor alleen de jaren 1730, 1740 en 1750, respectievelijk *f* 625, *f* 1.795 en *f* 625, maar ook geen verdere uitleg.⁷⁰ Een eerste verkennend onderzoek naar de kostenkant van de exploitatie van het muntrecht wijst uit dat genoemde aanname zeker niet als vanzelfsprekend kan worden gesteld. Onderstaand diagram, opgesteld op basis van de Hollandse Muntmeestersrekeningen uit het archief van de Grafelijkheids Rekenkamer en de rekeningen van rentmeester-generaal van Holland toont duidelijk de regelmatig veel hogere uitgaven dan inkomsten voor de muntheer, de Staten van Holland.⁷¹

Grafiek 4. Opbrengst minus uitgaven Munt van Holland 1725-1798.

Door het ontbreken van de tweede tot en met de negende rekening van de Hollandse Muntmeester Wouter Buck kunnen de uitgaven van de Muntmeester over de periode 1758-1781 niet in dit overzicht opgenomen worden. De inkomsten die Buck in deze jaren de Staten van Holland verschaft zijn afgeleid van de berekening van het heerlijk recht of sleischat in de akte van de opening van de

68 Van Gelder, Muntrecht. In: E.J.A. van Beek Encyclopedie voor munten en bankbiljetten M 130-131.

69 Zie voor een omschrijving van het project www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/GewestelijkeFinancien en voor de achterliggende cijfers de link ‘elektronische bestanden’.

70 Liesker en Fritschy, *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek, IV Holland 1572-1795*, 52-53 en 486-487.

71 Zie hoofdstuk 23.2 van het deel Bronnen van deze publicatie.

Cover Page

Universiteit Leiden

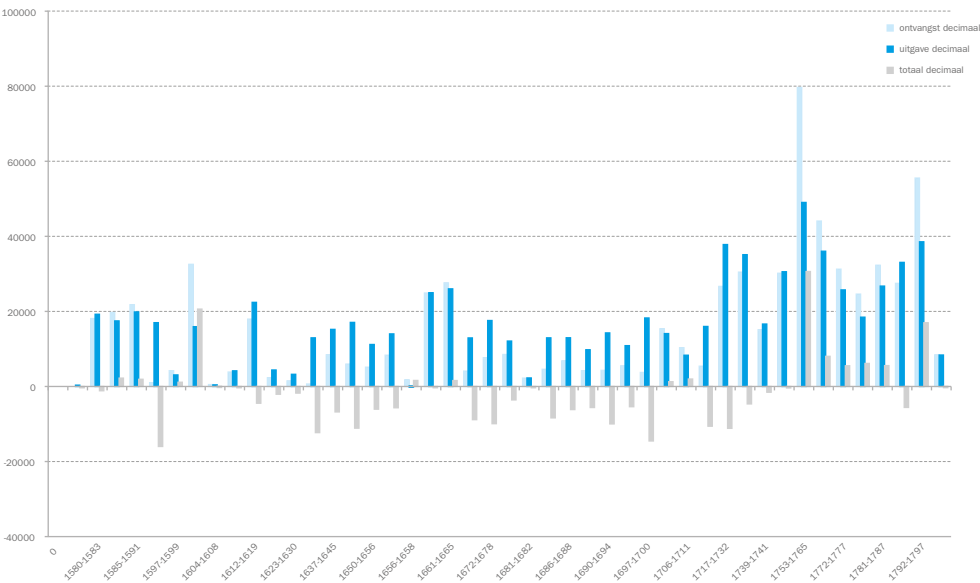
The handle <http://hdl.handle.net/1887/20829> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Scheffers, Albert Antoine Jacques

Title: Om de kwaliteit van het geld. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw

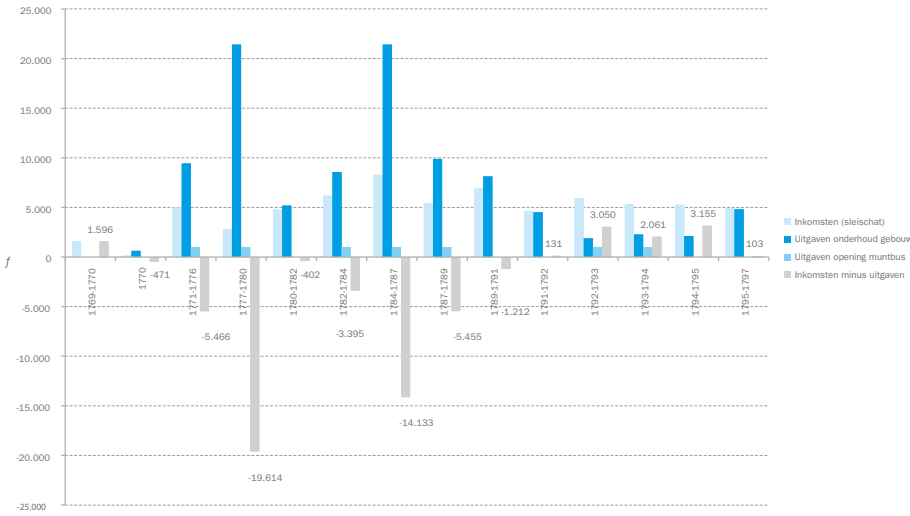
Issue Date: 2013-04-18

muntbus. Deze akten zijn beschikbaar in het Archief van de Generaliteits Muntkamer en bewerkt door onder andere Polak.⁷² Aangezien de Hollandse Munt te Dordrecht voor aanvang van de productie onder verantwoordelijkheid van Wouter Buck grondig wordt verbouwd en de gebouwen en machines van het Muntbedrijf voortdurend onderhoud behoeven, mag worden aangenomen dat de som van inkomsten uit en uitgaven aan de Munt voor de Staten van Holland over deze 23 jaar niet zo positief is als uit bovenstaand overzicht blijkt.⁷³ Dat de Hollandse situatie niet op zich staat, bewijst de grafiek van de inkomsten en uitgaven ten behoeve van de Munt van de Staten van Zeeland, gebaseerd op gegevens ontleend aan de rekeningen die de Zeeuwse Muntmeesters bij hun superieuren hebben ingediend.⁷⁴

Grafiek 5. Opbrengst minus uitgave Munt van Zeeland 1580-1799.

Cijfers over de opbrengsten uit en uitgaven ten behoeve van de Utrechtse Munt zijn bekend voor het grootste deel van de laatste 30 jaar van de achttiende eeuw. Ook hier blijkt dat de provinciale kas met regelmaat flink tekort komt aan het in stand houden van de eigen Munt.⁷⁵

Grafiek 6. Opbrengst minus uitgave Munt te Utrecht 1769-1797.

Van der Beek heeft in zijn voordracht *Het financieel resultaat van de Gelderse Munt in de achttiende eeuw* aangegeven dat dit patroon van opbrengst en uitgaven ook geldt voor de provinciale Munt van Gelderland.⁷⁶ Hoewel nog onvoldoende onderzoek is gedaan naar de inkomsten uit en de uitgaven ten behoeve van de Munt, kan hier toch al gesteld worden dat de uitoefening van het recht van munt voor de gewesten in de tijd van de Republiek meer een blijk van soeverein recht, mogelijk zelfs een vorm van prestige, moet zijn geweest dan een bron van inkomsten. Voor een beeld van de organisatie van het Muntbedrijf zelf wordt in de volgende paragrafen nader ingegaan op de verschillende functies binnen een Munt. Deze paragrafen hebben slechts een ondersteunende rol voor het beeld over het toezicht over het muntwezen dat in hoofdstuk 4 wordt geboden. Er is voor gekozen de informatie over functies binnen een Munt te concentreren op de situatie in Holland en West-Friesland. De in de bijlagen na de instructies of commissies toegevoegde lijsten van namen van de functionarissen beperken zich tot de achttiende eeuw. Samen vormen ze daarmee meteen de schakel met het tweede onderwerp in deze studie, namelijk de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw.⁷⁷

72 NA 1.01.44 en Polak, *Historiografie*.
 73 De verbouwing van de Hollandse Munt te Dordrecht in de jaren 1756-1762 is een van de onderwerpen die uitgebreider aan bod komen in het *Jaarboek Oud-Dordrecht* 2014.
 74 ZA 508c-4 11320-11770. De Muntmeestersrekeningen met bijlagen zijn inmiddels compleet digitaal gefotografeerd en ook al gedeeltelijk bewerkt. Publicatie van de gegevens uit deze rekeningen is 'slechts' een kwestie van tijd en geld. De uitschieters in het negatieve resultaat in 1597, 1637, 1650, 1700, 1718 en 1739, maar ook die in het positieve resultaat in 1604, 1765 en 1797 verdienen het om nader onderzocht te worden.
 75 De inkomsten zijn gebaseerd op de bedragen aan sleischat die worden gegeven in Polak, *Historiografie*. Op advies van M.L.F. van der Beek zijn de sleischatbedragen hier gerekend voor 50 procent, omdat de Utrechtse Muntmeester mogelijk al vanaf medio 1723 slechts de helft van zijn sleischat hoeft af te dragen. De uitgaven betreffen voornamelijk materialen en arbeidslonen voor onderhoud aan het Muntgebouw en de kosten voor de opening van de muntbus in 1776, 1780, 1782, 1784, 1787 (de laatste drie zijn nog niet teruggevonden), 1789, 1793 en 1794. De uitgaven zijn gebaseerd

op bewerking van de rekeningen van de rentmeesters-generaal Gijsbert Jan van Hardenbroek over de jaren 1769 t/m 1788, Simon Jan Baptist Barchman Wuytiers over de jaren 1789 t/m 1794, Otto Willem Falck over de jaren 1795 t/m 30 april 1798 en Anthonie Jan van Mansfeld over de periode 1 mei 1798 t/m 30 april 1799. Het Utrechts Archief, Financiële instellingen van de landsheer 1529-1581 en van de Staten van Utrecht en daarop volgende gewestelijke besturen 1581-1811, Inventaris door P.C.B. Maarschalkwereld Utrecht 1983, inv. nr. 37 dossier nrs 1265 t/m 1295. Ditzelfde archief bevat in de dossiers 2648 t/m 2654 de rekeningen van de secretarissen van de Financie- en Rekenkamer betreffende de betaling aan leden van Gedeputeerde Staten wegens onder andere het bijwonen van het openen van de muntbussen 1775-1780 en 1785-1795. In de dossiers 2655 t/m 2559 zitten de borderellen behorende tot deze rekeningen. Dossier 2660 bevat bijlagen tot de rekeningen. Zowel de borderellen als de bijlagen moeten nog nader worden bestudeerd om ook hier een verklaring te geven over de uitschieters in zowel het positieve als het negatieve resultaat van inkomsten uit en uitgaven aan de Munt.
 76 Voordracht gehouden op 20 april 2006 voor de Numismatische Kring Utrecht te Vleuten.
 77 De schrijver dezes is bezig met de voorbereidingen van een publicatie over de organisatie van het muntwezen in de Republiek, waarin de functies en de functionarissen ruimer aan bod komen. Zijn arbeid aan de Muntmeestersrekeningen van Holland, Zeeland en Utrecht, zal zeker meer inzicht geven in onder andere de kosten van een Muntbedrijf.

2.2 De techniek van het munten

Het vervaardigen van munten is waarschijnlijk een van de eerste voorbeelden van massaproductie in een speciaal daarvoor ingerichte ruimte. In de volgende paragrafen wordt het productieproces van munten tot en met de achttiende eeuw globaal beschreven.

2.2.1 Handmatige productie

In de tijd van de Republiek wordt binnen een Munt goud, zilver en koper verwerkt kleine of grotere muntstukken van een door de muntheer voorgeschreven gehalte en gewicht. De meeste munten zijn rond van vorm, hoewel in tijd van nood of ten behoeve van speciale gelegenheden hiervan wordt afgeweken.⁷⁸

Tot circa 1670 is de productie van munten in de gewesten die samen de Republiek der Verenigde Nederlanden vormen zoals Hoitsema en Feith het noemen: ‘een aaneenschakeling van primitieve mechanische werkzaamheden, waarbij geen machines, hoogstens een enkel werktuig, werd gebezigd’.⁷⁹

Het voor de vervaardiging van munten benodigde goud, zilver en koper wordt van ouds her veelal door de Muntmeester ingekocht in de vorm van oude afgesleten, niet meer geldige of buitenlandse muntstukken, in bewerkte vorm of in baren of strippen. Binnen de Munt wordt het metaal versmolten in aarden of ijzeren kroezen in gemetselde ovens die van origine op houtskool worden gestookt en waarvan het vuur wordt aangejaagd door een blaasbalg. Pas in later tijd gaat men gebruik maken van steenkool.

Zodra het metaal is gesmolten, wordt het gehalte ervan bepaald. Afhankelijk van het voor de nieuw te maken muntstukken benodigde gehalte wordt er zo puur mogelijk goud of zilver bij de smelt gevoegd om het gehalte te verhogen. Om het gehalte van ‘de smelt’ te verlagen wordt bij goud doorgaans zilver en bij zilver doorgaans koper toegevoegd.⁸⁰

Het op het juiste gehalte gebrachte vloeibare metaal wordt uitgegoten in zandvormen. Eenmaal afgekoeld en hard geworden heeft het metaal de vorm van lange repen, ook wel tennen of tinnen genoemd. De stukken muntmetaal worden vervolgens met zogenaamde vlekhamers op de dikte van de te vervaardigen muntstukken gebracht. De uit deze bewerkingen ontstane hogere hardheid van het metaal wordt opgeheven door het metaal tussentijds te verhitten. Deze bewerking wordt ook wel gloeien genoemd. De tinnen worden met een haak in de gloeioven geduwd en er ook weer mee uitgehaald.⁸¹ Met een stevige schaar worden uit het nu weer zachte materiaal rondjes geknipt, die

zo dicht mogelijk bij de gewenste diameter en het vereiste gewicht komen van het te produceren muntstuk. Door middel van vijlen, ook wel justeren genoemd, worden de uit deze bewerking ontstane blanco muntplaatjes of rondellen op het precieze gewicht gebracht.

Afb. 1. De Munter, zoals afgebeeld door Jan Luycken in *Het Menselyk bedryf* (1694). Op de voorgrond een verbeelding van hoe munten met de hamer worden geslagen, op de achtergrond hoogstwaarschijnlijk het vlakken van een stuk metaal met een zogenaamde vlekhamer. Rechts is een oven te zien waaruit met een tang een kroesje met vloeibaar muntmetaal wordt gehaald.

Tijdens de verschillende bewerkingen blijft vuil aan het oppervlak van de muntplaatjes kleven of oxideert een deel van het metaal aan de oppervlakte van de muntplaatjes. Vuil en oxide worden verwijderd door onderdompeling in baden met chemische vloeistof.⁸² De kennis van de chemische

⁷⁸ Van Gelder, *De Nederlandse noodmunten van de Tachtigjarige Oorlog*. Purmer / Van der Wiel, *Handboek van de Nederlandse provinciale muntslag*.

⁷⁹ Hoitsema / Feith, *de Utrechtse Munt uit haar verleden en heden* 53.

⁸⁰ Wanneer koper aan een ‘smelt’ van een alliage van goud en zilver wordt gevoegd, wordt de kleur van de uiteindelijke legering meer rood van kleur.

⁸¹ Dit instrument is verschillende keren op munten afgebeeld. Zie: Krenning, *De tinhaak*. Opdam, *Overdenkingen bij een tinhaak*. Pannekeet, *Meer tinhaken*.

⁸² Koning, Blancheren, in: E.J.A. van Beek, *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* B-58. Gouden en zilveren munten worden gereinigd in een oplossing van zwavel- en salpeterzuur en vervolgens rondgedraaid in een wijnsteenzuur oplossing waardoor een hogere glans ontstaat.

werking is al vroeg in de geschiedenis zodanig ontwikkeld dat men de vuile gouden rondellen er weer goudgeel kan laten uitzien. Zilveren rondellen krijgen via blancheren de frisse zilverkleur terug, de koperen exemplaren worden met behulp van een chemische reactie weer rood gemaakt. Het munten zelf is in de Republiek tot eveneens circa 1670 louter handwerk. Met twee met de hand gesneden ijzeren stempels wordt met een of meer ferme hamerslagen een afbeelding op voor- en achterkant van het nog blanco muntplaatjes tegelijk aangebracht. Doordat een stempel in een blok is geplaatst en het andere stempel in de hand wordt gehouden, is de stand van de voorzijde ten opzichte van de keerzijde bijna nooit gelijk.⁸³ Het muntstuk is nu gereed voor aflevering aan de Muntmeester. Die aflevering geschiedt door de provoost of smidmeester, meestal de oudste van de Muntgezellen. Volgens zijn instructie moet ook de waardijn hierbij aanwezig zijn. Deze drie de functionarissen moeten van deze afleveringen een administratie bijhouden, die bij de reguliere controle op de productie – de opening van de muntbus – of bij vermeende calamiteiten door de raden en generaalmeeesters van de Munten met elkaar worden vergelijken.⁸⁴

2.2.2. De invoer van machines

De Italiaanse architect, kunstschilder en medailleur Donato Bramante (1444-1514) gebruikt rond 1508 als eerste de schroefpers of balancier om er loden penningen mee te produceren. Omstreeks 1530 zet de Italiaanse beeldhouwer, schilder en medailleur Benvenuto Cellini (1500-1571) een gelijksoortig apparaat in om er kleine muntstukjes voor Paus Clemens VII mee te schroeven. In 1555 wordt de balancier voor het eerst gebruikt in de Parijse ‘Monnaie du Moulin’. Door tegenwerking van het Muntpersoneel, dat zeer waarschijnlijk vreest voor zijn werk en dus zijn inkomen, wordt de balancier pas vanaf 1640 ingezet voor de massaproductie van munten.⁸⁵ In 1645 weet de Luikse graveur en werktuigkundige Jean Varin de tegenstand tegen de nieuwerwetse machines zodanig te overwinnen dat in Frankrijk gesproken kan worden van een complete overgang van de vervaardiging van munten met de hand en de hamer naar die met de schroefpers.⁸⁶ Nicolas Briot is waarschijnlijk degene die wals- en ponsmachines invoert in het productieproces van de Schotse Munt.⁸⁷ In Engeland wordt de schroefpers vanaf 1662 in de Munt gebruikt.⁸⁸ In de Republiek wordt ‘al’ in 1659 gesproken over invoering van de nieuwe machines. De Staten van Holland vaardigen op woensdag 10 september 1659 op voorstel van dr. Johan Meerman (1624-1675) een resolutie uit waarbij zij bepalen dat er een advies moeten komen van raden en generaalmeeesters

van de Munten over de nieuw te maken zilveren ridders en dito dukaten.⁸⁹ Letterlijk bevat de resolutie de vraag of vanwege de gewenste ‘meerder accurateit ende aengeneamheijt’ van de ‘figuren’ (het uiterlijk) de nieuwe muntstukken niet langer vervaardigd moeten worden met de hamer maar voortaan moeten worden geschroefd.⁹⁰ In hun reactie noemen raden en generaalmeeesters het gebruik van de balancier of schroefpers een ‘saek van grote bedenckelijckheijt’. Zij zijn bang dat toelating van dit apparaat in de Munthuizen valsemunterij in de hand zal werken. Het lawaai van het slaan van de munten met de hamer is zo groot dat in het geheim produceren van munten niet mogelijk lijkt.⁹¹ Het duurt nog ruim 10 jaar voordat de schroefpers zijn intrede in de Nederlandse Munthuizen doet. Het betreft hier een eenvoudige machine met een horizontale slinger met loden bollen aan de uiteinden. In het midden van de slinger is een verticale schroef gemonteerd die de drukkracht levert om een munt of penning te ‘schroeven’. Onderaan de schroef zit het bovenstempel gemonteerd. Door beweging van de slinger kan het bovenstempel met kracht op het onderstempel, dat vast zit in het ‘huis’ van de pers, worden gebracht. Belangrijk is deze kracht zodanig te laten zijn dat de in de beide stempels gegraveerde afbeelding tegelijk goed wordt overgebracht op het op het onderstempel gelegde blanco muntplaatje. Bij een te hoge drukkracht, maar ook bij het niet loodrecht plaatsen in de balancier en bij het verkeerd of helemaal niet neerleggen van een blanco muntplaatje, kunnen de stempels gemakkelijk barsten en moet het productieproces worden stilgelegd voor het plaatsen van een of twee nieuwe exemplaren. De in Antwerpen geboren, maar in Middelburg als architect en schilder werkzame, Daniel de Bieck laat met zijn tekeningen voor de mechanisatie van de Munt zien ‘hoe dat het geldt geschrouwt wert’. De Bieck moet de Munt in Parijs hebben bezocht en daar goed hebben gezien hoe de nieuwe machines voor de muntproductie werken en waarvan ze gemaakt zijn.⁹² Voor de Hollandse Munt in Dordrecht maakt hij een boek met achttien tekeningen, bevattende een ‘uittijk van den muntpers en verdere instrumenten’.⁹³ Deze set tekeningen is tot nu toe niet teruggevonden. Een vergelijkbare serie met ‘maar’ dertien verschillende tekeningen maakt De Bieck voor de mechanisatie van de Zeeuwse Munt te Middelburg. Deze tekeningen zijn wel bewaard en geven een goede indruk van wat De Bieck voorstelt.⁹⁴ Op basis van de tekeningen voor de Hollandse Munt maken zowel Jacob Thoon uit Rotterdam als Lybert van der Burch uit Den Haag bestekken. Van der Burch, die in 1669 al bij de Staten-Generaal een octrooi heeft aangevraagd en gekregen op zijn ideeën over de vervaardiging van pletmolens en schroefpersen, krijgt uiteindelijk de opdracht voor de Munt in Dordrecht naar Frans voorbeeld en niet naar zijn eigen denkbeelden de nieuwe installaties en machines te vervaardigen. Hij ontvangt

83 Binnen de numismatiek wordt de stand van de voorzijde ten opzichte van de keerzijde aangeduid met de wijzers van een klok. Aangezien het stempel dat in de hand wordt gebouwen meestal rond is, zijn vele variaties in de stempelstand mogelijk.

84 Zie voor de verschillende functies binnen het Muntbedrijf hoofdstuk 2.3 in dit deel en de instructies voor deze functies in hoofdstuk 11 van het deel Bronnen van deze publicatie.

85 Van Beek, *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* S-38-39.

86 Hoitsema & Feith, *De Utrechtse Munt uit haar verleden en heden* 59.

87 Ibidem.

88 Challis, *A new history of the Royal Mint* 346-347.

89 Dr. Johan Meerman (1624-1675), lid van de Vroedschap van Leiden 1653-1672, lid Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier 1659-1662, ordinaris gedeputeerde ter Staten-Generaal 1667-1670 en rekenmeester bij de Grafelijkheids rekenkamer 1672-1675.

90 NA 3.01.04.01-5320 fol. 403v-404. NA 1.01.44-10 fol. 58v-59. Resolutie StvHoll d.d. 10 september 1659.

91 NA 1.01.44-10 fol. 59-60v. Advies van R&G aan StvHoll d.d. begin september 1659.

92 Jacobi, *De mechanisatie van het Zeeuwse Muntbedrijf* in 1671 153

93 NA 1.01.44-11-366v. Declaratie van Daniël de Bieck voor de Staten van Holland à f 280: -. f 150: - van dit bedrag is voor een ‘boeck met 18 teijckeningen, gemaect ende geleverd voor alle de instrumenten tot de nieuwe munt noodich soo in perspective als geometrie vrijstaand geteijckent’. De resterende f 130: - zijn voor zijn reis- en verblijfkosten en inhuur van assistenten.

94 ZA, *Zeelandia Illustrata* III, 1027.

voor zijn werkzaamheden *f* 2.975: -. Leendert Haesbroeck, die de levering en constructie van het benodigde houtwerk op zich neemt ontvangt *f* 425: -. Op 14 januari 1671 keuren Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier het voorstel van raden en generaalseesters goed dat er een ordonnantie wordt uitgegeven op ontvanger-generaal Pauw voor het eerste eenderde deel van het door Van den Burch gevraagde bedrag van aanbesteding.⁹⁵ Wanneer het werk van Van der Burch en Haesbroeck precies gereed is gekomen kan niet precies gezegd worden, aangezien de betalingen van de twee overige delen nog niet zijn teruggevonden.

In de zomer van 1672 heeft de Dordtse Munt in ieder geval problemen met de nieuwe machines. Muntmeester Simon Rottermont is niet in staat om snel genoeg het met de Capitale Lening ontvangen goud en zilver volgens de nieuwe methode, dus met de balancier of schroefpers, te verwerken. In Den Haag, waarschijnlijk ook bij Van der Burch, staat een ‘schroefwerck’ gereed voor de Munt van Utrecht. De machine kan echter niet worden afgeleverd, omdat de stad sinds de terugtrekking van de Staatse troepen achter de Hollandse waterlinie in handen is van de vijand.⁹⁶ Gecommitteerde Raden besluiten daarop dat het apparaat naar de Munt te Dordrecht moet worden overgebracht en aldaar zo snel als mogelijk operationeel moet worden gemaakt.⁹⁷ Toch wil het niet echt vlotten met de mechanisatie van de Munt te Dordrecht. Op 12 juni 1679 besluiten de heren van de Grafelijkheids Rekenkamer van Holland dat de aanschaf van al het benodigde om het produceren van de nieuwe muntstukken volgens de nieuwe methode mogelijk te maken goed te keuren. Dit omdat het schroeven van de nieuw te maken munten wel enige tijd in ‘treijn’ is geweest ‘doch naderhant in verval [is] geraeckt’. De in januari van dat jaar gestarte Muntmeester Sonnemans krijgt de opdracht de kosten voor te schieten, de generaalseesters worden verzocht alles in het werk te stellen dat de Munt in Dordrecht ook daadwerkelijk volgens de in 1670 voorgeschreven methode gaat werken en de Munters niet blijven teruggrijpen naar de hamer.⁹⁸ Uit de rekening van de Dordtse Muntmeester Mattheus Sonnemans over deze jaren wordt niet duidelijk wat hij precies heeft aangeschaft.⁹⁹ Wel wordt duidelijk dat hij in september, oktober en november 1681 een aantal betalingen verricht die te maken hebben met ofwel een kleine verbouwing ofwel groot onderhoud aan het Muntgebouw (zie kadertekst 1). De in zijn rekening genoemde kwitanties zijn niet bewaard gebleven, zodat meer gedetailleerde informatie over de verrichte werkzaamheden niet beschikbaar is.

95 NA 3.01.05-3020 fol. 14v-15v. Approbatie op het bedrag van R&G ten behoeve van L.S. van den Burch voor het maken van het schroefwerk. Gecommitteerde Raden vermelden Van den Burch hier ten onrechte als Huijbert Simonse van der Brugh.

96 De Bruin e.a., ‘Éen paradijs vol weelde’. Geschiedenis van de stad Utrecht 291. De stad heeft zich op 23 juni 1672 overgegeven aan de Franse markies De Rochfort. De Franse koning Lodewijk XIV bezocht enkele dagen later de stad.

97 NA 3.01.05-3021 fol. 578-578v. Resolutie Gecommitteerde Raden 26 augustus 1672.

98 NA 3.01.27.01-689 fol. 272-272v. Resolutie Grafelijkheids Rekenkamer ‘roerende het schroeven van de penningen in de Munte van Hollant tot Dordrecht en de aanschaf van de benodigde machines’ d.d. 12 juni 1679.

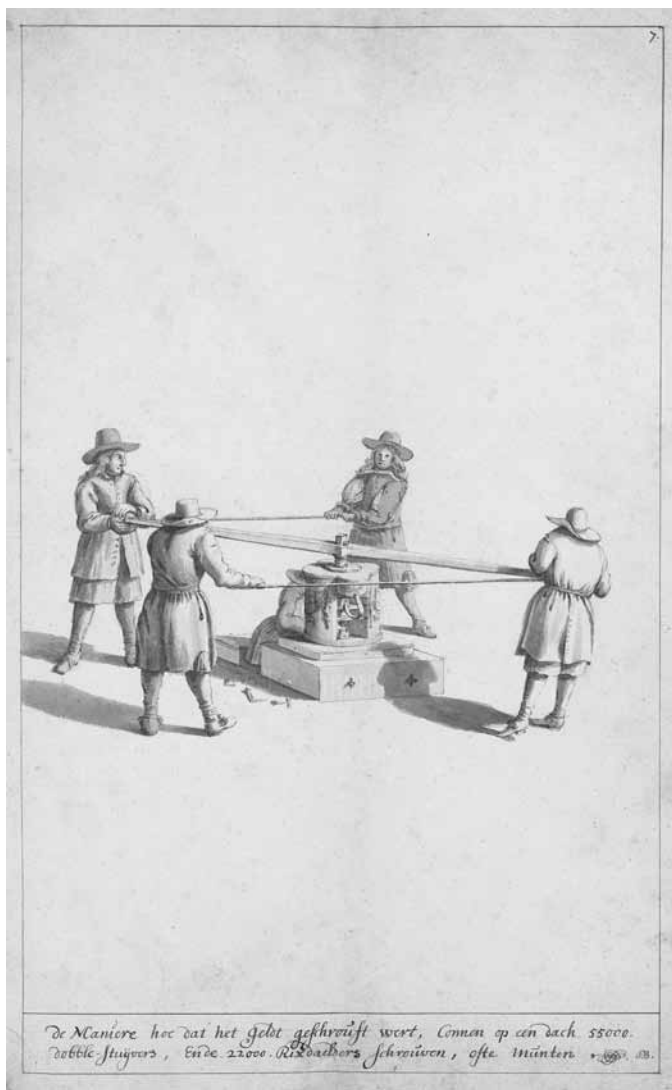
99 NA 3.01.27-4949 Grafelijkheids Rekenkamer, eerste rekening van Muntmeester Mattheus Sonnemans 6 januari 1679 t/m 6 november 1683.

Kadertekst 1

Andere uijtgeeff van hout, koper, timmerman ende metselaer, smit, steenkoper ende andere personen volgens consent van de edele mogende heeren van de reeckeninge in Holland¹⁰⁰

Comt den rendant ter saecke hij tot sijne lasten heeft genomen het leveren en versorgen van kroesen, deegels, koper[r]oot, loot, moffels, schroot, beckens, goutschaeren, muntstocken, gloeischoppe, sementeerpotte, gewicht[en], goetbacke, koperwerck, draeijwerck, mandewerck, kuipwerck, seven, houte geltbacke, mailleerij, koperdraet, iserdraet, vleckhaemers, blaesbalcje, touwerck, voorschode voor de munters, mitsgaders voor papier, lack, schrijfwerck en voordel al het geene tot het gereetschap van het Muntwerck eenichsints behoorende is, oock het iser tot alle de stempels op deselve Munt gebruijckt werdenden nodich en [he]t arbijsloon door den smidt daer aen verdient werdende en dat jaerlijcx voor de somma van vijff hondert ponden tot XL grooten 't pondt ingevolge van de acte bij haere edele mogende dien aengaende gepasseert op den 29 ^e december 1678, staende geregistreert in 't eerste register van de Munten folio 270 versoo en sulcx over de jaeren verschenen den 29 december 1679, 1680, 1681, 1682, 1683, den somma	<i>f</i> 2.500: 0: 0
Betaelt aen den houtcooper Johan van Gelder over geleverde als anders de somme van vijftien ponden twaelf schellingen volgens reeckeninge en quitantie, dus alhier	15:12: 0
Betaelt aan den steenkoper Jan de Val over geleverde steen als arbeitsloon de somme van negenendertich ponden negentien schellingen den 16 oktober 1681, volgens reeckeningh en quitantie, dus alhier	39:19: 0
Betaelt aan den timmerman Aert Gieberts voor arbeitsloon de somme van een en twintigh ponden een schelling den 18 september 1681, volgens reekeningh en quitantie, dus	21: 1: 0
Betaelt aen de metselaer Gerrit van Esch voor arbeitsloon de somma an tweeentwintig ponden sestien schellingen den 19 september 1681 volgens reeckeningh en quitantie, dus alhier	22:16: 0
Noch aan deselve Van Esch betaelt over geleverd sandt en tras de somma van vijff ponden vier schellingen den 20 ^{me} september 1681, volgens reeckeningh en quitantie	5: 4: 0
Noch betaelt aende smith Cornelis de Gelede over geleverde slooten en hengsels de somma van ses ponden acht schellingen den 25 ^{me} februari 1682, volgens reeckeningh en quitantie, dus	6: 8: 0
Noch betaelt aan den houtcoper Jan van Slingelandt over geleverd houdt tot een cosijn de somma van negen ponden acht schellingen den 3 ^{me} november 1681, volgens reeckeningh en quitantie	9: 8: 0
Betaelt aen Roelant Teerlingh over geleverde spijckers de somma van vijff ponden seven schellingen den 25 februari 1682 volgens reeckeningh en quitantie	5: 7: 0
Noch betaelt aen Jan Leenderts over geleverde kalck de somma van twee ponden een schellingh den 25 ^{me} februari 1682, volgens reeckeningh en quitantie	2: 1: 0
Betaelt aen Jan Dier de somma van negen ponden twaelf schellingen tot XL grooten 't pont in voldoeninge van brantemmers over de jaere 1679, 1680, 1681, 1682, 1683 ende volgens declaratie en quitantie, dus alhier	6: 0: 0
IIII somma van uijtgeeff II ^{me} VI ^e XXXIII £ XVI ß	<i>f</i> 2.633:16: 0

100 NA 3.01.27.01-4949. Eerste Rekening Mattheus Sonnemans, Meester particulier van de Munte van Holland tot Dordrecht van 6 januari 1670 tot en met 6 november 1683. De rekening is officieel opgesteld in guldens van 20 stuiver, maar men schrijft de bedragen in Hollandse ponden van 40 groten.

Afb. 2 Muntgezellen werkend met een balancier of schroefpers. Tekening van Daniël de Blicke in *Zeelandia Illustrata*, ZI III 1027-9.

In het onderschrift van bovenstaande tekening meldt De Blicke dat met deze machine op één dag 55.000 dubbele stuivers of 22.000 rijksdaalders kunnen worden geproduceerd. De Blicke wil die machine vanzelfsprekend graag aan de Munt leveren en overdrijft mogelijk daarom de aantallen te vervaardigen munten behoorlijk. Zoals De Blicke het voorstelt zou dit betekenen dat op een dag met 12 effectieve werkuren ruim 30 rijksdaalders of ruim 76 dubbele stuivers per minuut geslagen

kunnen worden. Uit eigen proefondervindelijk onderzoek is gebleken dat deze aantallen met een dergelijke machine niet haalbaar zijn.¹⁰¹

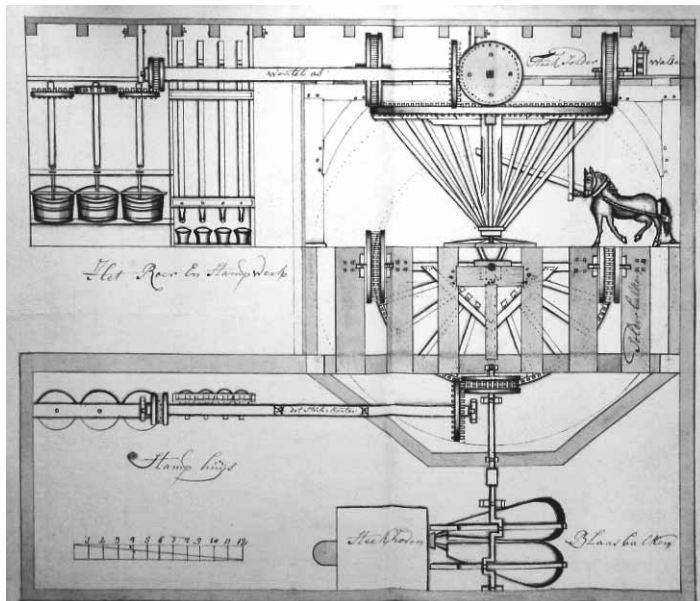
De problemen met de nieuwe apparatuur blijven waarschijnlijk aanhouden. Eind november 1680 krijgen Stephan Madecker en een compagnon die J.P. Smit wordt genoemd als ‘aennemers van het schroeffwerck’ voor hun werkzaamheden in de Munt te Dordrecht f 200: - betaald.¹⁰² Madecker wordt het jaar erop aangesteld als ‘opziender’ van het schroef- en pletwerk, zodat het machinepark van de Dordtse Munt niet alleen bij problemen maar het hele jaar door zijn aandacht kan krijgen.¹⁰³ In september 1694 wordt Muntmeester Sonnemans toegestaan twee nieuwe pletmolens te laten maken bij de Amsterdamse smid J. Pieterse.¹⁰⁴ Kennelijk is er op dat moment in Dordrecht of elders dichterbij niemand die dergelijke machines kan maken. Het is echter ook mogelijk dat deze Jan Pieterse en de aannemer J.P. Smit, compagnon van Stephan Madecker, uit de bovengenoemde resolutie van Gecommitteerde Raden van november 1680 een en dezelfde persoon zijn. De nieuw te vervaardigen pletstoelen mogen niet meer kosten dan f 260: -. Juist over deze periode ontbreekt de gehele financiële verantwoording van de Dordtse Muntmeester, zodat niet bekend is of deze prijs per stuk of voor beide geldt, in hoeverre Pieterse er in geslaagd is binnen deze prijs te blijven, wanneer hij precies zijn levering heeft gedaan en wanneer hij betaald heeft gekregen.

Over de mechanisatie van de Hollandse Munt te Dordrecht zijn nog enkele details bekend. In januari 1699 krijgt Stephan Madecker toestemming om acht paar stalen rollen of walsen voor de pletmolen te laten maken, mits deze niet meer kosten dan f 25: - per paar.¹⁰⁵ Raden en generaalseesters van de Munten krijgen in 1702 opdracht om ten behoeve van de duitenproductie uit te kijken naar extra personen. Muntmeester Sonnemans mag in datzelfde jaar een nieuwe draaibank laten vervaardigen. Zijn opvolger Isaac Westerveen krijgt in 1720 toestemming de schroef van een van de persen te laten herstellen, of als dat niet lukt een nieuwe te laten maken. In 1725 mag Westerveen een nieuwe balancier of schroefpers aanschaffen om de productie van gouden dukaten niet te laten stilstaan.¹⁰⁶ Het jaar erop levert ene Derk Spronck de ‘preeg pars met sien toebehoor’ voor f 600: - aan de Dordtse Munt.¹⁰⁷ Stempelsnijder Johannes Drappentier krijgt door het in gebruik nemen van deze vierde muntpers aan de Dordtse Munt zoveel extra werk dat hij verzoekt om een verhoging van zijn jaarlijks traktement. Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier honoreren dit verzoek.¹⁰⁸

Uit een rapport van de Dordtse stadsfabriek Cornelis van Asperen van december 1761 betreffende

- 101 Schrijver dezes heeft in zijn periode aan de Munt te Utrecht, met hulp van medewerkers van de technische dienst, meerdere malen een antieke balancier of schroefpers weer bedrijfsklaar gemaakt en verschillende testjes mogen uitvoeren. Onder andere in 1989 voor de ‘eerste slag’ van de 50 gulden William & Mary’ in de Nieuwe Kerk te Amsterdam.
- 102 NA 3.01.05-3030 fol. 266-266v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 27 november 1680.
- 103 Zie over Madecker en zijn opvolgers hoofdstuk 2.3.9 in dit deel van deze studie.
- 104 NA 3.01.05-3044 fol. 368v-369. Resolutie Gecommitteerde Raden 10 september 1694.
- 105 NA 3.01.05-3049 fol. 9v-10. Resolutie Gecommitteerde Raden 14 januari 1699.
- 106 NA 1.01.44-16 fol. 154v-155. Resolutie Staten van Holland d.d. 14 april 1702. NA 3.01.05-3052 fol. 364. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 6 september 1702. Zie verder hierover hoofdstuk 9.3 in dit deel van deze studie. NA 3.01.05-3070 fol. 48-48v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 9 maart 1720. NA 3.01.05-3075 fol. 356v-357v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 4 december 1725.
- 107 NA 3.01.28.01-5627. Vijfde rekening van Isaac Westerveen, Muntmeester particulier van de Munte van Hollandt binnen Dordrecht van den 7^e september 1725 tot den 9 april 1728. Afgehoord en gesloten d.d. 20 juni 1729. Kwantie van Spronck draagt als datum 3 juni 1726.
- 108 NA 3.01.05-3077 fol. 8v-9. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 10 januari 1727. Zie verder hoofdstuk 2.3.5 in dit deel van deze publicatie.

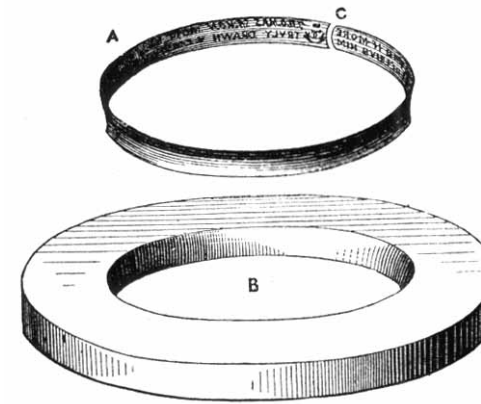
een voorstel tot verbetering van de tredmolen blijkt dat deze in de Munt ook het roer-, stamp en blaaswerk aandrijft.¹⁰⁹ Dit betekent dat op dat moment binnen de Munt machinaal wordt geroerd, gestampt en geblazen. Het blazen heeft vanzelfsprekend betrekking op de blaasbalgen die de het vuur van de smelt- en gloeiovens van de Munt aanjagen. In welk onderdeel van het muntproductieproces het roeren en het stampen wordt toegepast blijkt niet. In de bij de memorie vervaardigde tekening staat rechtsboven het roer- en stampwerk wel afgebeeld. Waarschijnlijk betreft het hier de verwerking van oude grafieten smeltkroezen, zodanig dat resten muntmetaal weer kunnen worden teruggewonnen.¹¹⁰

Afb. 3. Tekening behorende bij de 'Memorie van de veranderinge van 't roer-, stamp en blaaswerken' van J[oh]an Pickee en Hendrik Scholting d.d. 26 december 1761. NA 3.01.43-62.

Lybert van der Burch vervaardigt in 1671 ten behoeve van de Hollandse Munt te Dordrecht ook nog een instrument om letters op de rand van de nieuwe muntstukken te zetten. Voor dit instrument heeft hij op respectievelijk 7 en 10 december 1671 van zowel de Staten-Generaal als de Staten van Holland octrooi gekregen.¹¹¹ Hoe het instrument eruit heeft gezien is niet bekend. Wel is duidelijk

dat men er bij de Munt in die jaren erg geheimzinnig over doet. Volgens de instructie van de 'letterzetter' uit december 1671 staat het instrument van Van der Burch in de Dordtse Munt in een apart kamertje, waarvan de sleutel alleen bij de functionaris in het bezit is.¹¹² De naam doet denken aan de ring die in 1663 in de Royal Mint te London is gebruikt voor de Engelse Petition Crown op naam van Karel II.¹¹³

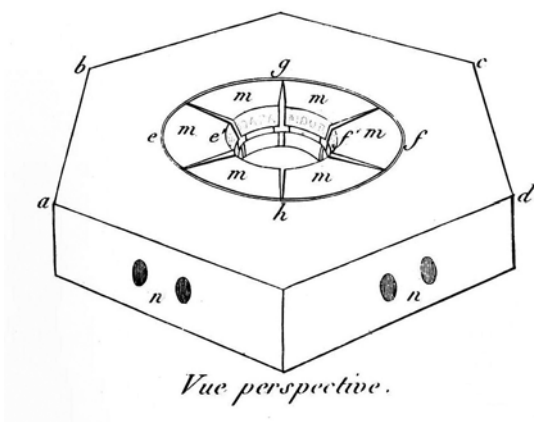

Afb. 4. Schets van de muntring met binnenring om de letters tijdens de muntslag op de rand van de rondel of het muntplaatje te zetten. Bron: Ansell, A Treatise on Coining 25, figuur 19.

Hoitsema en Feith spreken in hun beschrijving over de munttechniek over dit instrument van Van der Burch dat het vermoedelijk heeft bestaan uit een muntring in drie delen.¹¹⁴ Een dergelijke ring is afgebeeld bij Darnis¹¹⁵ (zie afb. 5). In hoeverre deze twee muntexperts bij uitstek hier gelijk hebben, blijft nog even de vraag.¹¹⁶ Terecht merken zij wel op dat de methode van Van der Burch geen Nederlandse uitvinding is en dat deze in de Republiek ook niet algemeen ingang heeft gevonden.¹¹⁷ Aangezien van de octrooiaanvraag van Van der Burch geen beschrijving of tekening bewaard is gebleven, wordt ook niet duidelijk hoe zijn instrument er werkelijk heeft uitgezien.

¹⁰⁹ De functie van stadsfabriek is te vergelijken met die van het tegenwoordige hoofd openbare werken. De instructie van Van Asperens voorganger Huijbert de Haan als stadsfabriek d.d. 9 februari 1733 is te vinden in GAD 03-283 fol 11-17 en 03-288 fol. 12v-19.
¹¹⁰ NA 3.01.43-62. Memorie van de veranderingen van 't roer-, stamp en blaaswerken d.d. 26 december 1761. Rapport van Cornelis van Asperen aangaande de verbeteringen aan de roer-, stamp en blaaswerken d.d. 27 december 1761.
¹¹¹ NA 1.01.03-3284 fol. 573-573v. Octrooi voor Libert Simonsz. van der Burch d.d. 7 december 1671. NA 3.01.04.01-1624 ongenummerd [op datum]. Octrooi Staten van Holland voor Libertus Simonsz. van den Burch, meester staal en constwerker d.d. 10 december 1671. In de index van de octrooien van de Staten van Holland beschikbaar via www.gahetna.nl staat zijn achternaam foutief gespeld als: Libert Simonsz. van Burst. In Hoitsema / Feith wordt zijn voornaam gespeld als Gijsbert.

¹¹² NA 3.01.27.01-689 fol. 303v-304v. Resolutie Staten van Holland waarbij Daniel Coene, essayeur van de Munt te Dordrecht, jaarlijks f 300:- krijgt voor het toepassen en bewaren van de instrumenten tot het zetten van de letters op de kant van de penningen, 22 december 1695. NA 3.01.27.01-689 fol. 254v-255v en NA 3.01.44-21 fol. 33-34. Instructie voor Lodewijk Danielsz. Coene omme de letters op de cant van de capitale soo goude als silvere penningen ende op de pajementen circule cartelinge te setten in de Munte van Hollandt gelegen tot Dordrecht, 16 december 1671. Zie voor de functionaris hoofdstuk 2.3.10 in dit deel van deze studie en voor de transcripties van de resolutie en de instructie hoofdstuk 11.10 in het deel Bronnen van deze studie.
¹¹³ Ansell, A Treatise on Coining 24-26. Nader onderzoek wordt hierbij ten zeerste aanbevolen.
¹¹⁴ Hoitsema en Feith, De Utrechtse Munt uit haar verleden en heden 68-69.
¹¹⁵ Darnis, Le graveur-mecanicien pl. 113.
¹¹⁶ Dr. C. Hoitsema is opgeleid als scheikundige en wordt in 1897 benoemd tot Inspecteur-essayeur-generaal. Daarmee is hij het jongste lid van het Munt-College, dat sinds 1851 de opvolger is van het College van Raden en Generaalmeesters der Munt(en). In 1909 wordt hij benoemd tot 's Rijks Muntmeester. Jhr. F. Feith is werktuigbouwkundig ingenieur en van 1907 tot 1 mei 1911 betrokken bij de bouw en de inrichting van het nieuwe pand van 's Rijks Munt aan de Leidseweg 90 te Utrecht. Muntverslag over het jaar 1911 en 1933.
¹¹⁷ Als voorbeelden van muntstukken met opwaartse letters op de rand noemen Hoitsema en Feith de gouden dukaten en zilveren ridders 1671 vervaardigd door de Munt te Amsterdam en een zilveren rijder 1673 van de Geoctroyeerde Munt van Dirk Bosch.

Afb. 5 Een deelbare muntring volgens een ontwerp van J. Droz. Bron: J.M. Darnis *Le graveur-mecanicien Jan Pierre Droz 1er adapteur des viroles pleines et brisées aux mecanismes du balancier monétaire* (1982).

Uit het feit dat Lodewijks zoon Daniël Coenen in 1695 wordt aangesteld in dezelfde functie als zijn vader en dat zelfs in 1746 nog een letterzetter aan de Hollandse Munt te Dordrecht wordt benoemd, kan worden geconcludeerd dat Van der Burchs instrument mogelijk een machine is waarmee niet alleen letters maar ook de kabel- of bloemversiering op de rand van de muntplaten kan worden aangebracht en dus gebruikt is bij de fabricage van de Hollandse gouden dukaten, de zilveren ridders en de 3, 1 en 1/2 gulden van na 1694.¹¹⁸ Het instrument van Van der Burch zou in dat geval meer lijken op de uitvinding van Castaing, zoals is afgebeeld in Diderot et D'Alembert *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (zie afb. 6).

Voor deze bewering pleit tevens het feit dat Daniel Crans, die in december 1746 zijn commissie ontvangt als letterzetter van de Dordtse Munt, ruim twee jaar later bij de ontvangst van zijn instructie voor deze functie wordt betiteld als 'karrelmeester', hetgeen ongetwijfeld staat voor kartelmeester.¹¹⁹

Bovenstaande voorbeelden uit de Munt te Dordrecht zijn niet te noemen voor de Westfriese Munt, omdat van dit bedrijf geen met die van Dordrecht vergelijkbare rekeningen bewaard zijn gebleven.¹²⁰ Het relaas over de munttechniek kan echter slaan op alle Munthuizen van de Republiek. Nader onderzoek in zowel de archieven als naar de muntstukken zelf zal moeten uitwijzen welke verschillen er zijn.

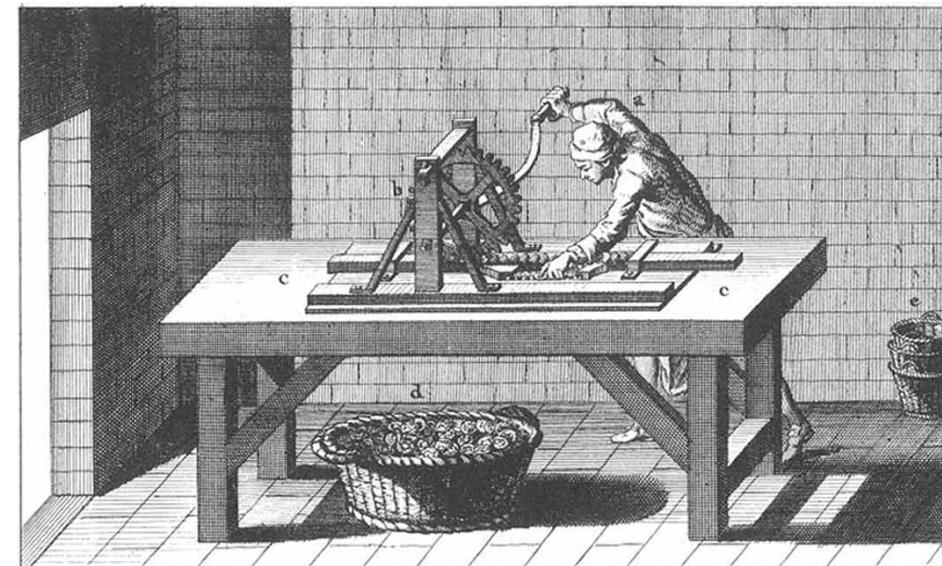
Een Munthuis in de Republiek maakt niet alleen munten. Zowel de Muntmeester als de

¹¹⁸ NA 3.01.27.01-689 fol. 367-368. Commissie voor Dirk Crans als gebruiker en bewaarder van de instrumenten die dienen tot het zetten van de letters, 15 december 1746.

¹¹⁹ NA 3.01.27.01-689 fol. 367-368. Commissie voor Dirk Crans als gebruiker en bewaarder van de instrumenten die dienen tot het zetten van de letters d.d. 15 december 1746. NA 1.01.44-21 fol. 33. Instructie voor essayeur Dirk Crans als Kartelmeester d.d. 27 februari 1749.

¹²⁰ Betreffende het bouwkundig onderhoud van de Westfriese Munt zijn wel gegevens bewaard in de series stadsrekeningen van Hoorn, Enkhuizen en Medemblik. Deze gegevens zullen in een latere studie worden gepubliceerd.

stempelsnijder produceren in opdracht of voor eigen rekening en risico penningen. Over de omvang van die productie is tot voor kort niet veel bekend geweest.¹²¹ Diverse Muntmeesters hebben zich tevens bezig gehouden met de productie van baren goud of zilver.

Afb. 6 De kartelmachine van Castaing. Bron: D. Diderot en J. le Rond d'Alembert, *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*.

2.3 De functies binnen het Muntbedrijf

Het Muntbedrijf kent een reeks van specifieke functies. In het onderstaande wordt aan de hand van de archieven over de Munt van Holland te Dordrecht en over de Westfriese Munt een zo compleet mogelijk overzicht gegeven. De bij deze functies behorende officiële algemene instructies zijn in transcriptie opgenomen in het tweede deel van deze publicatie. Daar zijn ook overzichten opgenomen van de namen van de functionarissen binnen de Munten van Holland en West-Friesland in de 18de eeuw.

In hoeverre deze functies allemaal bij de andere Munthuizen in de Republiek bezet worden is niet duidelijk. Daarvoor zal nader onderzoek per Munt moeten worden verricht.

¹²¹ Zie over dit onderwerp onder andere Sanders, *Het present van Staat*.

2.3.1 De Muntmeester

De landsheer, noch de gewestelijke Staten of de stadsregeringen slaan werkelijk zelf munt. Als muntheer stellen zij daarvoor een Muntmeester aan. Deze Muntmeester ontvangt in de tijd van de Republiek zijn instructie niet van de muntheer, maar van de raden en generaalmeeesters van de Munten.¹²² De Muntmeester moet ook, alvorens te mogen starten met zijn productie, in handen van deze door de Staten-Generaal aangestelde adviseurs en toezichthouders (zie over hen hoofdstuk 5 De toezichthouders) de eed op die instructie afleggen. Polak stelt dat de generaalmeeesters hun goedkeuring moeten geven aan de door de gewesten en steden voorgedragen kandidaat Muntmeesters.¹²³ Hij geeft met deze opmerking de generaalmeeesters te veel macht. Het enige wat zij mogen doen is de Muntmeester namens de Staten-Generaal de eed op de juiste naleving van zijn instructie afnemen. Zij oefenen geen enkele invloed op de afspraken die tussen de muntheer en de Muntmeester worden gemaakt. Volledigheidshalve dient wel worden gemeld dat het is voorgekomen dat de generaalmeeesters of hun technisch specialist, de essayeur-generaal, door de vertegenwoordigers van de muntheer wordt gevraagd om te zien naar een geschikte opvolger van een aftredende of overleden Muntmeester. Maar ook dit is meer uitzondering dan regel. De Muntmeester werkt voor eigen rekening en risico!¹²⁴ Zijn opdrachten moet hij zelf zien te vergaren. In tegenstelling tot de moderne tijd waar de overheid zorgt voor de benodigde geldhoeveelheid geeft die overheid bijna nooit een opdracht tot aanmunting.¹²⁵ Van geen van de Muntmeesters uit de tijd van de Republiek is een bedrijfsadministratie bewaard gebleven. Het blijft dus gissen wie hun opdrachtgevers zijn geweest.¹²⁶ Op grond van de huidige stand van onderzoek moeten het een aantal wisselaars en particuliere geldhandelaren zijn die de Muntmeesters van opdrachten voorzien. Zeker is dat de Amsterdamse Wisselbank de diverse Muntmeesters opdrachten tot aanmunting heeft gegeven, maar dat betreft alleen gouden en zilveren munten met hogere waarde.¹²⁷ Andere bekende opdrachtgevers zijn de Verenigde Oostindische Compagnie en de West-Indische Compagnie. De Muntmeester haalt zijn inkomsten uit de marge tussen de inkoop van zijn grondstoffen, het zogenaamde muntmateriaal, en de verkoop van zijn munten. Geheel vrij is hij hierin niet. De

Staten-Generaal vaardigen verordeningen uit waarin wordt bepaald tegen welke prijs hij het goud en zilver moet inkopen. De nieuwe munten dient hij af te leveren volgens strikte bepalingen van gehalte en gewicht. De koers van elke nieuwe munt is ook vastgelegd.

Wanneer het aanbod van goud of zilver onvoldoende is, wordt het muntmateriaal vanzelfsprekend ook duurder. Op een zeker punt wordt het voor de Muntmeester niet meer rendabel om nieuwe muntstukken te produceren. De Munt komt dan tot stilstand, wat niet alleen de Muntmeester inkomsten scheelt, maar ook het overige personeel van de Munt. De Muntmeester betaalt zijn personeel per hoeveelheid afgeleverde munten. Als er niet geproduceerd wordt, hoeft hij het personeel niets te betalen.

De Muntmeester werkt op een van overheidswege verstrekte instructie. In zijn particuliere aantekenboekje geeft Marcellus Emants, essayeur-generaal 1742-1792, een overzicht van de Muntmeesterinstructies die in zijn tijd geldig zijn. Hij noemt die van 17 februari 1606, 11 augustus 1659, 25 mei 1694 en 13 juni 1738.¹²⁸

Voor het beeld van de inhoud van de functie van Muntmeester wordt hier nader ingegaan op de algemene Muntmeestersinstructie die door de Staten-Generaal op 17 februari 1606 is vastgesteld.¹²⁹

De eerste 25 van dit 76 artikelen tellende, door de raden en generaalmeeesters van de Munten opgestelde en door de Staten-Generaal goedgekeurde document vermelden welke muntstukken er geproduceerd mogen worden. Zij omschrijven wat het gewicht en het gehalte moet zijn, wat de tolerantie – de remedie – daarop is en tegen welke koers de stukken moeten circuleren. In de bijlage ‘Specificatie van de munten’ in deel twee van deze publicatie staan de verschillende bepalingen per muntsoort uitgeschreven. Hierin is niet opgenomen de prijs die de Muntmeester moet betalen aan kooplieden en wisselaars voor de levering van goud en zilver.

De vanaf circa 1720 uitgevaardigde verboden aan de Muntmeesters om provisie te geven op het in te kopen muntmetaal, wijzen erop dat de regelgeving over de inkoopprijs moeilijk te handhaven valt en dat er dus regelmatig van wordt afgeweken.¹³⁰

De instructie van de Muntmeester schrijft verder nog voor dat deze aan de Staten van het gewest die hem aanstellen, hun afgevaardigden, de Gecommitteerde Raden, de raden provinciaal of die van de Rekenkamer, een garantie moet bieden van f 2.000: -. Eenzelfde bedrag van f 2.000: - dient de Muntmeester altijd ‘tot gerief van de kooplieden’ aan nieuwe muntstukken in voorraad te hebben. Hij moet dus in staat zijn zijn opdrachtgevers direct aan nieuwe muntstukken te helpen.

Over het door de Muntmeester aan te schaffen goud en zilver wordt in deze instructie nog bepaald dat hij geen munten als grondstof mag inkopen die met het Plakkaat van 1606 tot de circulatie in de Republiek zijn toegelaten. Dit op verbeurdverklaring van de ingekochte partij, een boete van 100 Nederlandse gouden dukaten en bij herhaling een verdubbeling van deze boete, met daaraan

122 De algemene instructie voor de Muntmeesters in de Republiek is vastgesteld door de Staten-Generaal op 17 februari 1606 en gepubliceerd in J. van de Water (ed.), *Groot Placcaatboek (...) Staten 's Lands van Utrecht 552-558*. Een transcriptie van deze instructie is opgenomen in het tweede deel van deze publicatie.

123 Polak, *Historiografie* 65.

124 Dolk, *Het Sement* 50, vermeldt ten overvloede dat de Hollandse Muntmeesters ten tijde van de Republiek een salaris genieten. Wanneer wordt gekeken naar de algemene instructie van de Muntmeester, de vermelding van de aanstellingen van de Muntmeesters in de registers van de Rekenkamer worden bestudeerd en daarbij de uitkomsten uit de rekeningen van de Hollandse Muntmeesters gevoegd, dan kan men alleen maar constateren dat de Hollandse Muntmeesters ook in de Republiek nog steeds het ambt voor een aantal jaren pachten.

125 Uit de literatuur zijn alleen de opdrachten door de Staten van Holland en West-Friesland voor nieuwe stuivers in 1738 en 1764, voor gouden ridders in 1749 en 1760 en die voor koperen duiten tussen 1739 en 1780 bekend. De eerste en de laatste komen later in deze publicatie uitgebreid aan bod.

126 De enig bekende bedrijfsdocumenten zijn de niet veel over zijn opdrachtgevers onthullende papieren van Carel Frederik Wesselman, Muntmeester van Utrecht 1777-1781 in het Gemeentearchief Helmond. Nader onderzoek naar de exacte betekenis van deze administratie is zeker aan te bevelen.

127 In de door J.G. van Dillen en recent door mijzelf onderzochte periode 1654-1682 zijn de opdrachten tot aanmaak van leeuwendaalders met een waarde van f 2:10 de stukken met de laagste waarde. Mijn onderzoek zal binnenkort worden gepubliceerd.

128 Collectie Handschriften Het Nederlands Muntmuseum, tegenwoordig Geldmuseum, Utrecht VII Dc 2.

129 Rijperman, *Resoluties der Staten-Generaal*, deel 13: 1604-1606 pag. 812. Instructieboek van raden en generaalmeeesters van de Munten, collectie Geldmuseum Utrecht, fol 1-9 (stelt de datum op 21 maart 1606), Van de Water, *Groot Placcaatboek (...) van Utrecht, 552-558*.

130 Zie bijvoorbeeld de brief van raden en generaalmeeesters aan alle Muntmeesters tegen het geven van provisie op het goud van 17 oktober 1720 en het rapport van generaalmeeester De Raedt van 26 februari 1735 waarin hij de klacht van de Dordse Muntmeester over het geven van provisie door zijn collegae uit Gelderland en Overijssel op zowel het goud als het zilver meldt. NA 1.01.44-17 fol. 302 en -69 fol. 036v.

toegevoegd een arbitrale correctie. Daarentegen staat het de Muntmeester wel vrij gouden en zilveren vaatwerk, kandelaren en juwelen op te kopen tegen een daarvoor met de verkoper overeen te komen prijs. Wanneer hem goud of zilver wordt aangeboden dat te laag van gehalte is, moet hij dit op gehalte brengen om er munten van te kunnen maken en mag hij daarvoor zijn arbeidsloon en de kosten voor het toe te voegen pure goud of zilver in rekening brengen.

De Muntmeesters moeten over hun productie een sleischat of heerlijk recht betalen aan de muntrechthebbende. In de tijd van de Republiek is dat het gewest of de stad. De inkomsten, die de kas van de gewesten of de steden uit de muntproductie ontvangen, zijn dus afhankelijk van de omvang van de orders die de Muntmeester weet te verwerven. In Holland en Zeeland wordt de Muntmeester op deze voorwaarde aangesteld. De bestuurders van de Westfrieze Munt kiezen voor een ogenschijnlijk zekerder uitkering, nl. een jaarlijkse betaling van een bij aanstelling van de Muntmeester vastgesteld bedrag. Dit vaste bedrag vervangt de plicht tot afdracht van de sleischat.¹³¹ Het woord ‘ogenschijnlijk’ wordt hier bewust gebruikt omdat inmiddels duidelijk is dat de Westfrieze Muntmeester met regelmaat niet kan voldoen aan zijn ‘recognitie-verplichting’ aan de drie Westfrieze steden, feitelijk de betaling voor de erkenning van het muntrecht, maar hier beter te betitelen als pacht. De Muntmeester moet vooraf wel een vorm van borg stellen, waarmee zowel de muntheer als zijn klanten enige zekerheid hebben dat hij aan zijn verplichtingen zal voldoen.¹³² De Utrechtse Muntmeester Johan Sebastiaan van Naamen dient bij zijn aanstelling in juni 1782 *f* 6.000: - borg te storten in de gewestelijke kas en te allen tijden *f* 2.000: - aan nieuw gemunte specie in zijn kantoor gereed te hebben. Dit laatste, zo staat expliciet in zijn akte van aanstelling, ‘tot gerief van den koopman’.¹³³ De Muntmeester moet zijn klanten dus direct nieuw gemunt geld kunnen leveren.

In de Zuidelijke Nederlanden werken de Muntmeesters op pachtbasis. Janssens noemt het voorbeeld van de Antwerpse Muntmeester Thomas Cloots, die op 16 april 1696 de Munt pacht voor een periode van zes jaar en daarvoor *f* 4.000: - als borg moet storten. Cloots is zelf verantwoordelijk voor de aanschaf van de voor de muntslag benodigde stempels en gereedschappen.¹³⁴

De Muntmeestersinstructie schrijft tevens voor welke boetes de Muntmeester moet betalen als hij zich niet aan de bepalingen van gehalte en gewicht van zijn producten houdt. Wanneer hij de hem toegestane ruimte in gehalte en gewicht met een halve grein of een halve engels overschrijdt dient hij zijn muntheer het ontbrekende deel, berekend over de geheel vervaardigde hoeveelheid in tweevoud terug te betalen. Blijkt zijn overschrijding boven het halve grein en halve engels te liggen, maar niet boven het hele grein en hele engels, dan krijgt hij een boete van het drievoudige van het ontbrekende goud en zilver. Wanneer het gehalte en gewicht van de buspenningen beneden het hele grein en hele engels uitkomen, maar niet het anderhalve grein en anderhalve engels overschrijdt,

dan krijgt de Muntmeester een boete van het viervoudige van de waarde van het over de gehele productie van deze denominatie ontbrekende goud of zilver opgelegd. Komen de buspenningen in gewicht en gehalte nog lager uit, maar blijven ze binnen de twee grein en twee engels, dan volgt arbitraire correctie. Pas wanneer het gehalte en gewicht lager blijkt te zijn dan de genoemde twee grein en twee engels wordt er gesproken van ‘een crimen van opset en bedrog’ en wordt de ‘ketel’ en confiscatie van goederen als straf genoemd.¹³⁵ De straf met de ‘ketel’ is in feite een die wordt opgelegd aan valsemunters.¹³⁶ In hoeverre deze straf ook daadwerkelijk in de zeventiende en achttiende eeuw is uitgevoerd, wordt uit het in het kader van deze studie verricht onderzoek niet duidelijk.¹³⁷

De Muntmeester is verplicht alleen te werken met personeel dat de eed op de door de Staten-Generaal uitgevaardigde instructie voor het desbetreffende ambt heeft afgelegd.¹³⁸ Ook het loon van dat personeel wordt aan de Muntmeester voorgeschreven.¹³⁹

In het slot van de instructie wordt de Muntmeester opgedragen de controle van zowel de waardijn (zie hierna) als van de raden en generaalmeeesters van de munten van de Verenigde Nederlanden (zie de hoofdstukken 4 en 5) te allen tijde toe te staan en zijn muntactiviteiten uit te voeren in de gebouwen die hem daartoe door de muntheer beschikbaar worden gesteld.

Het onderhoud van deze gebouwen komt voor rekening van de muntheer, maar mag alleen worden uitgevoerd na advies en onder toezicht van de waardijn. Voor groot onderhoud aan de Munt is de toestemming van de Gecommitteerde Raden of van de heren van de provinciale Rekenkamer vereist. Deze laten zich vaak adviseren door de contrarolleur van ’s Lands werken en fortificatiën, die bestekken laat opstellen en toezicht houdt op de uitvoering van de renovaties en verbouwingen van de grote en kleine fortificatiën.¹⁴⁰ Voor de Westfrieze Munt kan hier als voorbeeld dienen de in de stadsrekeningen van Hoorn, Enkhuizen en Medemblik terugkomende posten voor onderhoud en reparatie aan het Muntgebouw (vanzelfsprekend alleen in de jaren dat de Munt in hun stad weer actief wordt of is).¹⁴¹ Ook in andere gewesten wordt gewerkt met toestemming van de vertegenwoordiger(s) van de muntheer, getuige het verzoek van de Zeeuwse Muntmeesteresse Petronella Slob uit januari 1790 aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland of de trap in het huis dat zij bewoont in het Muntcomplex mag worden hersteld.¹⁴²

Uit een eerste bestudering van de rekeningen van de Hollandse Muntmeesters te Dordrecht uit de eerste helft van de achttiende eeuw blijkt dat zij de jaarlijkse traktementen van de waardijn, essayeur, stempelsnijder et cetera dienen voor te schieten, net als de kosten die voortkomen uit de

¹³¹ De Westfrieze Muntmeester wordt op een gegeven moment ook verantwoordelijk voor de betaling van de traktementen van de waardijn en essayeur. Zie daarover later.

¹³² Zoals gemeld is schrijver dezes nog bezig met een onderzoek naar de bedrijfsvoering van de verschillende Munthuizen.

¹³³ Gemeentearchief Nijkerk, Archief Van Haersma de With. Akte van aanstelling van J.S. van Naamen als Muntmeester van Utrecht d.d. 18 juni 1782. Vriendelijke mededeling dr. R. Paesie.

¹³⁴ Janssens, *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden*, 2. Hij verwijst naar Manuscript nr. 6316 fol. 98 van de hand van raad en generaalmeeesters Augustin Charles Wautier in de collectie van de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel.

¹³⁵ Artikel 21 t/m 26 van de Muntmeestersinstructie van 1659 en artikel 32 t/m 37 van die van 1694. In transcriptie opgenomen in het tweede deel van deze publicatie.

¹³⁶ Van der Wiel e.a., *De Noord- en Zuid-Nederlandse muntmeesters*, in: E.J.A. van Beek (red.) *Encyclopedie voor munten en bankbiljetten*, 32 noot 1. De Graaf, *Den valscher den ketel? Bestrafingen van muntmisdriven in Holland, Zeeland en Utrecht ca. 1300-1600*, 82 + 162.

¹³⁷ Uit nog ongepubliceerd onderzoek van drs. R. van der Spiegel blijkt dat de ketel inderdaad als executiemiddel is ingezet voor de berechting vanwege valsemunterij van Geryt Puyst en Gouyken van Kedeken te Den Haag in april 1450. NA 3.02.27.02-151 Rekening van de rentmeester-generaal van Holland 1450-1451.

¹³⁸ Zie verder het hoofdstuk over het Serment verderop in dit deel van deze publicatie.

¹³⁹ Zie daarvoor hoofdstuk 4.6.

¹⁴⁰ Van der Klooster, *De archieven van de contrarollen, later contrarollen-generaal van 's Lands fortificatiën*, 8.

¹⁴¹ Zie bijvoorbeeld de thesauriersrekening van de stad Medemblik over het jaar 1770. Westfries Archief 8-149

¹⁴² Verzoek d.d. 20 januari 1790, toestemming van 11 februari. ZA 2.1-598 op datum.

opening, examinatie en berekening van de muntbus. De eerste post bedraagt in deze periode per muntbus minimaal f 1.824: - en maximaal f 5.371: -. De hoogte van het bedrag is afhankelijk van de lengte van periode waarover de muntbus loopt. De twee post betreft de emolumenten voor de vertegenwoordigers van de Gecommitteerde Raden en de Rekenkamer, de raden en generaalmeesters, de essayeur-generaal, hun secretaris en de vergoedingen aan de Dordtse waardijn en essayeur, alle voor het bijwonen van de opening van de muntbus te Den Haag en bedraagt in de hele eerste helft van de achttiende eeuw ongeveer f 3.632: -. In totaal gaat het in de achttiende eeuw om voorgeschoten uitgaven die variëren van f 6.193: - tot f 11.347: -.¹⁴³ Deze bedragen komen bovenop het kapitaal dat aan zogenaamde buspenningen, als voorbeeld van de geproduceerde partijen munten, in de muntbus zit en dus door de Muntmeester moeten worden voorgeschoten en niet kunnen worden gebruikt voor zijn bedrijfsvoering.¹⁴⁴

Nader onderzoek naar de overgeleverde Muntmeestersrekeningen van bijvoorbeeld Gelderland, Utrecht, Zeeland of Overijssel zal een meer compleet beeld geven van de kosten die de Muntmeester in de tijd van de Republiek draagt en welke de muntheer over het algemeen voor zijn rekening neemt.¹⁴⁵

Een Munt in de Republiek produceert niet alleen munten. Zowel de Muntmeester als de stempelsnijder produceren penningen voor de zowel de overheid als de private markt. Over de omvang van die productie is tot nu toe maar weinig bekend.¹⁴⁶ Wel is duidelijk dat de Muntmeester over de door hem gebruikte hoeveelheid goud en zilver voor deze penningen het heerlijk recht of sleischat dient af te dragen.¹⁴⁷ De achtste en tevens laatste rekening van de Dordtse Muntmeester Mattheus Sonnemans toont als enig tot nu toe ontdekt voorbeeld uit de achttiende eeuw dat over het voor penningen gebruikte goud de sleischat van de gouden dukaat (6 stuiver) en over het gebruikte zilver die van de schelling en de dubbele stuiver (2 stuiver) wordt berekend.¹⁴⁸ Uit onderzoek naar de geborgen lading van de gezonken schepen varende voor de Verenigde Oost-Indische Compagnie blijkt dat de Muntmeesters naast muntstukken ook baren goud en zilver leveren.

Op basis van oude rechten geniet de Muntmeester evenals de overige personeelsleden van de Munt vrijdom van impost. Na het wegvallen van die vrijheden in februari 1795 mag hij een schadevergoeding van f 400: - per jaar claimen. Voor het wegvallen van zijn vrijdom op de belasting op de aanschaf van de turf ten behoeve van zowel de Munt als van zijn eigen woning ontvangt Muntmeester Bodisco jaarlijks f 1.100: -, mits hij kan aantonen dat hij dit bedrag bij benadering

¹⁴³ NA 3.01.27.02-4951 t/m 4958 en NA 3.01.28-5627 t/m 5642. Muntmeestersrekeningen Holland 1700-1751.

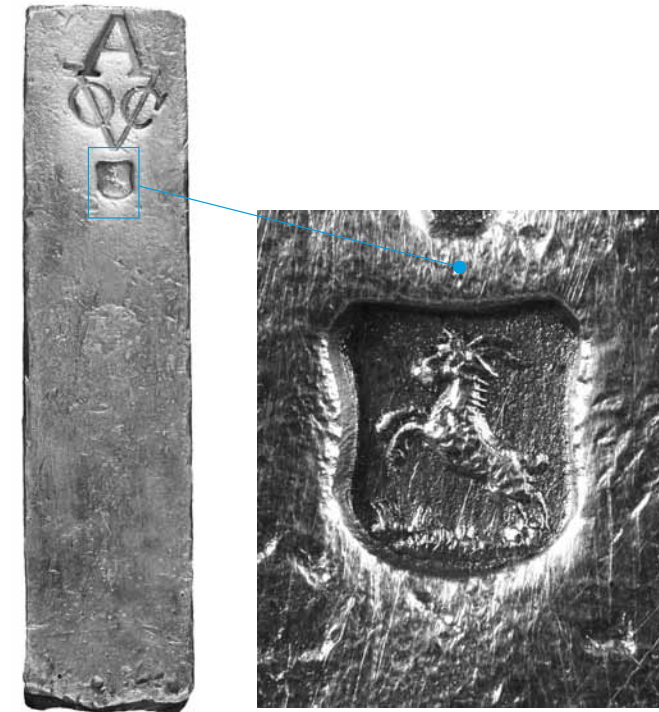
¹⁴⁴ Zie over de muntbus hoofdstuk 4 in dit deel van deze studie.

¹⁴⁵ Tot nu toe zijn alleen de in deze rekeningen voorkomende gegevens over de productieomvang gepubliceerd. Systematisch onderzoek naar de kostenkant van de muntproductie is nog niet eerder gepubliceerd. Zoals vermeld heeft drs. M.L.F. van der Beek in voordrachten al wel gegevens uit deze rekeningen betreffende de Utrechtse Munt getoond.

¹⁴⁶ Zie over dit onderwerp onder andere Sanders, *Het present van Staat*.

¹⁴⁷ NA 3.01.27.01-689 fol. 311-312. Resolutie Grafelijkheids Rekenkamer d.d. 19 mei 1705.

¹⁴⁸ NA 3.01.27.02-4954 fol. 19v. Achtste rekening van Mattheus Sonnemans, Muntmeester particulier van de Munte van Holland binnen Dordrecht van den 22 februari 1712 tot den 21 april 1714, afgehoord en gesloten in de Grafelijkheids Rekenkamer van Holland d.d. 3 augustus 1716

Afb. 7 Een zilverbaar uit het VOC schip De Rooswijk ingestempeld met een afbeelding van een bokje. Zeer waarschijnlijk het essayeurteken van Otto Buck, essayeur, scheider en affineur te Amsterdam 1711-1731 en Muntmeester van de Hollandse Munt te Dordrecht 1731-1756. Foto: MPO-muntveilingen, IJsselstein.

heeft uitgegeven aan belasting op dit goed.¹⁴⁹

De Hollandse Muntmeester heeft binnen het complex van de Munt tussen de Dordtse Voorstraat en Doelstraat een eigen woning met tuin. Van de zeer welgestelde Otto Buck is bekend dat hij geen gebruik maakt van deze woning, maar een eigen buitenplaats bezit genaamd 'Noordhove' aan de Dordtse Reeweg.¹⁵⁰ 's Winters woont het gezin Buck in het huis 'Oostenrijk', gelegen aan de Dordtse Voorstraat, pal naast de Munt. Hij heeft dit pand, waarvan het erf aan de achterkant uitkomt op de Doelstraat, in 1751 voor f 6.300: - gekocht van de erven van de Dordtse koopman Jan Kloens.¹⁵¹ In hoeverre de Westfriese Muntmeester ook 'in de Munt' woont, of dat hem een vergoeding wordt gegeven voor het bewonen van een huis in de stad waar de Munt gevestigd is, zal nog nader moeten worden uitgezocht. Bekend is de resolutie van de burgemeesters van Enkhuizen uit februari 1707,

¹⁴⁹ NA 3.01.30-265a. Besluit van het Provinciaal Bestuur van Holland d.d. 16 maart 1796.

¹⁵⁰ In 1766 verzoekt Otto Buck het bestuur van de polder 'De Vierpolders' een buis of koker te mogen aanleggen door de dijk van de Noord- of Merwedepolder, om zo op zijn buitenplaats 'Noordhove' gegarandeerd te zijn van vers water. GAD 785 Archief Polder 'De Vierpolders' en haar rechtsvoorgangers 2389.

¹⁵¹ GAD 9-823 fol. 116v. Akte van verkoop d.d. 15 april 1751.

waarbij zij Muntmeester Diederik Jan van Romondt toestaan om van zijn huis aan de Zuider Boerenvaart een paardestal en wagenhuis te maken.¹⁵² In een besluit van de burgemeesters van Hoorn van april 1780 wordt gesproken over het opknappen van het huis van de Muntmeester volgens de door de stadsfabriek geleverde tekening.¹⁵³

Polak stelt uitgebreid aan de orde of de Muntmeesters wel ondernemers zijn in bijvoorbeeld de betekenis van Schumpeter als ‘agressieve entrepreneurs die door voortdurende innovatie het marktevenwicht telkens verstoren en daardoor ondernemerswinst creëren’. Hij ziet de Muntmeesters niet als zodanig vanwege de institutionele en door de markt opgelegde beperkingen. Inderdaad is een Muntmeester in de tijd van de Republiek niet zelfstandig of met enige geldschieters in staat het marktevenwicht te verstoren.¹⁵⁴ Polak noemt ook nog de traagheid waarmee de mechanisering van de muntproductie tot stand is gekomen als argument tegen het ondernemerschap van de Muntmeesters.¹⁵⁵ Hij vergeet daarbij dat de Muntmeesters in de zeventiende eeuw niet gebaat zijn bij die mechanisering, omdat de dan beschikbare machines niet bedrijfszeker zijn, de lonen van het personeel betrekkelijk laag zijn en mechanisering bovendien waarschijnlijk voor menig Muntmeester ook nog een aanzienlijke persoonlijke investering betekent.¹⁵⁶

De Muntmeesters kunnen het best gezien worden, zoals Polak ook aangeeft, als een ouderwets type ambtenaar, een ambtsdrager, die (op voorwaarden) met een publiek ambt wordt begiftigd en zijn inkomsten ontleent aan de exploitatie van de aan het ambt verbonden functie.¹⁵⁷ In het hoofdstuk over het toezicht op de muntproductie wordt duidelijk dat de Muntmeester dient te beschikken over grote kapitalen. Naast de reeds genoemde voorschotten van loon en kosten voor het operationeel houden van zijn Munt, kan hij voor de looptijd van zijn muntbus ook nog eens de inhoud ervan niet direct inzetten als bedrijfskapitaal.¹⁵⁸ Iemand die veel kapitaal ‘investeert’ in de uitoefening van zijn ambt, die zelf verantwoordelijk is voor het vergaren van opdrachten en bovendien het risico loopt door boetes opgelegd door de vertegenwoordigers van zijn muntheer delen van zijn investeringen niet terug te krijgen, kan toch zeker enig ondernemerschap worden toegedicht. Polak typeert de functie van Muntmeester inderdaad het meest correct als een ouderwets type ambtenaar, een ambtsdrager die kenmerken van private als van publieke aard vertoont.¹⁵⁹

Zolang het door het ontbreken van gegevens over de bedrijfsvoering van de Muntmeesters gissen blijft wie precies de opdrachtgevers van die Muntmeesters zijn geweest, zal ook onduidelijk blijven in hoeverre de Muntmeesters concurrenten van elkaar zijn geweest. Onderzoek naar de

aanmuntingen in opdracht van de Amsterdamse Wisselbank laat zien dat er vanuit die organisatie wel degelijk spreiding van opdrachten is geweest onder de Munten van de verschillende gewesten. Maar of die spreiding is bepaald door concurrerende productieprijsen of door andere zaken, is (nog) niet bekend.¹⁶⁰

2.3.2 De waardijn

Naast de Muntmeester stelt de muntheer ook een tweetal controleurs aan. De eerste, de waardijn, is verantwoordelijk voor de dagelijkse uitgifte en inname van de stempels waarmee de munten worden geslagen (zie voor de tweede de volgende paragraaf).¹⁶¹ De waardijn moet een register bijhouden van de uitgegeven en weer ingenomen stempels en ook zorg dragen dat er altijd voldoende stempels aanwezig zijn. De nieuw geleverde muntstempels moet hij controleren op hun afbeelding en inscriptie. Eventuele fouten dient hij direct door de stempelsnijder te laten herstellen. Wanneer dit niet mogelijk is, moeten de foute stempels direct worden vernietigd. Van al zijn verrichtingen dient hij verslag te doen in een register.

De waardijn moet aanwezig zijn bij de levering van de muntplaatjes door de Muntmeester aan de provoost, smidmeester en gezellen (zie onder) en vanzelfsprekend bij de aflevering van het gereed product door het personeel aan de Muntmeester. Zijn taak is toe te zien dat alle stukken mooi rond, gaaf en duidelijk gestempeld zijn. Slecht of onvolledig geslagen stukken, zogenaamde ‘cisailles’, mag hij niet doorlaten, maar moeten op kosten van de gezellen worden hersmolten en opnieuw tot gave exemplaren worden verwerkt.

Verder moet de waardijn erop toezien dat het personeel pas munten aflevert als de gehele opdracht gereed is. De totale partij moet hij goed door elkaar schudden en van de hele partij drie mark Trois stuk voor stuk wegen en controleren of ze binnen de gestelde marges zijn geproduceerd. De stukken die te licht zijn van gewicht moeten worden doorgesneden en hersmolten. De te zware exemplaren mogen door vijlen, ook wel ‘justeren’ genoemd, op gewicht worden gebracht.

Voor de controle op het juiste gehalte moet de waardijn toezien dat van alle partijen een verklaring van de essayeur (zie onder) aanwezig is. Blijkt uit dit zogenaamde ‘billet’ dat de goudstukken meer dan een halve grein hoger in gehalte zijn dan ‘de voet’, de wettelijke norm, dan moeten de stukken worden hersmolten. Zilveren exemplaren die van een hoger gehalte zijn, maar binnen de marge blijven van een grein boven de voet, mogen worden afgeleverd. Blijkt uit het essayeursbriefje dat van deze stukken het gehalte boven de grein is uitgekomen, dan moeten ze ook worden hersmolten. Deze twee bepalingen staan ook zo omschreven in de boven aangehaalde instructie van de Muntmeester.¹⁶²

De waardijn is degene die de exemplaren voor de kwaliteitscontrole achteraf, de zogenaamde opening van de muntbus, selecteert.¹⁶³ Algemeen geldt dat van de gouden munten van elke 500

¹⁵² WFA OAE 43. Resolutie d.d. 9 februari 1707.
¹⁵³ WFA OAH 142-256. Resolutie 10 april 10 april 1780. Volgens een begroting van diezelfde stadsfabriek betreft het hier een uitgave van f 7.258: -.
¹⁵⁴ Polak, *Historiografie*, 228.
¹⁵⁵ Polak, *Historiografie*, 228-229.
¹⁵⁶ Van de Hollandse Munt is inmiddels bekend dat de kosten van mechanisatie van de Munt en zelfs van die vanwege de problemen met de mechanisatie aangestelde extra functionaris, de opziener van het schroef- en pletwerk, zijn gedragen door de Staten. Er is nog onvoldoende onderzoek gedaan naar de mechanisatie van de andere Munten in de Republiek, om een uitspraak te kunnen doen of de muntheer of de Muntmeester die kosten heeft betaald.
¹⁵⁷ Polak, *Historiografie*, 228.
¹⁵⁸ De meeste muntbussen bevatten bij opening bedragen tussen de f 10.000: - en de f 20.000: - aan buspenningen. In veel bussen bevatten bedragen tussen de f 20.000: - en de f 30.000: - aan buspenningen, terwijl uitschieters met een inhoud van boven de f 30.000: - zeker geen uitzondering zijn.
¹⁵⁹ Polak, *Historiografie*, 228-230.

¹⁶⁰ Scheffers, *Aanmuntingen in opdracht van de Amsterdamse Wisselbank*.
¹⁶¹ Van de Water (ed.), *Groot Placcaatboek (...) van Utrecht*, 558-560. Resolutie Staten-Generaal 17 februari 1606.
¹⁶² Artikelen 37 en 38 van de instructie van 17 februari 1606.
¹⁶³ Zie over dit toezicht achteraf hoofdstuk 4 en 5 van deze publicatie.

exemplaren er een in de bus moet worden gestopt en van de zilveren munten een stuk van elke 30 mark productie. De keuze van de te bussen stukken moet aselectief worden uitgevoerd, of zoals dat eigentijds zo mooi wordt omschreven ‘bij avontuur’.

De waardijn moet controleren of de Muntmeester de voorgeschreven 2.000 gulden aan nieuw gemunte stukken in voorraad heeft. Hij moet ook nagaan of er in de smelterij van de Munt geen goud of zilver wordt verwerkt dat niet door hem is geregistreerd en dat het personeel geen kolen verspilt door het vuur te hoog op te stoken. Verder moet hij er scherp op letten dat de muntplaatjes met zuiver water en niet met bijvoorbeeld bier worden schoongemaakt.

Tot de taak van de waardijn behoort ook altijd beschikbaar te zijn voor de controle op een leverantie van en aan de Muntmeester en het toezicht houden op de reparaties die aan het Muntgebouw worden verricht. Om zijn onafhankelijkheid te waarborgen bepaalt de instructie nog dat de waardijn part noch deel mag hebben in de exploitatie van de Munt. Dat een waardijn bij een goed lopende Munt en bij juiste uitoefening van zijn instructie een behoorlijk deel van een dag vult met deze taak, mag duidelijk zijn.

De waardijn moet over zijn werk verantwoording afleggen aan zowel zijn muntheer als aan de toezichthouders namens de generaliteit. Dit gebeurt tijdens de opening van de muntbus, die zoals later zal worden aangetoond geschiedt ten overstaan van de heren van de provinciale Rekenkamer en de raden en generaalmeeesters van de Munten der Verenigde Nederlanden.

Uit de brief van raden en generaalmeeesters van de munten aan de magistraat van Nijmegen van 24 oktober 1691 blijkt dat de waardijn ‘de journeijen van den assaijeur, inhoudende den assaij van ’t dagelijx gemunt werdende gelt, ende het brevet van den smithmeester inhoudende de quantiteit van de marken gelt dien dagh gemunt, te samen aen eene liasse [dient te] rijgen, ende niet in de muntsbusse [mag deponeren]’.¹⁶⁴

De waardijn komt doorgaans uit de regentenklasse van de stad waar de Munt is gevestigd. Vandaar dat de Westfriese Munt, die vanaf 1655 rouleert tussen de drie steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik, meerdere waardijns tegelijk kan hebben. Eén ervan is vanzelfsprekend actief en wel die waardijn in wiens stad de Munt op dat moment operationeel is. Voor zover nu bekend is de waardijn de enige functionaris geweest in de organisatie van de Westfriese Munt die bij verhuizing van de ene stad naar de andere niet meereist.

De regenten die het waardijnsambt bekleden vervullen allemaal ook andere functies binnen of buiten de eigen stad. Het waardijnsambt vereist veelvuldige aanwezigheid op de Munt. Vandaar dat in veel gevallen een plaatsvervanger wordt aangesteld. Het 23ste artikel van de waardijnsinstructie biedt hiervoor de mogelijkheid. Voor de vervanger is geen officieel traktement bepaald, dus zullen diens werkzaamheden door de feitelijke functionaris zijn vergoed.¹⁶⁵ Polak meldt dat er soms ook een contra-waardijn wordt aangesteld, die de belangen van de koopliedengemeenschap

vertegenwoordigt. Hij noemt echter geen voorbeelden.¹⁶⁶ Aangezien geen aparte instructie voor een contra-waardijn is gevonden waaruit deze speciale belangenbehartiging blijkt, zal hij daarvoor ten onrechte de hierboven genoemde plaatsvervangers hebben aangezien.¹⁶⁷

Volgens een overzicht uit 1667 ontvangt Adriaan van Blijenburch, waardijn van de Hollandse Munt te Dordrecht, een traktement van *f* 200: - per jaar en vrijdom van huishuur. Zijn collega van de Gelderse Munt, maar ook die van de Westfriese, Zeeuwse, Friese en Overijsselse Munt ontvangen *f* 200: - per jaar zonder vrijstelling van huishuur.¹⁶⁸ Allen genieten vrijdom van impost, de belasting op onder andere wijn en bier. Voor zover nu bekend is, geldt die vrijdom niet voor de eventuele plaatsvervanger. Wegens het opheffen van de vrijdom van impost in februari 1795 ontvangt de waardijn een schadevergoeding van *f* 400: -.¹⁶⁹

Uit de rekeningen van de Dordtse Muntmeesters uit de eerste helft van de achttiende eeuw blijkt dat de waardijn van de Hollandse Munt per opening van de muntbus voor zijn aanwezigheid *f* 300: - aan vacatiegeld krijgt uitgekeerd.¹⁷⁰

2.3.3 De griffier van de Munt

De griffier is niet een van de officiers van de Munt, maar wordt wel door de muntheer aangesteld. Hoewel van deze functionaris geen algemene instructie bewaard is gebleven zal zijn taak hebben bestaan in het verzorgen van de correspondentie betreffende de Munt.

In 1636 wordt mr. Dirck Berk aangesteld als griffier van de Munt van Dordrecht. De akte van aanstelling vermeldt aan taken slechts dat de griffier zal ‘besoigner, handelen ende uijt te voeren als een gesworen ende getrouw griffier der Munte toestaet ende behoort’.¹⁷¹ De familie Berk is een groot leverancier van griffiers. Mr. Dirck volgt zijn vader Johan Berk op. Pompejus Berk, zoon van Matthijs Berk, heeft als griffier een centrale plaats op de eerste rij aan de tafel gekregen in het groepsportret dat Samuel van Hoogstraten tussen 1674 en 1677 schildert van de leden van het Serment van de Munt van Holland.¹⁷² Zijn positie binnen dit groepsportret impliceert dat het griffiersambt een belangrijke functie is. De Berken waren tevens burgemeesters van Dordrecht.¹⁷³ Mr. Abraham van den Santheuvel wordt rond 1750 genoemd als griffier. A.H. Onderwater ontvangt in 1806 vanwege zijn griffierschap van de Munt *f* 400: - ‘dedomagement wegens ’t verlies der vrijdommen’. In 1807 krijgt hij in plaats van die *f* 400: - een gratificatie van *f* 266:13.

In 1811 is hij 82 jaar oud en heeft er dan al 34 dienstjaren als griffier van de Munt opzitten.¹⁷⁴

¹⁶⁴ Ook al genoemd door Van Gelder, *De muntbus*. NA 1.01.44-33 fol. 20-22.

¹⁶⁵ Notarieel onderzoek zou mogelijk nog contracten tussen de waardijn en zijn plaatsvervanger kunnen opleveren over betaling van het waarnemerschap of over opvolging bij overlijden van de waardijn door degene die de waarneming uitvoert. Tot nu toe is alleen het vergelijkbare contract bekend dat is gesloten tussen essayeur-generaal M. Emants en zijn waarnemer W.A.A. Poelman d.d. 11 februari 1790. NA 1.01.44-59.

¹⁶⁶ Polak, *Historiografie*, 90.

¹⁶⁷ Een overzicht van waardijns en adjunct- of contra-waardijns in de Munten van Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw wordt geboden in hoofdstuk 11.2.2 in het deel Bronnen van deze publicatie.

¹⁶⁸ NA 1.01.44-11 fol. 208v.

¹⁶⁹ NA 3.01.30-265a. Besluit van het Provinciaal Bestuur van Holland d.d. 16 maart 1796.

¹⁷⁰ NA 3.01.27.02-4951 t/m 4958 en NA 3.01.28-5627 t/m 5642. Muntmeestersrekeningen Holland 1700-1751.

¹⁷¹ NA 3.01.30-261. Akte van aanstelling van mr. Dirck Berk als griffier van de Munt, d.d. 21 april 1636.

¹⁷² Zie afbeelding 14 in hoofdstuk 2.2.15 van dit deel van deze publicatie.

¹⁷³ Balen, *Beschryvinge der stad Dordrecht* 262.

¹⁷⁴ NA 2.01.33-17 [9]. Generale lijst van alle nog in leven zijnde Muntofficianten der gesupprimeerde Munt te Dordrecht [25 februari 1811]

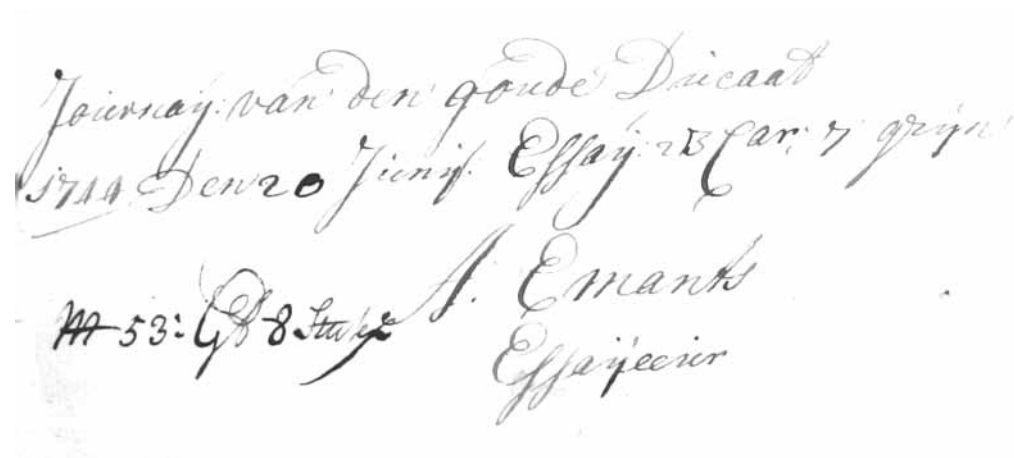
Dat ook de Westfriese Munt beschikt over een griffier blijkt onder andere uit het verzoek van mr. Gasper Wallendael, burgemeester van Medemblik, aan generaalmeester Wevort van Ossenberg uit 1711. Wallendael vraagt of hij als griffier van de Westfriese Munt ook de eed moet afleggen. Volgens de generaalmeester hoeft dit niet, omdat de griffier ‘geene de minste directie ofte intendentie over de Munte’ voert.¹⁷⁵ Als griffier van de Westfriese Munt zijn verder bekend Dirk Mol en Pieter Uijlenburg. Beiden zijn lid van de Vroedschap van Medemblik en van beiden wordt op hun begrafeniscedule expliciet gemeld dat zij in hun leven griffier van de Westfriese Munt zijn geweest.¹⁷⁶

De Munt van Amsterdam kent in haar korte bestaan van november 1672 tot en met november 1673 ook de functie van griffier. Burgemeester Dirk Schaep neemt deze functie waar. Schaep had in Jacob Cosijns zelfs een assistent griffier, hetgeen aangeeft dat de griffier een serieus aantal uren werk te verrichten heeft.¹⁷⁷ Burgemeester Schaep had in deze tijd van crisis vanzelfsprekend zijn beschikbare tijd ook voor andere zaken nodig.

Jacob van der Poest 1721-1729, Daniel Schorer 1729-1770, mr. Steven Matthijs Snouck Hurgronje 1771-1788 en Dirk van der Horst 1788-1799 zijn de griffiers van de Zeeuwse Munt die worden genoemd in de reisverslagen van de essayeurs-generaal. Ook zij behoren tot de besturende klasse van Zeeland.¹⁷⁸

2.3.4 De essayeur van de Munt

De derde door de muntheer aangestelde ‘officier van de Munt’ is de essayeur.¹⁷⁹ Deze chemisch-analist van de Munt is gespecialiseerd in de proef op het gehalte van goud en zilver.¹⁸⁰ Volgens zijn instructie doet hij die proeven ten behoeve van de Muntmeester, maar ook van de kooplieden, wisselaars¹⁸¹ en leveranciers van de Munt en wel tot op een kwart grein (0,0009 Au of Ag) nauwkeurig. Het resultaat van zijn proeven dient hij op speciale biljetten of brevetten te vermelden en aan de waardijn af te geven bij de partij die hij heeft getest.¹⁸²

Afb. 8 Essayeurbriefje van de Gelderse Munt te Harderwijk van 20 juni 1744 waarop staan vermeld: het gewicht (53 marken) en het gehalte van de partij gouden dukaten (23 karaat 7 grein), het aantal (8) stuks dat in de muntbus is gedeponeerd en de handtekening van essayeur Arent Emants. GAA, Archief van het Hof van Gelre en Zutphen 1543-1795, inv. nr 625.

De essayeur moet in zijn kantoor een voorraad zuiver goud en puur en bijna puur zilver houden, zodat hij zijn werkzaamheden altijd zonder enige vertraging kan uitvoeren. Als beloning voor zijn arbeid ontvangt de essayeur een vast traktement en voor elke proef van gouden munten nog eens 8 stuivers. Het goud dat is gebruikt voor de gehalteproef dient hij terug te leveren aan de Muntmeester. Gedurende zijn aanstelling mag de essayeur niet actief zijn als geldwisselaar of belanghebbend zijn bij enige handel in goud of zilver. Net als de waardijn mag hij ook niet op enige wijze betrokken zijn bij de exploitatie van de Munt.

Volgens het al genoemde overzicht uit 1667 ontvangt de essayeur van Hollandse Munt te Dordrecht, Lodewijk Daniëls Coene, een traktement van f 150: - en vrijdom van huishuur.¹⁸³ Zijn collega-essayeur van de Gelderse Munt te Harderwijk heeft volgens dit overzicht een traktement van f 135: - per jaar en een vergoeding voor de huur zijn huis. De essayeur van de Westfriese Munt geniet een jaarsalaris van f 400: - en f 100: - ter compensatie van zijn huishuur. Die van de Zeeuwse Munt krijgt f 400: - en een woning vrij van huur. In Utrecht en Overijssel ontvangen de essayeurs van de Munt een traktement van f 200: - per jaar.¹⁸⁴ Allen genieten ook vrijdom van impost.

Uit de rekeningen van de Dordtse Muntmeesters uit de eerste helft van de achttiende eeuw blijkt dat de essayeur van de Hollandse Munt per opening van de muntbus voor zijn aanwezigheid nog eens f 214: - aan vacatiegeld krijgt uitgekeerd.¹⁸⁵

¹⁷⁵ NA 1.01.44-17 fol. 123-124. Rapport van R&G Van Wevort van Ossenberg betreffende zijn visitatie van de Westfriese Munt d.d. 30 oktober 1711.

¹⁷⁶ WFA OAM 1353.

¹⁷⁷ NA 1.01.44-11 fol. 417-417v.

¹⁷⁸ Via bijvoorbeeld www.zeeuwengezocht.nl wordt duidelijk wie nog meer de functie van griffier van de Zeeuwse Munt heeft bekleed.

¹⁷⁹ De essayeur van de Munt moet niet verward worden met de essayeur, scheider en affineur die in de steden is gevestigd en zich bezig houdt met het bepalen van het gehalte van goud en zilver van kooplieden, wisselaars en particulieren en het versmelten en op juist gewicht brengen van deze metalen voor gebruik elders. Zie voor deze functionarissen de hoofdstukken 2.3.4 en 2.4.2 in dit deel van deze publicatie en de hoofdstukken 10 en 11.4 in het deel Bronnen.

¹⁸⁰ Van de Water (ed.), *Groot Placcaatboek*, 561-562. Instructie voor de essayeur-particulier, vastgesteld door de Staten-Generaal op 10 februari 1606.

¹⁸¹ Een wisselaar is een door de Staten van een provincie of de regering van een stad op een door de Staten-Generaal vastgestelde instructie aangestelde particulier, die op basis van de bestaande wetgeving vreemde, oude en of gesleten muntstukken wisselde tegen op dat moment toegestane exemplaren. De instructie van de wisselaar is door de Staten-Generaal vastgesteld op 20 september 1621. Volgens deze mocht hij de zestigste penning (1,67%) van alle gewisselde gelden heffen als salaris en onkosten voor het smelten. Over de gewisselde gouden munten met een gehalte van 20 karaat of minder mocht hij nog 1 procent extra heffen. Van de Water *Groot Placcaatboek* (...) van Utrecht 562-565.

¹⁸² Van de Water, *Groot Utrechts Plakkaatboek*, I 561-562. De algemene instructie voor de essayeur is vastgesteld door de Staten-Generaal op 10 februari 1606.

¹⁸³ NA 3.01.27.01-689 fol. 244-245 en 245-245v-. Commissies voor het 'Assaijeurschap particulier van de Graeffelickheijts van Hollants Munte tot Dordrecht' en voor het 'ijzersnijderschap' van diezelfde Munt voor Lodewijk Daniël Coene, d.d. 26 april 1666.

¹⁸⁴ NA 1.01.44-11 fol. 208v

¹⁸⁵ NA 3.01.27.02-4951 t/m 4958 en NA 3.01.28-5627 t/m 5642. Muntmeestersrekeningen Holland 1700-1751.

De salarissen van zowel de waardijn als de essayeur lijken niet hoog.¹⁸⁶ De vrijdom van huur en impost is te beschouwen als een emolument en dient vanzelfsprekend wel bij de genoemde bedragen te worden opgeteld. Hoe hoog het voordeel is dat komt uit de vrijdom van impost, is afhankelijk van de omvang van de consumptie en dus van de grootte van het gezin van de functionaris. Dat het om een fors bedrag gaat, blijkt uit het feit dat de essayeur net als de waardijn in februari 1795 wegens het opheffen van de vrijdom van impost een schadevergoeding ontvangt van f 400:- per jaar.¹⁸⁷

De waardijn komt doorgaans uit de regentenklasse van de stad waar de Munt is gevestigd en vervult daar bijna altijd ook andere functies waarvoor een vergoeding wordt betaald.¹⁸⁸ De essayeur behoort niet tot de lokale regentenklasse. In een aantal gevallen stamt hij uit een geslacht van goud- of zilversmeden. De essayeur krijgt per proef van gouden munten bovenop zijn traktement de genoemde 10 stuivers. Dit bedrag zal bedoeld zijn ter bekostiging van het benodigde materiaal en niet gezien kunnen worden als louter inkomsten.¹⁸⁹

De essayeur is persoonlijk aansprakelijk voor het gehalte van de door het Muntpersoneel geproduceerde muntstukken. Volgens zijn instructie mag de Muntmeester, wanneer hij een boete krijgt opgelegd voor geconstateerd te laag gehalte van de geproduceerde muntstukken, de helft verhalen op de essayeur.¹⁹⁰

In het geval van de tussen de steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik roulerende Westfriese Munt, verhuist de essayeur mee naar de volgende vestigingsplaats. Uitzondering op die regel is Nicolaas Aldendag, die in 1727 wordt aangesteld als essayeur van de Westfriese Munt te Hoorn, maar vlak na de verhuizing van de Munt naar Enkhuizen wordt opgevolgd door Theunis Kist. Kist is essayeur van de Westfriese Munt in Enkhuizen en Medemblik. Aldendag wordt in 1752 opnieuw aangesteld.

De Westfriese Munt is dan juist weer terug in Hoorn.

Nader onderzoek zal moeten uitwijzen in hoeverre de functies van essayeur van de Munt en die van stedelijk essayeur, scheider en affineur (zie hoofdstuk 2.4.2.) concurrerend zijn of ook wel door een persoon worden uitgeoefend. Genoemde Nicolaas Aldendag is tussen zijn twee perioden van essayeur van de Westfriese Munt te Hoorn, dus van 1732 tot 1752, essayeur, scheider en affineur in diezelfde stad. Volgens het Instructieboek van raden en generaalseesters van de Munten wordt hij in 1761 door Claas van der Kraag opgevolgd als essayeur van de Westfriese Munt te Enkhuizen.

In 1764 volgt Jan van der Wolff hem op als essayeur, scheider en affineur te Hoorn.¹⁹¹

De functies van waardijn en essayeur zijn van origine strak gescheiden. Van Gelder noemt in zijn al eerder aangehaalde studie over het toezicht op de muntvervaardiging in de tweede helft van de zeventiende eeuw het voorbeeld van Frederik Eliot, die in 1650 tot assistent van de al op hoge leeftijd zijnde waardijn van de Utrechtse Munt Jan Evertsz. van Capel wordt benoemd, hem na diens overlijden in 1651 opvolgt en in 1664 tevens wordt benoemd tot essayeur van die Munt, als opvolger van Willem van Voorst.¹⁹² Van Gelder had ook Gerrit Sluijsken kunnen noemen, die in zijn sollicitatiebrief naar het juist vacant gekomen ambt van essayeur-generaal in 1637, vermeldt dat hij al veertien jaar essayeur van de Gelderse Munt te Harderwijk en vier jaar waardijn van diezelfde Munt is.¹⁹³ In de achttiende eeuw is een combinatie van deze twee functies meer gewoon. Als voorbeeld wijs ik op Frederik Eliots zoon François en diens kleinzoon Arnold en naar Valentijn Victor Koningsberger aan de Utrechtse Munt. De laatste is weliswaar essayeur en waarnemend-waardijn. Hij wordt nooit volwaardig in deze laatste functie aangesteld, maar de mix van werkzaamheden blijft gelijk. Dirk Crans junior, die in 1777 wordt aangesteld als adjunct-essayeur met de bepaling dat hij zijn vader later zal opvolgen als essayeur en kartelmeester aan de Munt te Dordrecht, wordt in 1795 tevens aangesteld tot waardijn.¹⁹⁴ Andere combinaties van functies binnen de Munt komen ook voor. Als voorbeelden hiervan kunnen worden genoemd Willem Dupré, essayeur en stempelsnijder aan de Zeeuwse Munt en Daniel Schorer die in 1731, 1749 en 1758 de functies van griffier en waarnemend-waardijn van de Zeeuwse Munt combineert.¹⁹⁵ Het moment waarop de Muntmeester, de waardijn en de essayeur verantwoording afleggen tegenover hun muntheer over de productie die onder hun verantwoordelijkheid heeft plaatsgevonden, is de opening van de muntbus. Normaal gesproken vindt deze controle eenmaal in de vier à vijf jaar plaats. Om verschillende redenen is van dit patroon ook afgeweken. Een van die redenen is het vertrek of overlijden van de Muntmeester of de waardijn. In West-Friesland, waar de Munt eerst om de zes en later om de tien jaar rouleert tussen de steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik, wordt de muntbus doorgaans vlak voor de verplaatsing van de Munt naar een van de andere steden geopend. Over de opening van de muntbus wordt in het hoofdstuk ‘de controle op het muntwezen’ nader ingegaan.

2.3.5 De stempelsnijder

De ijzer- of stempelsnijder is de vierde ‘officier van de Munt’. Hij is speciaal aangesteld om alle ponsoenen te produceren en te zorgen voor voldoende productiestempels, zodat de productie van muntstukken altijd ongestoord kan voortgaan. Ponsoenen zijn stempels met positieve opliggende

¹⁸⁶ Lucassen, *Loonbetalingen en muntcirculatie in Nederland (1200-1700)*, noemt als gemiddeld dagloon voor een geschoolde bouwvakker in Holland in de periode 1680-1840 het bedrag van 20 stuivers. Op basis van twee nota's uit 1729 en 1731 van de Dordtse aannemer en meester metselaar Cornelis van Nispen voor werkzaamheden verricht aan de Hollandse Munt te Dordrecht moet dit bedrag worden bijgesteld. Cornelis berekent voor zichzelf een dagloon van f 1:10, voor zijn knechts Arij en Hijn f 1: 6: -, voor zijn knecht Willem f 1: -, voor de opperman f 0:15: - en voor de jongen f 0:12: - per dag. Vanzelfsprekend zal het personeel niet het volle bedrag van de rekening als loon uitbetaald hebben gekregen, maar de ‘overhead’ zal geen 6 stuiver hebben bedragen. De knechts Arij en Hijn zullen dus meer dan 1 gulden per dag hebben verdiend, terwijl knecht Willem net onder de 1 gulden per dag moet hebben ontvangen . NA 3.01.28-5628+5629. Zesde rekening van Isaac Westerveen , Muntmeester particulier van de Munte van Hollandt binnen Dordrecht van den 5de mei 1728 tot den 8me april 1730, afgehoord en gesloten d.d. 12 oktober 1730. Zevende rekening van Isaac Westerveen, Muntmeester particulier van de Munte van Hollandt binnen Dordrecht van den 13de mei 1730 tot den 7de april 1731, afgehoord en gesloten d.d. 14 februari 1731.

¹⁸⁷ NA 3.01.30-265a. Besluit van het Provinciaal Bestuur van Holland d.d. 16 maart 1796.

¹⁸⁸ Nader onderzoek naar de functionarissen betrokken bij het muntwezen in de Republiek is zeker aan te bevelen.

¹⁸⁹ Het Archief van de Gelderse Rekenkamer bevat enkele dossiers met essaybriefjes uit de achttiende eeuw. Nader onderzoek naar deze briefjes zou inzicht kunnen geven in de extra verdiensten van de essayeur van de Munt van Gelderland.

¹⁹⁰ Zie bijvoorbeeld artikel 36 van de Muntmeestersinstructie van 25 mei 1694, in transcriptie opgenomen in het tweede deel van deze publicatie.

¹⁹¹ Instructieboek van raden en generaalseesters van de Munten fol. 104v, 105v, 106v, 207v en 208r.

¹⁹² Van Gelder, *De muntbus*, 10. Voor informatie over Eliot, Van Capel en Van Voorst zie: Luijt en Houtman, *Personeel aan de Munt van Utrecht 1579-1806*.

¹⁹³ NA 1.01.02-5725. Kopie sollicitatiebrief Gerrit Sluijsken ongedateerd [augustus 1637].

¹⁹⁴ Instructieboek fol. 86v en 110v.

¹⁹⁵ Zie voor Crans, Dupré en Schorer hoofdstuk 22 Biografische schetsen in het tweede deel van deze publicatie.

afbeelding waarmee delen van het inwaartse of productiestempel – met een negatieve afbeelding – worden vervaardigd.

Een lijst van namen van stempelsnijders, verbonden aan de diverse Munthuizen van de Republiek, is reeds gepubliceerd door Van Gelder in zijn, op de aantekening van A.O. van Kerkwijk gebaseerde, ‘Muntmeesters en stempelsnijders’.¹⁹⁶ Lodewijk Coenen, stempelsnijder van de Hollandse Munt 1666-1671, ontvangt in 1667 een traktement van *f* 300: - per jaar.¹⁹⁷ Als essayeur van Hollandse Munt te Dordrecht ontvangt hij daarbovenop een traktement van *f* 150: - en geniet hij vrijdom van huishuur. De stempelsnijders van de Gelderse, Westfriese en Friese Munt krijgen als salaris ook *f* 300: - per jaar. De stempelsnijder van de Munt van Zeeland ontvangt *f* 400: - per jaar en daarbovenop de helft van zijn huishuur. De stempelsnijder van de Utrechtse Munt krijgt *f* 200: - per jaar.¹⁹⁸ Allen genieten ook de vrijdom van impost.¹⁹⁹ Wegens het opheffen van de vrijdom van impost in februari 1795 ontvangt de stempelsnijder van de Hollandse Munt net als de waardijn en de essayeur vanaf 1796 een schadevergoeding van *f* 400: -. ²⁰⁰

In verband met de mechanisatie van de muntproductie wordt Lodewijk Coene in 1671 als stempelsnijder van de Dordtse Munt opgevolgd door Daniël Drappentier. Het is raad en generaalmeester van de Munten Willem Boreel die in zijn advies aan de Staten-Generaal aanstuurt op de aanstelling van een ‘uittmuntent ijzersnijder sijnde een curieus teeckenaer ende constich graveerder’ om de nieuwe muntstukken ‘exellent ende curieusch’ eruit te laten zien.²⁰¹ Coene blijft wel als essayeur aan het Muntbedrijf verbonden en wordt uiteindelijk verantwoordelijk voor het gebruik en de verzekerde bewaring van de instrumenten voor het aanbrengen van de versiering op de rand van de met de schroefpers te vervaardigen muntstukken.²⁰² De Rotterdamse zegel- en wapensnijder Drappentier is op dat moment de enige die de stempels kan vervaardigen voor de balancier of schroefpers. Hij wordt op 9 april 1671 aangesteld als stempelsnijder van Holland en West-Friesland op een jaarlijks traktement van *f* 1400: -. ²⁰³ Drappentier wordt als stempelsnijder-generaal ook aangesteld in Utrecht en Zeeland en ontvangt uit elk van beide gewesten nog een jaarlijkse vergoeding van *f* 700: -. De Staten van Holland en West-Friesland betalen Drappentier vanaf 1686 bovenop zijn vaste gage nog *f* 400: - om alle stempels nodig voor het schroeven van de nieuwe muntstukken te fabriceren. ²⁰⁴

Stempelsnijder-generaal Daniël Drappentier wordt in 1693 ook ingeschakeld bij het zogenaamde kloppen van de zilveren goudguldens, de florijnen. Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier dragen hem in april van dat jaar op om vijftig stempels te vervaardigen voor het kloppen van de florijnen of 28 stuiverstukken.²⁰⁵ Niet veel later krijgt hij de opdracht de in Den Haag aanwezige florijnen te voorzien van een instempeling met het door hem vervaardigde stempeltje.²⁰⁶ Aangezien niet alleen geldhandelaren of wisselaars grote partijen zilveren florijnen komen aanbieden om geklopt te worden, maar er ook particulieren zijn die kleinere hoeveelheden voorzien willen hebben van de verplichte klop, stellen diezelfde Gecommitteerde Raden de volgende lijst van vergoeding voor het kloppen op:

Partijen florijnen of 28 stuiverstukken	Vergoeding voor het kloppen 1693 ²⁰⁷
1-12 stuks	1 duit
12-25 stuks	2 duiten
25-50	4 duiten
50-75	6 duiten
75-100	1 stuiver

Naar aanleiding van de installatie van een vierde balancier of schroefpers in de Dordtse Munt verzoekt Johannes Drappentier, stempelsnijder van de Dordtse Munt 1717-1758, om verhoging van zijn traktement. Gecommitteerde Raden hebben de aanschaf van deze extra pers goedgekeurd naar aanleiding van een opmerking van Muntmeester Isaac Westerveen uit 1725. Westerveens orderportefeuille is zo gevuld met aanvragen voor nieuwe gouden dukaten dat hij met de drie aanwezige muntpersen niet kan voldoen aan de gewenste snelle en correcte levering aan zijn klanten. De Dordtse stempelsnijder krijgt een vergoeding van *f* 200: - per jaar zolang de vierde muntpers in bedrijf is.²⁰⁸

Vanwege de vele werkzaamheden die voortkomen uit de verwerking van het goud en zilver dat met de ‘Liberale Gifte’ is ingeleverd mag Johannes Drappentier per 1 mei 1748 gebruik maken van de zoon van zijn broer Willem, tevens Johan genaamd, als assistent.²⁰⁹ Deze Johan is op dat moment stempelsnijder van de Gelderse Munt te Harderwijk.²¹⁰ Hij vindt zeer waarschijnlijk het vooruitzicht om zijn op dat moment 60-jarige oom te gaan assisteren en mogelijk later op te volgen voldoende aantrekkelijk om diens aanbod aan te nemen. Johan junior wordt aangesteld op een traktement van *f* 400: - per jaar.²¹¹

¹⁹⁶ Van Gelder, *Muntmeester en stempelsnijders*. De lijst wordt in deze publicatie daar waar mogelijk aangevuld. Zie zowel de tabel aan het einde van hoofdstuk 11.5 De ijzer- of stempelsnijder, als hoofdstuk 2.2 Biografische schetsen, beide in het deel Bronnen van deze publicatie.

¹⁹⁷ NA 3.01.27.01-689 fol. 244-245 en 245-245v-. Commissies voor het ‘Assajeurschap particulier van de Graeffelickheijts van Hollants Munte tot Dordrecht’ en voor het ‘ijzersnijderschap’ van diezelfde Munt voor Lodewijk Daniël Coene, d.d. 26 april 1666.

¹⁹⁸ NA 1.01.44-11 fol. 208v. Tractement van de naervolgende muntsbeampten 1668.

¹⁹⁹ Biografische gegevens van een aantal stempelsnijders worden onder andere gegeven in Wap, *Stempelgraveurs en stempelgravure in de Nederlanden*, en in Forrer, *Biographical Dictionary of medallist*. In het *Jaarboek voor Munt en Penningkunde* en in het tijdschrift *De Beeldenaar* zijn ook diverse artikelen over stempelsnijders en hun werk te vinden.

²⁰⁰ NA 3.01.30-265a. Besluit van het Provinciaal Bestuur van Holland d.d. 16 maart 1796.

²⁰¹ NA 1.01.03-3283 fol. 207. Remonstrantie R&G Boreel aan SG d.d. 14 februari 1671.

²⁰² Zievoor meer informatie over deze taak hoofdstuk 2.3.10 in dit deel van deze publicatie.

²⁰³ NA 3.01.27.01-689 fol. 250-251v + 251v-253v. Commissie d.d. 9 april 1671 en Instructie d.d. 18 april 1671 voor Daniel Drappentier, ijzersnijder generaal van de Munten van Holland ende West-Friesland. NA 3.01.27.01-54 fol. 228v. Opdracht tot uitbetaling van *f* 1.400: -, zijnde het traktement voor het eerste jaar als ijzersnijder-generaal voor Daniel Drappentier van de Grafelijke Rekenkamer aan Muntmeester Simon Rottermont, d.d. 16 april 1672.

²⁰⁴ Van Kerkwijk, *De stempelsnijders werkzaam aan de Munt te Dordrecht I* 60-61 en II 41.

²⁰⁵ NA 3.01.05-3043 fol. 164v-165. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 21 april 1693.

²⁰⁶ NA 3.01.05-3043 fol. 197-198. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 5 mei 1693.

²⁰⁷ NA 3.01.05-3043 fol. 200v-201v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 8 mei 1693.

²⁰⁸ NA 3.01.05-3077 fol. 8v-9. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 10 januari 1727.

²⁰⁹ De ‘Liberale Gifte’ is de in september 1747 ingevoerde eenmalige vrijwillige belasting op het vermogen ten behoeve van de bekostiging van defensieuitgaven naar aanleiding van de Oostenrijkse Successieoorlog. De Republiek werd bedreigd door de Fransen, de kosten van de verdediging ging de reguliere staatskas te boven. Iedereen met een vermogen van meer dan *f* 2.000 moest 2% van zijn vermogen afstaan. De betaling mocht gedaan worden in zowel muntgeld als in gouden en zilveren voorwerpen. De Liberale Gifte bracht ruim *f* 5.000.000: - op.

²¹⁰ De Voogt, *Gelderland* 67. Johannes Drappentier is op 28 juli 1745 benoemd tot ijzersnijder van de Gelderse Munt.

²¹¹ NA 3.01.27.01-689 fol. 371v-374.

Het jaar erop is de jonge Drappentier zo teleurgesteld over zijn jaarwedde én over het feit dat hij van zijn oom geen betaald werk krijgt, dat hij Gecommitteerde Raden daarover aanschrijft en verzoekt om tegen betaling de ‘cartelijzers’ voor de nieuwe gouden dukaten te mogen produceren. Gecommitteerde Raden gaan niet in op het verzoek van Drappentier junior. Zij melden dat dit een zaak is die hij zelf met zijn oom moet regelen. Een afschrift van zowel het verzoek als hun antwoord sturen zij wel naar de heren van de Rekenkamer.²¹²

Na het overlijden van zijn oom begin 1758 moet Johan jr. met drie anderen wedijveren om aangesteld te worden als de nieuwe stempelsnijder van de Dordtse Munt. Uiteindelijk wordt hij op 26 april 1758 voor de tijd van een jaar benoemd. Zijn traktement wordt bepaald op f 900, -. Van de aanstelling van een assistent willen de Staten niets weten. Zijn benoeming tot stempelsnijder-generaal volgt pas op 14 juni 1759. Johan jr. wordt vijf jaar later getroffen door ‘verscheijde attacques van beroerten’, waardoor hij niet meer in staat is zijn functie naar behoren uit te voeren. Hij verzoekt en krijgt daarom toestemming Frederic Wilhelm Dietze, graveur te Amsterdam, aan te stellen als adjunct. Johan Drappentier jr. overlijdt op 13 januari 1765 ongehuwd.²¹³ Een echt welvarend bestaan heeft Drappentier junior nooit kunnen opbouwen. Zijn erfenis wordt door de Dordtse desolate boedelkamer afgewikkeld. Volgens berekening van de schepencommissarissen blijkt Drappentiers totale bezit, na verkoop van zijn persoonlijke goederen via het lokale veilinghuis, uit te komen op f 729: 1: -. Na aftrek van zijn nog openstaande schulden, waar onder f 75: - aan zijn assistent Wilhelm Dietze en f 55: 6: 4 aan meester Munter David Crena, en van alle kosten resteert nog slechts f 56: 8: -.²¹⁴

Adriaan van Baerle, stempelsnijder van de Munt te Dordrecht 1765-1783, krijgt in 1766 bovenop zijn vaste traktement een extra vergoeding om de ponsoenen, die door zijn voorganger Johannes Drappentier junior in sterk afgesleten en verwaarloosde toestand zijn achtergelaten, weer in piekfijne staat te brengen. Van Baerle krijgt tegelijk de opdracht te zorgen voor een eiken ‘locqetkas’, waarin de nieuwe ponsoenen veilig en ordentelijk kunnen worden opgeborgen. Deze kast moet voldoende vakken hebben om de ponsoenen van elke aan de Munt geproduceerde denominatie goed te kunnen opbergen. De kast moet met twee unieke sloten kunnen worden afgesloten, waarbij de ene sleutel in handen van de Muntmeester moet berusten en de andere in die van de stempelsnijder. Dit om te voorkomen dat de een zonder medeweten van de ander iets met de ponsoenen zal kunnen aanvangen.²¹⁵

De stempelsnijder vervaardigt de benodigde productiestempels in opdracht van de Muntmeester. Zijn voorraad ponsoenen wordt volgens bovengenoemde resolutie regelmatig op aanwezigheid en kwaliteit gecontroleerd door zowel de waardijn als de heren van de Rekenkamer of hun vertegenwoordigers. Uit de twee lijsten die als bijlage bij de bovengenoemde resolutie van Gecommitteerde Raden zijn opgenomen blijkt hoeveel ponsoenen gebruikt worden voor elke denominatie.

Kadertekst 2

Denominatie	Zijde	Aantal verschillende ponsoenen*
Gouden rijder	voorzijde	6
	keerzijde	19
Halve gouden rijder	voorzijde	6
	keerzijde	19
Dubbele gouden dukaat	voorzijde	4
	keerzijde	4
Gouden dukaat	voorzijde	4
	keerzijde	6
Drie, twee, een en halve gulden (elk)	voorzijde	8
	keerzijde	10
Dukaton of zilveren rijder	voorzijde	16
	keerzijde	12
Rijksdaalder of zilveren dukaat, hele en halve	voorzijde	11
	keerzijde	9
Schelling	voorzijde	7
	keerzijde	6
Dubbele stuiver	voorzijde	3
	keerzijde	3
Stuiver	voorzijde	3
	keerzijde	3
Duit	voorzijde	7
	keerzijde	2
Duit VOC	voorzijde	3
	keerzijde	3

* De set ponsjes voor de letters worden hierbij gerekend als 1.

Voor de productie van stempels voor koperen duiten, het onderwerp van het tweede deel van deze studie, ontvangt de stempelsnijder een aparte vergoeding.²¹⁶ Verder is bekend dat verschillende stempelsnijders voor eigen rekening penningen vervaardigen en daarvoor de instrumenten van de Munt gebruiken.

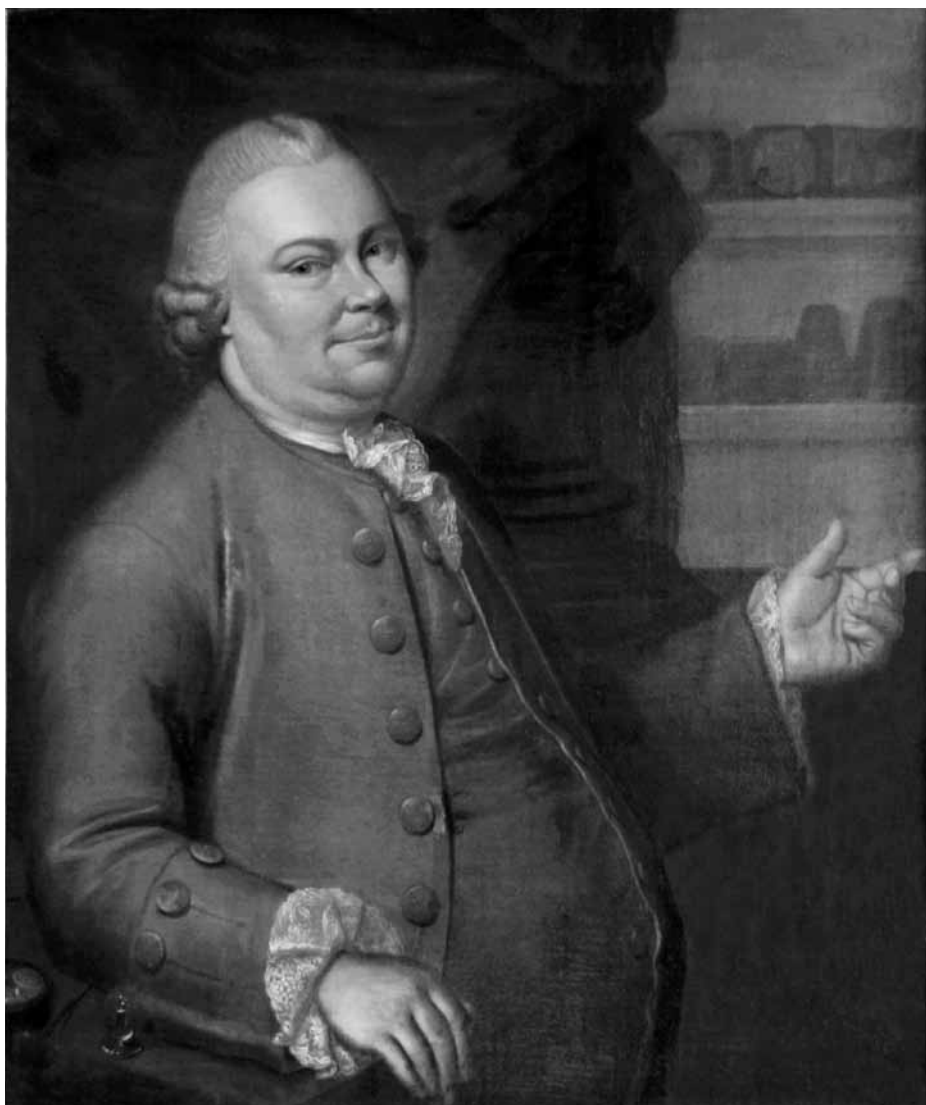
212 NA 3.01.27.01-689 fol 379-380v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 16 oktober 1749.

213 Van Kerkwijk, De stempelsnijders werkzaam aan de Munt te Dordrecht II 46-50.

214 GAD 9-1192. Stukken betreffende de insolvente boedels, Johannes Drappentier 1765. Bij gebrek aan andere erfgenamen wordt dit bedrag uitbetaald aan ene Bartholomeus van Swinderen te 's Hage.

215 NA 3.01.27.01-73. Resolutie van Gecommitteerde Raden betreffende de domeinen d.d. 19 juni 1766.

216 Dit geldt in elk geval voor de de stempels voor de Hollandse en Westfriese duiten. Hoe de betaling van de stempels voor de duiten voor de voc precies is geregeld, zal onderwerp zijn van later onderzoek.

Afb. 9. Adriaan van Baerle (1729-1783), stempelsnijder van de Hollandse Munt te Dordrecht 1765-1783. Anoniem, particuliere collectie.

De stempelsnijders van de Westfriese Munt in de achttiende eeuw hebben een aanmerkelijk minder luxe positie dan hun collegae in Dordrecht. Dit komt in de eerste plaats doordat de Westfriese Munt een veel kleiner bedrijf is met een veel minder omvangrijke productie en dat dus minder muntstempels nodig heeft. Het traktement van de Westfriese stempelsnijder is veel minder dan dat van zijn Hollandse ambtgenoot. In het tweede deel van deze studie wordt aangetoond dat de Westfriese ijzersnijder vijftig procent minder vergoeding ontvangt voor de levering van stempels voor de

nieuwe koperen duiten dan zijn Dordtse collegae. Hoewel nog veel onderzoek moet worden verricht, kan over de aanstelling van de stempelsnijders van de Westfriese Munt wel worden gemeld dat zij mogelijk veel meer dan hun collegae in Dordrecht een arbeidsovereenkomst met de Muntmeester hebben in plaats van met de muntheer. Als voorbeeld voor deze bewering geldt het bericht van de Westfriese Muntmeester Jan Knol uit 1723 dat de Westfriese stempelsnijder Daniel Drappentier het jaar ervoor tevens benoemd is tot stempelsnijder van de Munt van Zeeland en dat hij de stempels voor de Munt te Hoorn voortaan in Middelburg vervaardigt.²¹⁷ Twee jaar later blijkt de levering van stempels door Daniel Drappentier toch niet naar tevredenheid te zijn verlopen. Jan Knol sluit een contract met de Haagse stempelsnijder Jeremias Schaak voor de levering van nieuwe muntstempels. Uit dit contract blijkt dat Schaak net zoveel stempels zal produceren als door de Muntmeester wordt verlangd. Tegen de algemene gewoonten van de Munt in mag Schaak in Den Haag blijven wonen. Hij ontvangt een vast jaarlijks traktement van f 125: -, voor de productie van de benodigde ponsoenen een eenmalige uitkering van f 100: - en een vergoeding per geleverd paar stempels (zie kadertekst 3).²¹⁸ Het lijkt erop dat de hoogte van de vergoeding aan de stempelsnijder niet is bepaald door de moeilijkheidsgraad van de afbeelding of beeldenaar, maar door de diameter van het stempel. Hoewel daarover nog geen directe aanwijzingen zijn gevonden, heeft bij de vaststelling van de vergoeding zeer waarschijnlijk ook meegespeeld dat een grotere diameter van de beeldenaar meer gehard ijzer kost.

Kadertekst 3

Vergoeding uitgekeerd door Muntmeester Jan Knol aan Jeremias Schaak per paar stempels, volgens hun contract d.d. 16 juni 1725 ²¹⁹	
duit	f 0:14: 0
dubbele stuiver	f 0:14: 0
schelling	f 1: 2: 0
1/2 gulden	f 1: 4: 0
1 gulden	f 1:10: 0
3 gulden	f 2: 0: 0
leeuwendaalder	f 1:12: 0
rijksdaalder of zilveren dukaat	f 1:16: 0
zilveren rijder of dukaton	f 2:10: 0
gouden dukaat	f 1: 2: 0
dubbele gouden dukaat	f 1: 8: 0

De Westfriese Muntmeester blijkt niet gelukkig te zijn in de keuze van zijn stempelsnijders. Schaak overlijdt in 1728. Zijn opvolger Caspar Hendrik Vogelensang wordt eind juni 1728 aangesteld

217 NA 1.01.44-67 fol. 251v-252. Rapport van essayeur-generaal Emants over zijn bezoek aan de Westfriese Muntmeester Jan Knol d.d. 5 mei 1723.
 218 NHAH 10-36. Contract tussen Jan Knol en Jeremias Schaak d.d. 16 juli 1725.
 219 Ibidem.

op een traktement van *f* 300: -, maar overlijdt nog geen drie maanden daarna.²²⁰ Op verzoek van de Muntmeester wordt de uit Breda afkomstige, maar op dat moment om nog onduidelijke redenen te Hoorn verblijvende, Thomas Bareuth als stempelsnijder van de Westfriese Munt aangesteld.²²¹ Al snel klagen de smidmeester en gezellen van de Westfriese Munt over de slechte prestaties van Bareuth. Hij schijnt zo nalatig te zijn dat de gezellen niet in staat zijn op tijd de verzochte munten te leveren. Als klanten van de Munt noemen ze verscheidene kooplieden, maar ook de Verenigde Oostindische Compagnie.²²² Bareuth wordt uiteindelijk ontslagen.²²³

De opvolger wordt gevonden in Jan van Wijk uit Utrecht.²²⁴ Nog geen anderhalf jaar later, in februari 1732, klaagt Muntmeester Jan Knol al over de slechte kwaliteit van Van Wijks werk. De stempelsnijder wordt daarop in de vergadering van de burgemeesters van de drie Westfriese steden ontboden en krijgt te verstaan dat hij voortaan betere kwaliteit stempels dient te leveren. Uiteindelijk wordt Van Wijk in 1733 ontslagen.²²⁵ Zijn opvolger Jan van Dijk wordt aangesteld op een traktement van opnieuw *f* 300; - per jaar en blijkt wel te voldoen.²²⁶ Hij blijft bijna 30 jaar in functie. In het laatst van zijn leven is Van Dijk door ‘aanhoudende ziekte’ niet meer goed in staat de benodigde muntstempels te leveren. Op advies van essayeur-generaal Emants wordt daarom Thomas Jan Walter van Harderwijk aangesteld als stempelsnijder van de Westfriese Munt.²²⁷ Muntmeester Pieter Buijskes sluit een contract met Walter waarin wordt bepaald dat hij (1) in Harderwijk mag blijven wonen en werken, (2) tot het einde van het jaar net zoveel stempels voor de driegulden levert als hij kan maken, (3) voor de verzending van de nieuwe stempels een ‘blok en ring’ beschikbaar gesteld wordt en (4) de toezegging wordt gedaan dat Walter bij het overlijden van Jan van Dijk tot stempelsnijder van de Westfriese Munt wordt benoemd. Pieter Buijskes betaalt Walter een bedrag van *f* 25; - ineens voor de ponsoenen en *f* 5; 5; - voor ieder paar productiestempels.²²⁸

Van Dijk, die korte tijd later overlijdt, wordt opgevolgd door Hendrik Weijnans die stempelsnijder van de Westfriese Munt blijft tot in 1791.²²⁹ Van Weijmans is bekend dat hij ook de stempels voor het kleinzegel van Hollands Noorderkwartier snijdt en daarvoor *f* 100: - per jaar ontvangt. Hij krijgt deze vergoeding op basis van de resolutie van de Gecommitteerde Raden van 15 februari

1760, zodat er van uitgegaan mag worden dat zijn voorgangers en zijn opvolger dit bedrag ook hebben ontvangen.²³⁰ Gerrit Konsé, afkomstig uit Amsterdam, is de laatste stempelsnijder van de Westfriese Munt en is als zodanig actief van 1791 tot en met 1809.²³¹ De declaratie van essayeur-generaal Poelman over 1791 vermeldt dat Konsé op 19 november van dat jaar de eed op zijn instructie aflegt door middel van een procuratie verleend aan German, de bewaarder van de Generaliteits Muntkamer. Uit een opgave uit 1810 aan diezelfde essayeur-generaal Poelman blijkt Gerrit Konsé een traktement te hebben gehad van *f* 700: - per jaar, plus vrijdom van lokale belastingen. Over 1807 is hij schadeloos gesteld voor het verlies van de vrijdom van impost met een uitkering van *f* 350: -. In 1810 is hij 60 jaar oud.²³²

Uit een verzoek van de Utrechtse stempelsnijders Marmé en de Meijer uit oktober 1802 blijkt dat de stempelsnijders van die Munt per opening van de muntbus *f* 75: - uitgekeerd krijgen. Sinds 1757 worden zij ook betaald voor de vervaardiging van de instrumenten om de kartels op de muntstukken aan te brengen en genieten zij in de winter een toelage van *f* 10: - voor de impost op de turf die extra nodig is voor het gloeien, bewerken en harden van verschillende instrumenten van zowel de Munt als van ’s Lands zegelkamer.²³³

2.3.6 De provoost of smidmeester

De provoost of smidmeester is de voorman van de gezellen. Over het algemeen wordt de oudste gezel als zodanig aangesteld. Voor deze functie binnen de Muntorganisatie bestaat in de tijd van de Republiek geen aparte voor het gehele rechtsbied geldende en dus door de Staten-Generaal vastgestelde instructie. Er is er wel een bekend voor de nieuwe smidmeester van de Westfriese Munt uit 1786.²³⁴ Totdat het tegendeel is bewezen kan ervan worden uitgegaan dat de provoost of smidmeester van de Hollandse Munt te Dordrecht vergelijkbare taken heeft vervuld als zijn Westfriese collega.

De provoost of smidmeester is net als de gezellen in dienst van en dus ondergeschikt aan de Muntmeester. Hij regelt de dagelijkse werkverdeling. Hij ziet toe dat extra werkvolk, als dat vanwege drukte nodig is, alleen wordt geplaatst aan de schroefpersen. Hij is tevens als eerste verantwoordelijk voor de rust onder de gezellen en het andere werkvolk. Verder vertegenwoordigt hij de Muntgezellen tegenover de Muntmeester en spreekt hij ook recht bij geschillen tussen de Muntmeester en de gezellen en tussen de gezellen onderling. Deze laatste taak komt voort uit het privilege van het Serment van de Munt (zie hierna hoofdstuk 2.13).²³⁵

220 NHAH 10-04 fol. 93. Eedaflegging door Caspar Hendrik Vogelensang als stempelsnijder van de Westfriese Munt d.d. 28 juni 1628. NHAH 10-26. Melding van het overlijden van Caspar Hendrik Vogelensang door Jan Knol en de oproep van de burgemeesters van Hoorn aan hun collegae van Enkhuizen en Medemblik tot het houden van een vergadering d.d. 21 september 1728.

221 NHAH 10-0 en -26 Eedaflegging van Thomas Bareuth als stempelsnijder van de Westfriese Munt in handen van de burgemeesters van Hoorn d.d. 2 oktober 1728.

222 NHAH 10-26. Verklaring van de smidmeester en gezellen over de nalatigheid van stempelsnijder Thomas Bareuth d.d. 26 september 1730.

223 NHAH 10-1, -4, -8 en -26. Brief van de burgemeesters van Hoorn aan hun collegae van Enkhuizen en Medemblik d.d. 28 oktober 1730.

224 NHAH 10-4 fol. 101-103. Eedaflegging van Jan van Wijk als stempelsnijder van de Westfriese Munt d.d. 7 november 1730.

225 NHAH 10-26. Resolutie om de stempelsnijder van Wijk te gelasten de Munt met behoorlijke stempels te voorzien d.d. 18 februari 1732. NHAH 10-27 Stempelsnijder Van Wijk drie muntstempels getoond die alle verschillend waren en hem bevolen betere stempels te leveren. Notulen vergadering bestuurders van de Westfriese Munt d.d. 18 juli 1732. NHAH 10-11. Brief van de burgemeesters van Enkhuizen aan hun collegae van Hoorn en Medemblik waarin wordt gemeld dat stempelsnijder Jan van Wijk is afgezet en dat er een nieuwe stempelsnijder gezocht moet worden, d.d. 3 april 1733.

226 NHAH 10-4. Aanstelling van Jan van Dijk als stempelsnijder van de Westfriese Munt op een traktement van *f* 300: - per jaar en vrijdom van impost.

227 NHAH 10-1, -4, -26 en -37. Notulen vergadering van het ‘Landschap van Westvriesland’ d.d. 30 september 1763.

228 WFA OAE Notarieel Archief Enkhuizen 1375, akten van notaris Pieter Visser, nr 82 d.d. 1 oktober 1763.

229 NHAH 10-1. Missive van de burgemeesters van Enkhuizen aan hun collegae van Hoorn en Medemblik met bericht van overlijden van Jan van Dijk d.d. 19 november 1763. In hoeverre Thomas Walter, die op basis van het voornoemde contract met Muntmeester Buijskes recht had van Dijk op te volgen, zich door deze benoeming gepasseerd voelt blijkt niet. In 1767 wordt hij benoemd tot stempelsnijder van de Gelderse Munt te Harderwijk. Hij vervult dit ambt tot 1787.

230 NA 3.01.29-922 1784 fol. 17, 1785 fol. 17, 1786 fol. 17 en 1787 fol. 17; -923 1788 fol. 17, 1789 fol. 17, 1790 fol. 17 en 1791 fol. 17; -924 fol. 19 [Gerrit Konsé] 1793; -925 fol. 19 1794.

231 Zoals gemeld moet er naar de Westfriese Munt nog veel onderzoek worden gedaan. In een voor later geplande studie zal zeker dieper op de verschillende stempelsnijders worden ingegaan.

232 NA 2.01.33-17. Generale lijst van alle nog in leven zijnde Muntofficianten der gesupprimeerde Munt te Hoorn [1801/1811].

233 NA 2.01.21-298 Request J.W. Marmé en J. de Meijer d.d. 29 oktober 1802 met bericht en consideratie van essayeur-generaal J.P. Beekman d.d. 15 november 1802.

234 NHAH 10-001. Instructie voor de provoost van de ‘Westvriesche Munte’ d.d. 1 juli 1786.

235 NA 3.01.30-54. Aantekeningen omtrent het recht van die van het Serment om alleen voor provoosten en gezworenen terecht te staan.

De smidmeester of provoost is aanwezig bij de inname van het muntmetaal van de Muntmeester en de aflevering van het gereed product aan de Muntmeester. Hij dient een administratie bij te houden in een register dat hij speciaal daarvoor van raden en generaalmeeesters krijgt toegezonden. Van de provoost of smidmeester van de Hollandse Munt te Dordrecht zijn drie exemplaren van deze registers uit de achttiende eeuw bewaard gebleven. Het eerste is op 5 mei 1730 samengesteld door de toenmalige secretaris van raden en generaalmeeesters Pompejus van Hoeufft en gezonden aan de provoost van de Munt te Dordrecht, Jacob Roskam. Het tweede exemplaar is op 25 april 1749 door Van Hoeuffts opvolger Hendrik van Ourijck samengesteld en eveneens toegezonden aan Jacob Roskam. Het derde en laatste exemplaar van deze serie is op 17 april 1758 door Van Ourijcks opvolger Johan Onder de Linden gezonden aan Christiaan Boonen, de opvolger van Jacob Roskam.²³⁶ De registers geven per denominatie informatie over de datum en de omvang van de partijen munten die worden afgeleverd aan de Muntmeester in aanwezigheid van de waardijn. Verderop in deze publicatie zal enkele malen uit deze registers worden geciteerd, waarmee tegelijk de historische waarde van deze tot nu toe onderbelichte documenten wordt aangetoond. Polak stelt op basis van deze bron dat de productiecapaciteit van de Hollandse Munt te Dordrecht ‘op geen stukken na volledig werd benut’. Hij heeft berekend dat de Munt te Dordrecht in de 66 jaar die hij van deze drie registers heeft bekeken (1730-1795), slechts zeven jaren meer dan 200 dagen en negentien jaren minder dan 100 dagen heeft geproduceerd. Op basis van deze registers van de Dordtse smidmeester voor genoemde periode geeft Polak zelfs een gemiddelde productieomvang van 242 mark edelmetaal per dag.²³⁷ Bij de uitwerking van deze cijfers maakt Polak echter geen onderscheid in de aanmerkelijke verschillen in hoeveelheid arbeid om 1 mark zilver om te zetten in een zware munt als een zilveren rijder (7,55 stuks/mark), een 3 gulden (7,78 stuks/mark) of een zilveren dukaat (8,76 stuks/mark) of in lichte zilveren dubbeltjes (150,75 stuks/mark) of stuivers (301,5 stuks/mark).²³⁸ De registers van de smidmeesters vermelden nergens dat het bij de afleveringen gaat om dagproducties. Toegegeven moet worden dat het wel voor de hand ligt aan te nemen dat men een partij goud of zilver graag per dag afwerkt. Nieuwe bewerking van de cijfers uit deze registers waarbij het aantal stuks per mark wordt meegenomen en worden afgezet tegen het aantal muntpersen waarover de Dordtse Munt in die periode beschikt, geeft zeer waarschijnlijk een beter beeld van de benutting van de productiecapaciteit.²³⁹

De provoost vaardigt samen met de gezworenen reglementen uit waaraan ieder die in de Munt actief is zich dient te houden (zie kadertekst 4).²⁴⁰ Samen met de gezworenen brengt de provoost ook de Dordtse muntbus naar Den Haag om daar te worden gecontroleerd. In de overgeleverde rekeningen van de Dordtse Muntmeesters staan bij de uitgaven steeds onder de rubriek ‘vacatien en

²³⁶ NA 3.01.30-196 t/m 198. Registers van de smidmeester 1730-1806.

²³⁷ Polak, *Historiografie* 291-292 noot 39.

²³⁸ Zie hoofdstuk 21 Specificaties van de munten in het deel Bronnen van deze studie.

²³⁹ Deze bewerking staat gepland voor een komende publicatie over de Hollandse Munt te Dordrecht in het *Jaarboek Oud-Dordrecht*.

²⁴⁰ GAD 489-40921. Nadere ordonnantie ende reglement gemaakt bij de provoosten en gezworens van des Graaffelijksheijdt Munte van Holland binnen Dordrecht d.d. 23 januari 1731.

Afb. 10. Opdracht in het register dat smidmeester Jacob Roskam van de Munt te Dordrecht op 5 mei 1730 toegezonden heeft gekregen van secretaris van raden en generaalmeeesters van de Munten, waarin hij de hoeveelheden nieuw geslagen munten moet noteren. NA 3.01.30-196.

geconvoijeert, wesende twee provoosten en twee gesworens' en 'Nog betaalt aan deselve personen voor rijkskosten bij haar wederreizen naar Dordregt' vermeld. In zowel de zeventiende als de achttiende eeuw wordt voor deze twee posten steeds respectievelijk f 72: - en f 11: - opgevoerd.²⁴¹

Kadertekst 4

Nadere ordonnantie ende reglement, gemaakt bij de provoosten en gezworens van des Graaffelijksheijds Munte van Hollandt binnen Dordrecht, 23 januari 1731

I

Eerstelijk sullen allen die gene die in de Munte werken, soo meesters als knapen, moeten maken des morgens een quartier uurs voor ses uren op de Munte te zijn ende alsdan het goud en zilver gesamentlijk ophaalen, omme als klok ses uren slaat, gelijkerhandt aan het werk te gaan, op een boete van twaalf stuivers.

²⁴¹ NA 3.01.27.02-4945-4958 en NA 3.01.28-5627-5641 en -5643-5647. Rekeningen van de Muntmeester van Holland te Dordrecht 1602-1798 [incomplete serie].

II

Indien iemand te laat komt en het half uur nog niet om is, sal hij sich aanstonts aan het werk

moeten begeven en sulks niet terstont doende sal dubbelt geteijkt werden, hetwelk ook mede soodanig sal werden geobserveert op de schoofuuren²⁴² en des middags. En sullen diegene die des morgens ofte op andere tijden een uur ofte twee te laat op het werk komen voor ijder uur dubbelt geteijkt werden.

III

Alle de knapen, van den outsten af tot den jongsten toe, zullen twee dagen agter den anderen moeten gloeien ende alle morgens ten half ses uren op het werkhuijs moeten zijn omme den oven aanstonts te stookken, soo dat die voor ses uren brandt en sal bij foute van dien voor de eerste eens een half uur en de tweede reijs een uur geteijkt werden. en sal diegene die gloeijt goede agt nemen en wel sorge dragen dat het zilver in den oven niet verbrandt en dat de Muntmeester buijten klagten wert gehouden. Sullende de schade daar door komende bij den genen die de gloeijbeurt heeft moeten werden vergoedt.

IV

De twee jongste knapen zullen onder haare bewaringe houden ijder een sleutel van het voorportaal en ijder een sleutel van de hel, op boete van dertig stuijvers.

V

Niemant op de Munte werkende sal vermogen tabak te rooken ofte wijn te drinken dan op de daar toe gestelde schoofuuren, mede op boete van dertig stuijvers.

VI

Niemant sal vermogen wanneer dat er ducaten gemaakt ofte gout gevlekt wert van de Munt te gaan, op een boete van drie guldens. Ende die gene die sijn half uur gevlekt heeft zal het gout moeten opzetten ende soo lang op de Munte blijven tot dat de ducaten of vlek gout opgebracht sullen zijn. Ende bij aldien mogt bevonden werden eenig gout te resteren, soo sullen sij het malkanderen helpen zoeken voor en al eer men gesamentlijk uijtscheijde, op een boete van dertig stuijvers.

VII

Den knaap wiens beurt het is om op het gouthuijs te blijven sal des middags ofte op de schooftijden niet vermogen te werken, gelijk den knaap wiens beurt het is te gloeien mede op de Munt sal moeten blijven en zullen hun eeten op het werkhuijs laten brengen, op een boete van dertig stuijvers voor ijder reijs die contrarie komt te doen.

Sullen verders de respective meester ende knapen, den middag en de schooftijden gepasseert

VIII

wesende, gelijkelijk aan het werk moeten gaan ende des avonts niet vermogen van het werkhuijs sich te absenteeren voor en aleer het gout en zilver dat op het werkhuijs bevonden mogt werden zal wesen besorgt ende opgebracht dan met verlov van den provoost ofte gesworen die op de Munte present mogte wesen, op een boete van veertig stuijvers.

IX

Niemant sal vermogen voor den tijdt uijt het werk te gaan sonder verlov van den provoost ofte gesworen die op de Munt zal wesen, op een boete van drie guldens.

X

Een ijegelijk die onder de pers sit ofte inlegt zal gehouden wesen, als er met werken uijtgescheiden is, de persen te sluijten en wanneer eenige stempels onder of na het werk moeten werden uijtgenomen, zal die niet laten staan bij de perssen ofte over het werkhuijs laten slingeren, maar besorgen dat die komen onder de bewaringe van den stempelsnijder van wien sij ook geen nieuwe stempels sullen vermogen te vragen voor dat de oude in welkers plaats de nieuwe moeten staan aan hem behandigt zijn, op boete van drie guldens.

XI

Wanneer alleenlijk zilver wert gewerkt ende dat eenige manschap overig is, soo zal een man die den provoost ofte gezworen daartoe zal roepen moeten boven komen om aan de pletmolen te leeren ende een anderen die daar aan sit aflossen, soo als gebruikelijk is.

XII

Niemant zal op de Munt sich dronken laten vinden ofte krakeel veroorzaken, veel minder de provoosten ofte gezworens qualijk bejegenen, maar ter contrarie in alles hun ordres te gehoorsamen. Op pene dat voor de eerste reijs zal naar huijs gesonden werden ende voor de tweede reijs dat in geen drie dagen zal vermogen te werken.

XIII

Een ijder zal zich wel hebben te wagten eenige pijpaaarde ofte vuiligheijdt hoe genaamt tussen de stempels te doen ende daar mede als te schenden het wapen van den souverijn, op een boete van ses guldens, te verbeuren bij den inlegger ofte den geene die de stoutheijdt heeft sulks te doen. Ende in gevalle men den persoon die dese vuiligheijdt mogte begaan hebben, niet konde ontdekken, soo sullen die gene die gewerkt hebben aan de pers daar dese daadt is geschiedt daarvoor moeten verantwoorden ende de boete betalen, behoudens in deze seer strafbare saak alsmede in dese geheele ordonnantie door heer waradijn sijn recht en de nadere correctie van de provoosten ende gezworens.

Aldus gedaan ende gearresteert binnen Dordrecht den 23 januari 1731.

²⁴² Waarschijnlijk hier in de betekenis van schaffuren.

Was getekent M. Berck

Te Dordrecht, gedrukt bij Johannes van Braam, boekverkoper, ordinaris stadsdrukker en van 't kleinzegel ende gedrukte papieren, wonende over de Beurs.

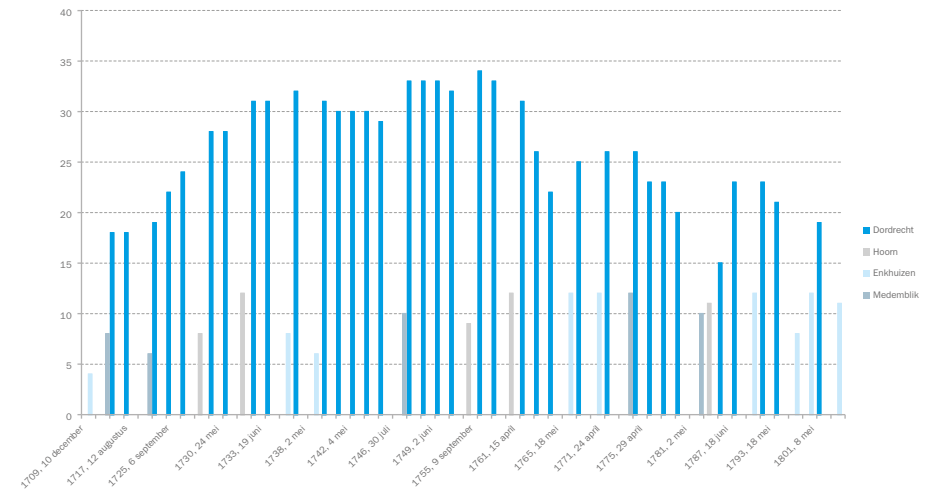
2.3.7 De gezellen

De gezellen zijn degenen die de ronde plaatjes goud, zilver of koper van de Muntmeester ontvangen en deze met de door de waardijn uitgereikte stempels tot munten slaan. Volgens de algemene instructie voor ‘Muntgesellen, ofte Munters’, die door de Staten-Generaal op 13 februari 1606 is vastgesteld dienen de gezellen de aan hen geleverde muntplaatjes ‘soo perfect ende keurlijk als hen mogelijk sijn sal’ te munten. Misslagen dienen de gezellen, net als de boven genoemde ‘cisailles’, voor eigen rekening opnieuw te vervaardigen. Dus zonder daarvoor enige vergoeding te ontvangen. Weigeren ze dit, dan zal hun loon gekort worden voor het aantal niet goed afgeleverde exemplaren. De gezellen zijn niet vrij om op andere Munten te werken en mogen niet een akkoord met de Muntmeester sluiten over een ander loon dan in de muntinstructies wordt genoemd.²⁴³

Uit het bewaard gebleven *Instructieboek* van raden en generaalmeeesters kan worden afgeleid dat het aantal aan de Hollandse Munt te Dordrecht in de achttiende eeuw werkzaam zijnde gezellen varieert van vierendertig in 1757 tot vijftien in 1787. In de Westfriese Munt varieert dit aantal van vier in 1709 tot twaalf in de jaren 1731, 1761, 1766, 1771, 1774, 1791 en 1801.²⁴⁴

Uit onderstaande grafiek blijkt dat op de Hollandse Munt te Dordrecht vanaf 1755 een daling optreedt in het aantal gezellen. Bij de Westfriese Munt stijgt in deze jaren het aantal gezellen van negen naar twaalf. Het betreft hier momentopnamen, namelijk wanneer de raden en generaalmeeesters van de munten op de Munt langs komen. Op dat moment nemen ze van het daar aanwezige personeel de eed op hun instructie af. Als bewijs zetten de Muntmedewerkers hun handtekening in het *Instructieboek*.

Het kan zijn dat er tijdens korte perioden meer gezellen actief zijn geweest dan geregistreerd in het *Instructieboek*. De registratie van de bij de Munt betrokken personen lijkt echter redelijk secuur te zijn uitgevoerd, want zelfs gezellen die om een of andere reden niet aanwezig zijn bij de eedafname worden wel vermeld. Het *Instructieboek* vertoont een enkele keer dat de betreffende gezel die dag absent is.²⁴⁵ In elk geval kan worden geconcludeerd dat het Westfriese Muntbedrijf minder vast personeel heeft dan de Hollandse Munt te Dordrecht.

Grafiek 7. Het aantal gezellen op de Munten van Holland en West-Friesland 1709-1803. De Westfriese Munt rouleert eerst om de zes, later om de tien jaar, volgens een vast schema tussen de steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik.²⁴⁶

Een aantal Muntmeesters uit de zeventiende eeuw werkt ook met losse werkkrachten. Verschillende keren wordt geageerd tegen de inzet van deze niet beëdigde werklieden, zogenaamde dagloners. In de voor deze studie bestudeerde achttiende eeuw zijn dergelijke klachten minder aangetroffen. De raden en generaalmeeesters vaardigen in 1709 een verbod uit op het werken met dagloners.²⁴⁷ Over de werkdag van de gezellen valt niet veel te zeggen. Uit de in 1731 door de provoost en de gezworenen van de Hollandse Munt te Dordrecht opgestelde en in druk uitgegeven ‘Ordonnantie en reglement’ (zie kadertekst 4 op pagina 75-78) wordt duidelijk dat ‘alle die gene die in de Munte werken’ om kwart voor zes ’s ochtend aanwezig moeten zijn om het goud en zilver dat die dag bewerkt moet worden in ontvangst te nemen. Dit om de werkzaamheden precies om zes uur te kunnen laten starten. Hoe lang een werkdag aan de Munt duurt, blijkt echter niet. De ‘ordonnantie’ bevat verder slechts enkele richtlijnen hoe de meesters en knapen zich aan de Munt dienen te gedragen.²⁴⁸

²⁴³ Van de Water, *Groot Placaatboek*, I fol. 566-567.
²⁴⁴ NA 1.01.44-16 fol. 160v. Uit een brief van de Westfriese gezellen aan de raden en generaalmeeesters d.d. 30 mei 1702 blijkt dat er op dat moment elf gezellen werkzaam zijn op de Munt te Enkhuizen.
²⁴⁵ Komt bijvoorbeeld voor bij drie Muntgezellen van de Zeeuwse Munt te Middelburg in 1705 en twee dito in 1717, maar ook bij twee Muntgezellen werkzaam bij de Gelderse Munt te Harderwijk in 1723.

²⁴⁶ Polak, *Historiografie*, 91. De Westfriese Munt was niet zoals Polak meldt: ‘tijdelijk ook wel in Enkhuizen of Medemblik gevestigd’.
²⁴⁷ Voor de zeventiende eeuw zie bijvoorbeeld het besluit van de Staten van Overijssel d.d. 10 april 1624, de klachten die aan de Staten-Generaal zijn gezonden over het gebruik van dagloners bij verschillende Munthuizen d.d. 30 juni 1670, die over de Muntmeester van Deventer d.d. 6 juli 1684, de memorie die R&G aan de Staten-Generaal zenden over het onwettige gebruik van dagloners d.d. 18 februari 1686 en 9 juni 1690. NA 1.01.44-4 fol. 4v-5, -11 fol. 314v, -13 fol. 107-108 en -13 fol. 141-148 en -14 fol. 47. Zie ook de brief van R&G aan de respectieve Muntmeesters over het verbod op het werken met dagloners d.d. 5 juni 1695. NA 1.01.44-15 fol. 70v. Het achttiende eeuws voorbeeld is de brief van R&G d.d. 10 mei 1709 aan de Muntmeesters in de Republiek om niet met dagloners te werken, die waarschijnlijk is geschreven naar aanleiding van klachten over de inzet van deze in de Gelderse Munt te Harderwijk. NA 1.01.44-17 fol. 60-61.
²⁴⁸ GAD 489-40921. Nadere ordonnantie ende reglement gemaakt bij de provoosten en gezworens van des Graafelijksheidt Munte van Holland binnen Dordrecht d.d. 23 januari 1731.

De zondag is waarschijnlijk de algemeen gerespecteerde rustdag, hoewel deze bij drukke werkzaamheden ook als werkdag wordt beschouwd.²⁴⁹

Enkele loongegevens van de Muntgezellen zijn bekend. Tussen de stukken behorende tot de administratie van essayeur-generaal Marcellus Emants bevindt zich een kopie van een opstelling van de lonen.²⁵⁰ Het betreft een overzicht van de lonen van de Muntgezellen. Deze worden in 1695 aangepast, omdat het gebruik van door paardenkracht aangedreven machines het werk voor de gezellen lichter heeft gemaakt. Voor de Muntmeester wordt de muntproductie echter duurder, omdat er nu ook paarden worden ingezet. Het loon van de Muntgezellen wordt, vanwege het ‘paardenloon’, verminderd met 22 mijten Vlaams per mark werks voor de zilveren rijder, de zilveren dukaat, de Nederlandse rijksdaalder, de 3-gulden, de 2-gulden en de halve 3-gulden. Voor de florijn, de gulden en de halve gulden mag de Muntmeester 26 mijten Vlaams per mark werks inhouden.²⁵¹

De aanpassing van het loon voor de dubbele stuiver dateert van 1697. Als ‘paardenloon’ wordt dan 1 stuiver 16 mijten ingehouden, zodat voor de gezellen het bedrag van 6 stuivers 12 mijten Vlaams per mark werks resteert.²⁵²

Kadertekst 5

Loon van de Muntgezellen in de achttiende eeuw in stuivers en mijten (1 stuiver = 48 mijten)²⁵³

Denominatie	Loon per mark fijn	Loon per mark werks	Af aan paardenloon	Resteert
Zilveren rijder of dukaton ²⁵⁴	2:20	2:7½	0:22	13½ duijt
Zilveren dukaat ²⁵⁵	2:26	2:11	0:22	1:37
Nederlandse rijksdaalder	2:25	2:12	0:22	1:38
Leeuwendaalder	2:28	1:45	0:22	1:23
3 gulden	2: 0	1:40	0:22	1:18
2 gulden	2: 0	1:40	0:22	1:18
Halve 3 gulden	2:24	2:14	0:22	1:40
Florijn	2:24	2:14	0:26	1:36
Gulden	3:12	2:47	0:26	2:25
Halve gulden	3:12	2:47	0:26	2:25
Schelling	7: 0	4: 4	[1: 4]	3: 0

249 NA 1.01.44-27 fol. 33-33v. Brief van de Muntmeester van Utrecht J.S. van Naamen d.d. 30 maart 1796 waarin hij meldt dat de Utrechtse Muntgezellen klagen als zij geen werk en dus geen brood hebben, maar ook klagen als zij ‘zomtijds op zondag moeten werken’. In hoofdstuk 9.3 wordt duidelijk dat ook in de Hollandse Munt te Dordrecht soms op zondag moet worden gewerkt.

250 NA 1.01.44-60. Memorie van het loon der Muntgesellen d.d. 6 juni 1695.

251 NA 1.01.44-59 I 1771-1780. Het bedrag van 22 mijten is opgebouwd uit de kosten voor de paarden: 8 mijten en die voor de grotere hoeveelheid schroot diettijds het fabricageproces ontstaat: 14 mijten. Bij de fabricage van de florijn, de gulden en de halve gulden zullen de kosten voor de paarden niet hoger zijn, maar zal er meer schroot zijn ontstaan waardoor een hogere aftrek van het gezellenloon verklaarbaar is..

252 NA 3.01.30-231. Brief van R&G aan Het Serment van de Munt van Holland d.d. 6 juni 1697.

253 NA 1.01.44-60. Memorie van het loon der Muntgesellen d.d. 6 juni 1695. NA 1.01.44-27 fol. 32. Memorie van het loon voor de Muntgezellen volgens instructie der Muntmeesteren, ongedateerd [maart 1796].

254 254 13 ½ duit = 1 stuiver 33 mijt. Maar als je 22 mijt aftrekt van 2 stuivers 7 ½ mijt, blijft er 1 stuiver 33 ½ mijt over. Het is niet duidelijk waarom die ½ mijt, die in de originele versie van het besluit vermeld staat in de kopie niet terugkomt.

255 Het bedrag dat resteert is in de kopie niet ingevuld en door mij uitgerekend en ingevuld.

Dubbele stuiver	13: 0	7:28	[1:16]	6:12
Enkele stuiver ²⁵⁶	15: 0	8:36		

Essayeur-generaal Marcellus Emants maakt enkele fouten bij het overschrijven van het originele besluit. In het ‘Generaal register’ van raden en generaalmeeesters staat op 5 juni 1695 ditzelfde besluit vermeld. Het is door de generaalmeeesters Johan van Nispen, Barthoud van Slingelandt en Adriaan Pieteron officieel getekend. Het ‘paardenloon’ voor de florijn, de gulden, de halve gulden wordt er op 26 mijten Vlaams per mark werks gesteld.²⁵⁷ Emants meldt in zijn versie dat dit 36 mijten moet zijn. Hij neemt deze fout over in zijn overzicht van lonen in 1750 en in 1771 aan de Muntmeesters van Utrecht is verzonden.²⁵⁸ In hoeverre zijn fout consequenties heeft gehad voor de loonbetalingen aan de gezellen wordt niet direct duidelijk.

In Emants’ aantekeningen komt ook nog een ongedateerde notitie voor waarin het ‘paardenloon’ door hem wordt verwoord met de opmerking dat er korting moet worden toegepast omdat er ‘met de pletmoolen’ wordt gewerkt. Die pletmolen wordt met een tredmolen van paarden aangedreven. De korting is gelijk met de versie in het ‘Generael register’. De korting op het loon voor de schelling bedraagt nu 1 stuiver 4 mijten, die voor de dubbele stuiver 1 stuiver 16 mijten en die voor de enkele stuiver 1 stuiver 26 mijten per mark werks. De aantekeningen van Emants moeten van of na augustus 1780 zijn, want hij schrijft erbij dat deze lijst in augustus 1780 aan de Muntmeester van Utrecht is gezonden.²⁵⁹

In de marge van het overzicht van de muntlonen in het ‘Generael Register’ wordt in een later toegevoegde opmerking vermeld dat inmiddels een kartelloon is ingevoerd. Inderdaad bepalen de Staten-Generaal in 1749 dat de gezellen voor het aanbrengen van de kartels op kant van de gouden dukaten drie stuivers per mark krijgen. Nadat de Muntmeester zich over de hoogte van dit loon heeft beklagd, wordt het bij resolutie van 7 juni 1757 bijgesteld tot 1 1/2 stuiver per mark werks. Begin november 1760 wordt het kartelen van het zilver geld verplicht gesteld. Deze bewerking van de rand van de muntstukken wordt gezien als een die behoort tot de taak van de Muntgezellen. Ze krijgen er dan ook geen vergoeding voor. In 1761 bepalen diezelfde Staten-Generaal dat de gezellen voor het kartelen van de gouden ridders wel 27 mijten extra dienen te ontvangen.²⁶⁰

Kennelijk geldt het toegenomen gemak voor de gezellen bij de productie van deze denominatie niet. Verderop in deze publicatie zal duidelijk worden dat de gezellen van de Munten van Holland en West-Friesland voor het slaan van 1 mark (circa 69 exemplaren) duiten vanaf 1702 vijf duiten ontvangen.²⁶¹ Die van de Westfriese Munt schrijven in een gezamenlijke petitie aan de raden en

256 Het bedrag van inhouding en ook het bedrag dat resteert worden hier niet genoemd. De 8 stuivers 36 mijten Vlaams worden als loon genoemd in de Ordonnantie en instructie op de enkele stuiver d.d. 12 juni 1738. NA1.01.44-19 fol. 225-226 (concept) en Instructieboek van raden en generaalmeeesters fol. 26-27v.

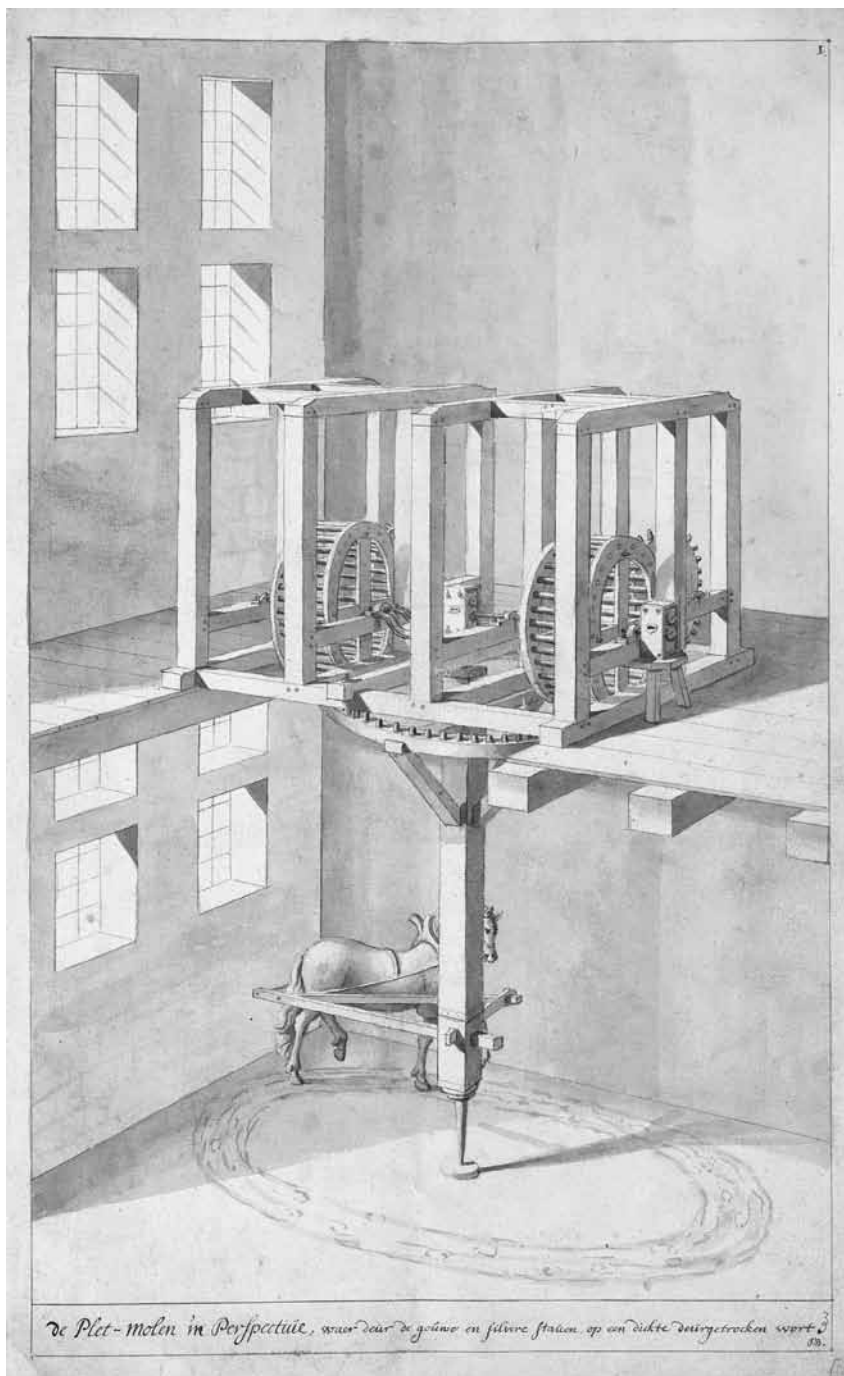
257 NA 1.01.44-15 fol. 70. Memorie van het loon der Muntgesellen d.d. 5 juni 1695.

258 NA 1.01.44-60. Memorie van het loon der Muntgesellen d.d. 6 juni 1695..

259 NA 1.01.44-59-I. Memorie van het loon voor de Muntgesellen ongedateerd (augustus 1780?).

260 NA 1.01.44-15 fol. 70v. Resolutie Staten-Generaal d.d. 1 augustus 1749, 3 november 1760 en 2 juni 1761.

261 Zie hoofdstuk 9 in dit deel van deze publicatie en hoofdstuk 14.2 in het deel Bronnen.

Afb. 11. Tekening van een paardentred voor de Zeeuwse Munt door Daniël de Blicq, 1671. *Zeelandia Illustrata*, ZI III 1027-02.

generaalmeesters dat die vijf duiten voor hen een te lage beloning zijn. Eerder hebben zij naar hun zeggen 34 duiten per mark verdiend. Ruim een maand later komen de gezellen er nog eens op terug. Wat de generaalmeesters hierop uiteindelijk antwoorden is niet bekend.²⁶²

In de zomer van 1780 ontploft zich een discussie met de gezellen van de Munt te Utrecht over hun loon. De gezellen melden al sinds juni 1757 een mindering op hun loon te hebben gekregen van anderhalve stuiver vanwege het verplichte kartelen van de rand van de muntstukken. Met het aantreden van Muntmeester Johan George Holtzheij in 1771 worden de gezellen geconfronteerd met nog een nieuwe korting op hun loon, namelijk het al eerder genoemde 'paardegeld'. Zij vragen daarop raden en generaalmeesters advies en krijgen het bovengenoemde overzicht toegezonden. In 1780 worden ze weer geconfronteerd met de wens van de Muntmeester, nu Carel Frederik Wesselman, om hen te korten op hun loon vanwege het gebruik van de pletmolen bij de productie van gouden dukaten en die daarover met de Gedeputeerde Staten van Utrecht al een akkoord heeft. De generaalmeesters geven de Muntmeester gelijk. Op basis van de resolutie van Staten-Generaal van 1 augustus 1749 mag hij 22 mijten korten op het muntloon.²⁶³

2.3.8 Het werkvolk

Het werkvolk of de werklieden van de Munt zijn degenen die de zelf gegoten of aangeleverde strippen metaal, de zogenaamde 'tinnen' of 'tinnen', op dikte brengen en er ronde schijfjes uit vervaardigen. Volgens hun instructie, die is goedgekeurd door de Staten-Generaal op 13 februari 1606, wordt hun toegestaan op 20 mark materiaal 3 mark schroot over te houden. Zij worden alleen betaald voor de geleverde bruikbare muntplaatjes. Indien zij meer schroot produceren dan de genoemde 3 mark op elke 20 mark werk wordt dat hun in mindering van het loon gebracht. De kosten voor het hersmelten en het verlies bij het smelten, de zogenaamde laccagie, worden hun tevens doorberekend.²⁶⁴ In de instructie wordt expliciet genoemd dat zij de blanco muntplaatjes moeten reinigen met 'klaar water, en niet (met het in die tijd blijkbaar gemakkelijk voorhanden zijnde) bier'. Op weigering van werk staat een boete van vier Nederlandse gouden dukaten. Zoals gemeld werken diverse Muntmeesters in elk geval in de zeventiende eeuw frequent met losse werkkrachten die per dag worden ingehuurd. In september 1728 schrijven de raden en generaalmeesters de Dordtse Muntmeester en waardijn over het gebruik van noodhulpen, dat naar hun weten heeft plaatsgevonden. Waardijn Herman van den Honert antwoordt dat de provoost en de gezworenen van de Munt inderdaad noodhulpen hebben aangesteld, maar buiten zijn medeweten. Muntmeester Isaac Westerveen bevestigt de gang van zaken rond de aanstelling en voegt daaraan toe dat hij met zijn rekening kan aantonen dat de noodhulpen – uit latere stukken

²⁶² NA 1.01.44-16 fol. 160v-161. Brieven van de gezamenlijke gezellen van de Westfriese Munt aan R&G d.d. 30 mei 1702 en 9 juli 1702. Niet uit te sluiten valt dat die 34 duiten worden betaald omdat de gezellen ook de blanco muntplaatjes of rondellen vervaardigen, terwijl in 1702 de rondellen worden aangeleverd.

²⁶³ NA 1.01.44-26 fol. 238v en 268v-270.

²⁶⁴ Van de Water, *Groot Utrechts Plakkaatboek*, I 568.

blijkt het om vier personen te gaan – het juiste loon hebben ontvangen.²⁶⁵ In principe is het werken met dagloners tegen de regels, omdat dezen niet aangesloten zijn bij het ‘gilde’ van het Muntpersoneel, het Serment (zie hoofdstuk 2.12). Zij hebben ook niet de eed op de instructie afgelegd in handen van raden en generaalmeeesters. Over de al of niet beëdiging van hulpen, waar het de generaalmeeesters om gaat, schrijft Westerveen dat dit een zaak is waarover hij niet kan oordelen, omdat dit nooit in zijn aanwezigheid plaatsvindt.²⁶⁶

2.3.9 De opziener van het schroef- en pletwerk

Nadat blijkt dat de problemen met het gebruik van de door Lybert van der Burch geleverde nieuwe apparatuur in de Hollandse Munt te Dordrecht aanhouden, keuren de Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier in 1681 de aanstelling een speciale opzichter voor het schroef- en pletwerk goed.²⁶⁷ De problemen met de schroefpers hebben de bestuurders van Amsterdam in de nazomer van 1672 zelfs een extra argument in handen gegeven om de tijdelijke oprichting van een Munt binnen hun stad met succes te bepleiten.²⁶⁸ Stephanus Madecker is degene die de moeilijkheden rond de mechanisatie van de Munt te Dordrecht moet oplossen.²⁶⁹ Madecker ontvangt zijn instructie waarschijnlijk ergens tussen 4 november en 31 december 1681.²⁷⁰ Het jaar ervoor heeft Madecker samen met Jan Pietersz. Smit een grote reparatie aan het schroefwerk binnen de Dordtse Munt uitgevoerd en daarvoor *f* 200: - betaald gekregen.²⁷¹ In 1685 ontvangt Madecker *f* 315: - voor zijn onderhoud aan het schroefwerk in de Munt te Dordrecht en in 1688 *f* 500: -. ²⁷² In juni 1693 mag Madecker voor iedere pletmolen een paar stalen rollen laten maken. Voorwaarde voor deze opdracht aan Madecker is wel dat hij voor het onderhoud van die nieuwe rollen geen extra vergoeding claimt.²⁷³ Bijna zes jaar later mag hij acht paar nieuwe stalen rollen laten maken voor de pletmolen in de Munt, mits deze niet duurder zijn dan *f* 25: - per paar.²⁷⁴ Volgens zijn instructie ontvangt Madecker geen vast traktement, maar deelt hij net als de andere meester Munters binnen de Munt mee in het loon dat wordt verdiend aan elke partij afgeleverde munten. Madecker krijgt voor zijn net iets meer speciale werk ook net iets meer betaald dan de

gewone gezellen, te weten 1 mijt (1/48 stuiver) per mark werks. Evenals de anderen aan de Munt geniet hij ook vrijdom van impost.²⁷⁵ Het werk aan het Dordtse schroef- en pletwerk moet zo omvangrijk zijn geweest dat Madecker in 1696 verzoekt om een assistent te mogen aannemen. Dit wordt hem geweigerd. Vanaf februari 1701 komt Huijbert van Zwol hem toch als zodanig bijstaan. Van Zwol ontvangt voor zijn werk aan de Dordtse Munt de helft van Madeckers traktement.²⁷⁶ Op 30 oktober 1705 wordt Hendrik Livelo als zijn waarnemer in de functie van smid benoemd.²⁷⁷ Diezelfde Livelo volgt Madecker in 1711 op in de functie van opzichter van het schroef- en pletwerk en maakt in 1721 plaats voor zijn zoon Hermanus, die in 1742 weer wordt vervangen door Hendrik Scholting.²⁷⁸ Het onderhoud aan de aandrijving van het schroef en pletwerk is in handen van een andere specialist. Dit wordt duidelijk uit de brief van Johan Pickee, meester molenmaker en ‘onderhouder van de ‘molen’ in ‘s Lands Munte binnen Dordrecht’, aan de Staten van Holland van 30 april 1761.²⁷⁹ Pickee beschuldigt Hendrik Scholting en de Dordtse stadsbouwmeester Cornelis van Asperen van respectievelijk het niet goed omgaan met en het niet goed toezichhouden op het aandrijfwerk in de Munt. Hij waarschuwt de Staten zelfs dat het complete aandrijfwerk ‘geheel aan stukken [kan] geraaken’. Als mankement noemt hij onder andere dat bepaalde onderdelen van de pletwalsen niet zijn uitgevoerd zoals ze behoren te zijn. Zo zijn sommige walsrollen niet van gelijke lengte. Zij maken groeven van een kwart duim diep in het muntmetaal. Andere onderdelen van diezelfde wals zijn door die ongelijke walsrollen inmiddels helemaal verwrongen waardoor de paarden in de tredmolen een veel zwaarder prestatie te leveren hebben dan nodig. Wat er met de walsrollen gebeurt wordt niet duidelijk. Wel blijken Pickee en Scholting datzelfde jaar samen een opdracht aan te nemen om de door hetzelfde aandrijfwerk bewogen roer-, stamp- en blaaswerken te verbeteren.²⁸⁰ Op 11 mei 1764 doet Hendrik Scholting op eigen verzoek afstand van zijn functie ten gunste van zijn zoon Jan, die ruim een maand later zijn aanstelling ontvangt. Het inkomen dat Hendrik Scholting uit deze functie ontvangt is nauwkeurig omschreven in een aantekening op een afschrift van zijn instructie in het archief van de contrarolleur-generaal van ‘s Lands werken en fortificaties van Holland en West-Friesland, J.P. Prévost. Op basis van de eerste instructie voor deze functie ontvangt hij *f* 500: - per jaar. In 1727 wordt zijn traktement verhoogd met *f* 125: - en in 1751 nog eens met *f* 275: - vanwege de uitgebreide aanmuntning van goud en met *f* 250: - ter compensatie van het niet genieten van de vrijdom op impost. Totaal ontvangt Scholting dus *f* 1.150: -. ²⁸¹

265 NA 1.01.44-19 fol. 46-50v. Brieven van R&G aan de Muntmeester en de waardijn van de Hollandse Munt te Dordrecht d.d. 18 september en de antwoorden van beiden d.d. 21 september 1728. Brief van R&G aan Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier d.d. 29 september 1728. Brieven van R&G aan Muntmeester en waardijn d.d. 1 oktober 1728

266 Op. cit.

267 NA 1.01.44-12 fol. 10v-13. Rapport van R&G aan Gecommitteerde Raden over de toestand van de pletmolens d.d. 11 april 1681.

268 Scheffers, Muntmeestersrekeningen bij de Amsterdamse Wisselbank (in voorbereiding).

269 De instructie voor Madecker is in het Generaal register van de Generaliteits Muntkamer ingeschreven tussen de stukken van 4 november en 31 december 1681, terwijl dezelfde instructie in het register Muntzaken van de Grafelijkheids Rekenkamer van Holland is gedagtekend op 2 april 1688.

270 NA 1.01.44-13 fol. 047-48v. Instructie ongedateerd (ingeschreven na 4 november 1681). NA 3.01.30-187 Afschrift d.d. 2 april 1688. Een transcriptie van deze instructie wordt gegeven in het tweede deel van deze publicatie.

271 NA 3.01.05-3030 fol. 266-266v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 27 november 1680.

272 NA 3.01.05-3035 fol. 104v-105. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 30 mei 1685. NA 3.01.05-3038 fol. 167-167v. Idem d.d. 29 juni 1688.

273 NA 3.01.05-3043 fol. 285v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 20 juni 1693.

274 NA 3.01.05-3049 fol. 9v-10. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 14 januari 1699.

275 NA 1.01.44-13 fol. 47-48v. GAD 150-662. Instructie voor Stephanus Madecker, opziener van het schroef- en pletwerk 1681. De transcriptie van deze instructie in te vinden in hoofdstuk 11.9.1 in het deel Bronnen van deze publicatie.

276 NA 1.01.44-16 fol. 112. Resolutie R&G 16 februari 1701.

277 Dolk, Het Serment van de Munt van Holland, II 98.

278 NA 3.01.43-62. Instructie voor Hendrik Scholting d.d. 21 december 1742.

279 Een aparte instructie is niet gevonden. Vandaar dat deze functionaris niet in een apart hoofdstuk wordt behandeld.

280 NA 3.01.43-62 Brief van Johan Pickee d.d. 30 april 1761. Rapport van Cornelis van Asperen aangaande verbeteringen aan de roer-, stamp- en blaaswerken d.d. 27 december 1761.

281 Wegens het ontbreken van de Dordtse Muntmeestersrekeningen over de periode 1758-1781 kan niet worden bevestigd dat Scholting deze bedragen inderdaad jaarlijks heeft ontvangen.

Nadat de Munt te Dordrecht in 1806 officieel is gesloten, blijft Jan Scholting samen met de draaier van de walsen onder leiding van waardijn Dirk Crans om de nog op de Munt aanwezige instrumenten in goede staat te houden. In 1810 ontvangt Jan Scholting, inmiddels 82 jaar oud, hiervoor nog steeds zijn gewone traktement van *f* 900.²⁸² Voor zover nu bekend komt deze functie binnen de Westfriese Munt niet voor. Het antwoord op de vraag hoe het onderhoud van de machines in de andere Munthuizen in de Republiek is geregeld zal in een latere studie worden gezocht.

2.3.10 De letterzetter of kartelmeester

De Staten van Holland en West-Friesland besluiten op 16 december 1671 dat het instrument dat de Haagse ‘meester staal- en constwerker’ Lybert Simonsz. van der Burch heeft ontwikkeld om letters op de kant van de nieuwe munten aan te brengen alleen gebruikt en bewaard zal mogen worden door Lodewijk Danielsz. Coenen. Van der Burch heeft op 10 december van dat jaar voor de duur van zijn leven octrooi aangevraagd op de vervaardiging van dit instrument en heeft dat voor een periode van 15 jaar gekregen.²⁸³

Uit het octrooi van de Staten van Holland van 10 december 1671 blijkt dat Van der Burch van de Staten van Utrecht de opdracht heeft gekregen eenzelfde instrument te leveren. In hoeverre Van der Burch of een ander een dergelijk instrument aan de Westfriese Munt heeft geleverd is niet gebleken. Evenmin is duidelijk of de organisatie van de Westfriese Munt of een van de andere Munten binnen de Republiek een functionaris heeft gekend, die speciaal belast is met het gebruik en de bewaring van een dergelijk instrument.

Lodewijk Coenen is vanaf 1666 essayeur en stempelsnijder van de Munt te Dordrecht. In deze functie wordt hij in 1671 vervangen door Daniël Drappentier, die in staat is de stempels benodigd voor productie van munten met de balancier of schroefpers te leveren. Coenen krijgt een nieuwe taak, namelijk als gebruiker en bewaarder van de instrumenten die gemaakt zijn om de letters op de kant van de nieuwe te schroeven munten aan te brengen.

Volgens het eerste artikel van zijn instructie krijgt hij voor de uitvoering van zijn nieuwe taak aan de Munt een speciaal af te sluiten ‘kamerken’, waartoe alleen hij de toegang heeft. Hij mag zelfs niemand anders dan de Muntmeesters of de generaalmeesters tijdens hun gebruikelijke Muntvisite toegang tot het vertrek bieden of over zijn werkzaamheden met anderen spreken. Wanneer het instrument voor reparatie buiten de Munt moet worden gebracht, dient dat te geschieden in een afgesloten kastje. Dit vanzelfsprekend om de nieuwe techniek niet te laten uitlekken naar valsemunters. Hij hoort een administratie van zijn werkzaamheden bij te houden en hij moet dagelijks schriftelijk aan de waardijn opgeven hoeveel mark muntplaatjes hij heeft verwerkt.²⁸⁴

Lodewijk Coenen wordt in 1695 in deze en in zijn essayeursfunctie opgevolgd door zijn zoon Daniel. Daniel geniet als letterzetter een jaarlijks traktement van *f* 300: -.²⁸⁵ Eind 1746 ontvangt Dirk Crans de commissie om deze functie op zich te nemen. Net als zijn voorgangers is Crans tevens essayeur van de Munt. Het traktement van de nieuwe letterzetter of kartelmeester bedraagt eveneens *f* 300: -.²⁸⁶ De kartelmeester verricht zijn werk niet alleen. Uit de declaratie van essayeur-generaal Marcellus Emants over 1788 blijkt dat op hij 30 mei van dat jaar op de Dordtse Munt twee nieuwe assistenten van kartelmeester Dirk Crans beëdigd.²⁸⁷ De opmerking dat er twee nieuwe assistenten worden beëdigd houdt in dat er al eerder assistenten moeten zijn geweest.²⁸⁸

2.3.11 De draaier van de harde walsen

Uit een officiële aanstellingsbrief van de Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier van 23 september 1728 kan worden afgeleid dat aan de Munt te Dordrecht een draaier van de harde walsen wordt aangesteld. Het betreft hier de benoeming voor drie jaar van Hendrik de Kievit, burger van Dordrecht. De Kievit heeft een methode uitgevonden waarbij repen of tinnen zilver egaal op dikte worden gewalst. Dit in tegenstelling tot de werkwijze van dat moment, waarbij de stukken zilver door het walsen zo werden verwrongen – De Kievit gebruikt het woord ‘ontzet’ – dat deze eerst opnieuw bewerkt moeten worden om bruikbaar te zijn voor de verdere productie tot muntplaatjes van gelijke dikte en dus van gelijk gewicht. De Kievit verzoekt Gecommitteerde Raden om zijn uitvinding te mogen toepassen ‘op een sulke geringe salaris, ofte tractement’, als zij denken dat juist is. Na het positief advies van raden en generaalmeesters ontvangt hij uiteindelijk een traktement van *f* 200 en vrijdom van impost.²⁸⁹

De Kievit doet zijn werk waarschijnlijk zeer goed. In 1750 vergt zijn functie zoveel arbeid dat zijn traktement met *f* 150: - wordt verhoogd.²⁹⁰ In 1762 mag hij zelfs een assistent aannemen. Deze assistent is Pieter Hennekam, van wie bekend is dat hij dit werk zo goed doet dat hij van de Muntmeester van Zeeland een aanbod heeft gekregen om daar te komen werken. De beslissing om Hennekam aan te stellen als assistent van De Kievit vindt mede plaats om de Munt van Dordrecht niet van een bekwaam werkman te beroven. Hennekam wordt benoemd met de toezegging dat hij

capitale soo goude als silvere penningen ende op de pajementen circule cartelinge te setten in de Munte van Hollandt, gelegen tot Dordrecht’ d.d. 16 december 1671.

²⁸⁵ NA 3.01.27.01-689 fol. 303v-304v. Resolutie Staten van Holland d.d. 22 december 1695.

²⁸⁶ NA 3.01.27.01-689 fol. 367-368. Commissie tot het gebruijken ende bewaren van de instrumenten dienende tot appliceren ende drukken van de letters op de nieuwe penningen, die geschroeft sullen werden in de Munte van Hollant tot Dordrecht d.d. 15 december 1746.

²⁸⁷ Zie de transcriptie van deze declaratie over 1788 in hoofdstuk 13.9 in het deel Bronnen van deze studie.

²⁸⁸ Het onderzoek naar de functionarissen van de Hollandse Munt te Dordrecht heeft tot nu toe geen namen van mogelijke assistenten van de letterzetter of kartelmeester opgeleverd.

²⁸⁹ NA 3.01.30-190. Stukken betreffende de aanstelling van Hendrik de Kievit 1728.

²⁹⁰ NA 3.01.27.01-689 fol. 386-387v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 12 maart 1750.

21 Mo

ick onder geschreeve bekenne
ontfangen te Hebbe ägt hande
Van Mijn heer De munt meester
Isack Westerveen De somma Van
Hondert gulde Voor half Jaar
traktament Verschene Den 23 septembris
1730
Hendrik De Kievit

Afb. 12. Kwitantie voor een betaling van 100 gulden aan Hendrik de Kievit, voor zijn werkzaamheden als draaier van de harde walsen, door Muntmeester Isaac Westerveen, gedateerd 23 september 1730. NA 3.01.28-5629.

De Kievit na zijn overlijden in deze functie mag opvolgen.²⁹¹ In de rekeningen van de Muntmeester komt een declaratie voor een assistent-draaier van de harde walsen niet voor. Hennekam zal, zoals dat in die tijd gebruikelijk is, betaald zijn door De Kievit. Na het overlijden van de Kievit volgt Pieter Hennekam hem inderdaad in januari 1777 in deze functie op.²⁹² Na de sluiting van de Munt te Dordrecht in 1806 wordt Hennekam samen met Jan Scholting en onder leiding van Dirk Crans verantwoordelijk voor het in goede staat houden van de nog aanwezige instrumenten. Voor zover bekend komt ook deze functie binnen de Westfriese Munt niet voor. Tot nu toe is het niet duidelijk of een van de andere Munthuizen een dergelijke functionaris kent of dat Kievits uitvinding tevens in een andere Munt is toegepast.

²⁹¹ NA 3.01.27.01-690 fol. 13-14v. Resolutie tot aanstelling van Pieter Hennekam als adjunct van Hendrik de Kievit d.d. 12 januari 1762.

²⁹² NA 3.01.27.01-690. Akte van aanstelling tot ronddraaier van de harde walsen d.d. 31 januari 1777.

2.3.12 De smid

De smid is verantwoordelijk voor alle smeedwerk binnen de Munt. Een instructie van een Muntsmid is niet overgeleverd, dus is een precieze taakomschrijving niet beschikbaar. De voornaamste taak van een Muntsmid ligt in het vervaardigen van de stukken staal waarop de stempelsnijder de beeldenaar van de te vervaardigen munten graveert. Ander smeedwerk, gebruikt voor de productie van munten of muntplaatjes, wordt ook wel door smeden van buiten de Munt geleverd. Jan Scholting tekent het Instructieboek van raden en generaalmesters van de munten als blijk voor de aflegging van de eed op zijn instructie voor het eerst op 18 mei 1765 in zijn hoedanigheid als Muntsmid. Deze Jan is reeds bekend als opzichter van het schroef- en pletwerk. Scholting herhaalt zijn eed op de instructie als Muntsmid op 18 mei 1769 en op 29 april 1775.²⁹³

In de stukken van essayeur-generaal Marcellus Emants is een aantekening te vinden, waaruit blijkt dat de Muntsmid te Dordrecht tot taak heeft alle walsen en ander ijzerwerk van de pletmolen te onderhouden. Hij is ook verantwoordelijk voor het onderhoud van de muntpersen en de zogenaamde doorsnijders, de machines waarmee de blanco muntplaatjes uit platen of stroken metaal worden gehaald. Volgens deze ongedateerde aantekening uit de tijd van Emants (1742-1792) ontvangt hij daarvoor vanuit de gewestelijke schatkist een jaarlijks traktement van f 1.150: -. Deze ogenschijnlijk hoge beloning heeft te maken met het feit dat de smid de kosten voor materiaal, voor het goed functioneren van de pletmolens, muntpersen en doorsnijders binnen de Munt uit deze vergoeding dient te betalen. Zijn werkzaamheden aan de andere 'ijsere' instrumenten en aan de stempels krijgt de Dordtse Muntsmid betaald van de Muntmeester. Deze stelt de smid ook een werkplaats aan de Munt beschikbaar.²⁹⁴

Uit dezelfde aantekening blijkt dat de Muntsmid aan de Westfriese Munt geen traktement heeft, maar door de Muntmeester wordt betaald met f 1: - per dag. Zijn knecht wordt door diezelfde Muntmeester betaald met een 'gering daagelijksch loon'. In Utrecht geniet de Muntsmid een jaarlijks door het gewest betaald traktement van f 450: -. De kosten van zijn materialen worden hem via de Muntmeestersrekening vergoed door het gewest.²⁹⁵

2.3.13 De conciërge

De Munt te Dordrecht, maar mogelijk elke Munt, kent een conciërge. Tot 1706 is Bartholomeus Jacobsz. van der Mandele actief als conciërge van de Hollandse Munt te Dordrecht. Van der Mandele (1638-1706) is van beroep kuiper en heeft op 16 augustus 1666 zijn proef als meester Munter gedaan en de eed afgelegd in handen van de provoosten Laurens van Duijnen en Johannis van Wageningen. Van 1669 tot en met 1683 is hij gezworene en van 1684 tot en met 1688 provoost. Zijn gelijknamige

²⁹³ Instructieboek raden en generaalmesters van de munten fol. 175v, 177r en 179r.

²⁹⁴ NA 1.01.44-60. Gage voor de Muntsmeden, ongedateerde aantekening in de stukken behorende tot de administratie van essayeur-generaal Marcellus Emants.

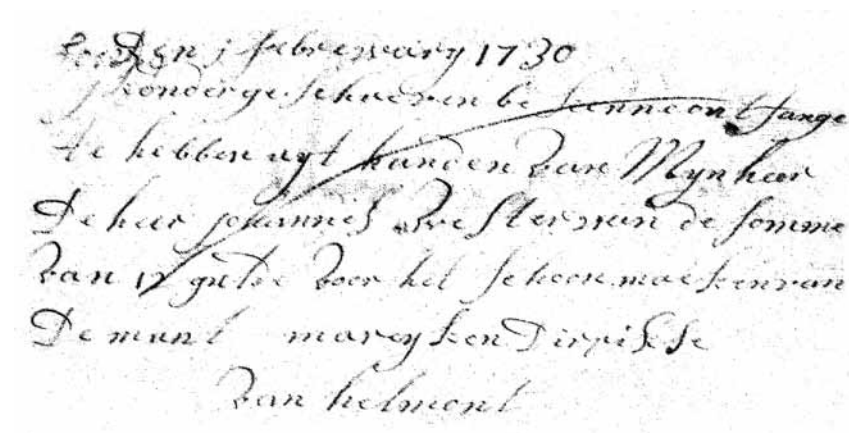
²⁹⁵ Op cit.

neef (1691-1726), de zoon van zijn broer Jacobus en Geertruij Aerdemans, is degene die in 1709 als knaap wordt ingeleid door de Dordtse koopman en meester Munter Corstiaen Backus (1703-1721) en die in 1722 als conciërge wordt opgevolgd door Gerrit Mol. In 1750 is Simon Soldaat te Dordrecht in deze functie actief, in 1783 Jan Scherlijn en in 1805 Arij Scherlijn. Allen zijn meester of knaap van het Serment van de Hollandse Munt te Dordrecht.²⁹⁶

De taken van de conciërge zijn voor zover bekend niet in een officiële instructie vastgelegd, maar zullen zeer waarschijnlijk niet veel hebben afgeweken van die van een tegenwoordige functionaris met dezelfde titel. Te denken valt aan oppasser op het Muntgebouw, portier, uitvoerder van klein onderhoud en toezichthouder op de uitvoerders van groter onderhoud. Van de Westfriese Munt is tot nu toe niet bekend of er een speciale functionaris belast is geweest met het ambt van conciërge.

2.3.14 De schoonmaakster

Uit de overgeleverde bijlagen van de rekeningen van de Muntmeesters blijkt dat te Dordrecht ook een vaste schoonmaakster actief is. Zo betaalt Mattheus Sonnemans vanaf 1696 Grietje Klein per jaar 24 gulden voor het schoonhouden van de ‘doorgangh in de Munt, soo voor de huisinge van den waardijn, ijsersnijder ende assaijeur, mitsgaders voor de werkhuijze en ’t geene daar aan behoort’.²⁹⁷ Deze Grietje wordt ook wel vermeld als Marg(a)rita Kleijn. De rekeningen van Muntmeester Isaac Westerveen tonen dat zij in 1725 is opgevolgd door Marijke Dirks van Helmont.²⁹⁸

Afb. 13. Kwitantie voor een betaling van 12 gulden aan Marijke Dirks van Helmont, voor haar werkzaamheden als schoonmaakster van de Munt te Dordrecht, door Muntmeester Isaac Westerveen, gedateerd 1 februari 1730. NA 3.01.28-5628.

²⁹⁶ Dolk, *Het Serment van de Munt te Dordrecht*, II 67 en 135.

²⁹⁷ NA 3.01.27.02-4950 t/m 4958. Vierde t/m achtste rekening van Mattheus Sonnemans en eerste t/m vierde rekening van Isaac Westerveen, 1695-1700 t/m 1723-1725.

²⁹⁸ NA 3.01.28-5627 + 5628 + 5629. Vijfde, zesde en zevende rekening van Muntmeester Isaac Westerveen over 1725-1728, 1728-1730 en 1730-1731.

Van 1731 tot en met 1758 wordt Jannetje Schot, huisvrouw van Jan van Ponte, als schoonmaakster genoemd.²⁹⁹ Voor de periode daarna is het vanwege het ontbreken van bronnen even onduidelijk wie de functie van schoonmaakster waarneemt. In de jaren tachtig van de achttiende eeuw komt nog Jenneke Dozijn, huisvrouw van Gijsbert de Knijp, voor als schoonmaakster van de Munt te Dordrecht.³⁰⁰ In hoeverre ook aan de Westfriese Munt een schoonmaakster actief is geweest, is op basis van de huidige stand van onderzoek niet duidelijk.

2.2.15 Het Serment van de Munte van Holland

Het Serment van de Munt van Holland is een soort corporatie of gilde van beëdigde werklieden van de Munt. Het Serment wordt in dit hoofdstuk behandeld, omdat de Muntmeester volgens zijn instructie zijn Munt moet bedienen met ‘gequalificeerde werkluijden ende munters, sijnde aengenomen in sermente ende eendersame eede (...) gearresteert’.³⁰¹ Ditzelfde wordt herhaald in artikel 54 van de algemene Muntmeestersinstructie van 17 februari 1606.³⁰² Het woord ‘serment’ houdt de beëdiging in. Het is afgeleid uit het Frans, waar het ‘eed’ of ‘plechtige belofte’ betekent. Het oudste serment in de Nederlanden is opgericht naar Frans voorbeeld door hertog Jan I van Brabant voor de gezellen van de Munt te Antwerpen, te Leuven en Brussel in 1291. Het Antwerpse Serment bestaat uit maximaal tachtig erfelijke Munters en tien zogenaamde decimale Munters. De Munters mogen zich laten assisteren door werklieden, die voor hen de zware en vuile werkzaamheden uitvoeren.³⁰³ Hertog Albrecht bepaalde in 1367 dat alleen Brabantse Munters mochten werken in de Hollandse Munt, zodat er sprake is van één Serment voor tenminste twee Muntheren.³⁰⁴

In de ‘Geschiedenis van Dordrecht tot 1572’ wordt er van uitgegaan dat alle muntactiviteiten per landsheerlijke eenheid zijn ondergebracht in een organisatie die wordt aangeduid als het ‘Serment van de Munt’.³⁰⁵ Uit een vergelijkende studie naar de sermenten in de Bourgondische Nederlanden zal moeten blijken in hoeverre dit klopt. Daarnaast zal ook gekeken moeten worden naar de organisatie van het Muntpersoneel in de Nederlandse gebieden die dan niet onder Bourgondisch gezag staan. Holland krijgt in 1367 een eigen serment, dat overigens tot laat in de zestiende eeuw nauw gelieerd blijft met het Brabantse voorbeeld. In de Republiek, de tijd dat Brabant en Holland niet meer tot een statencomplex behoren, blijven er bij het Serment van de Munt van Holland Brabantse plaatsen vergeven worden.³⁰⁶ In tegenstelling tot andere gilden blijft het Serment van de

²⁹⁹ NA 3.01.28-5630 t/m 5641 + 5643. Eerste t/m twaalfde Rekening van Muntmeester Otto Buck over 1731-1753 en eerste rekening van mr Wouter Buck over 1756-1758.

³⁰⁰ NA 3.01.28-5630 t/m 5645. Eerste t/m twaalfde rekening van Muntmeester Otto Buck over 1731-1753, eerste rekening van mr Wouter Buck over 1756-1758, elfde rekening van mr Wouter Buck over 1781-1784 en eerste van Jan Abraham Bodisco over 1787-1790.

³⁰¹ NA 1.01.44-1 fol. 280-288v. Instructie voor Muntmeesters 1603 artikel 37.

³⁰² Zie de transcriptie van deze instructie in hoofdstuk 11.1 in het tweede deel van deze publicatie.

³⁰³ Janssens, *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden*, 4. De betekenis van de uitdrukking ‘decimale’ Munter wordt uit dit werk niet duidelijk.

³⁰⁴ Dolk, *Het Serment van de Munt te Dordrecht*. Het besluit waarop Dolk zich baseert is uitgegeven door hertog Albrecht d.d. 4 maart 1367.

³⁰⁵ Herwaarden e.a., *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572*, 285.

³⁰⁶ Dolk, *Het Serment van de Munt te Dordrecht*.

Munt dus niet beperkt tot de grenzen van een stad.

Over het bestaan van sermenten in elk gewest of zelfs stad waarin een Munt is gevestigd, anders dan van die van Holland te Dordrecht, is door het ontbreken van archiefmateriaal enige twijfel op zijn plaats. De wel nog aanwezige documenten laten zien dat er in de zeventiende eeuw vanuit het Serment van de Hollandse Munt discussie is geweest over het met uitsluiting van anderen ook te mogen werken voor de Munten van Gelderland, Zeeland en Utrecht. In een eerder verzoek, uit 1581, blijkt dat er één Serment is voor Brabant, Holland en Zeeland en dat de Munthuizen te Batenburg, Bommel, Doornik, Gent, Hasselt (Overijssel), Hedel, 's-Heerenberg, Leeuwarden, Middelburg en Vianen worden bestempeld als onwettig. Zij worden hagemunten genoemd.³⁰⁷ Het is voor de leden van het Serment van de Hollandse Munt verboden om daar te werken.³⁰⁸

Nadat Holland en Brabant van elkaar gescheiden raken, blijft het Serment van de Hollandse Munt de zestien Hollandse en twaalf Brabantse Muntersplaatsen houden. In 1604 bevelen de Hollandse en de Westfiese Munt dat leden van het Hollandse Serment voorrang dienen te krijgen bij het verstrekken van werk boven niet leden. In hoeverre dit bevel ook wordt uitgevoerd, blijkt niet. De Westfrieze Muntmeester Caspar Wijntgens werkt op dat moment met 'Rijnsche' gezellen, maar schijnt zich bereid te hebben verklaard de leden van het Serment van Holland voorrang te geven.³⁰⁹ In hoeverre Wijntgens inderdaad overgaat tot het aannemen van Hollandse en Brabantse gezellen, wordt binnen het kader van dit onderzoek niet duidelijk. De Grafelijkheids Rekenkamer bepaalt in 1616 dat de bezitters van een Brabantse Muntersplaats, die op dat moment in Holland verblijven, een plaats kunnen krijgen op de Hollandse Munt te Dordrecht.³¹⁰

Op basis van een adressering van een brief van de Dordtse Muntgezellen aan hun Westfrieze collega's stelt Polak dat het bestaan van een serment van het personeel aldaar in elk geval waarschijnlijk is.³¹¹ Het bewijs van het bestaan van dit Serment van de Westfrieze Munt wordt evenzeer geboden door de ordonnantie van de Gecommitteerde Raden van West-Friesland en het Noorderkwartier van 25 mei 1634, waarbij 'die van de sermente van de Munt van Westvrieslandt' vrijgesteld worden van betaling van de 40ste penning, de belasting op het kopen van een huis.³¹² Of door de notulen van de vergadering van de gedeputeerden van de drie steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik inzake de Munt van 22 september 1655, waarin zij stellen dat de Muntmeester verantwoordelijk is voor de salarissen van 'alle muntofficieren, als mede van [die van] de

sermente'.³¹³ Of door het 'versoek van die van de sermente' om continuatie van hun vrijstelling van betaling van de impost 'belangende de middelen van consumptie', behandeld als tweede agendapunt van de vergadering van 8 februari 1656 van diezelfde vertegenwoordigers van de drie Westfrieze steden inzake de Munt.³¹⁴

De leden van het Serment betalen jaarlijks een contributie. Hoeveel die contributie voor ieder lid is geweest, wordt binnen het kader van dit onderzoek niet duidelijk. Wel is bekend dat Jacob Jansz. de Jonge, Muntmeester te Dordrecht 1580-1607, en de weduwe van waardijn Adriaan van Blijenburgh tegen het einde van de zestiende eeuw ieder 18 gulden afdragen, de weduwe van generaalmeester Blasius Bucquet 9 gulden en essayeur Hendrick Barents 4 gulden.³¹⁵

De leden van het Serment van de Munt van Holland mogen met uitsluiting van anderen werken in de Munt te Dordrecht. Zij genieten een aantal privileges. Bekend zijn het recht op vrijdom van belastingen op gebruiksgoederen als wijn, bier, zeep, zout, boter, gemaal en beestiaal voor hun hele huishouden en de vrijstelling van de 40ste penning.³¹⁶ Uit hoofde van hun lidmaatschap van het Serment hoeven de leden niet 's nachts, zoals andere burgers, bij toerbeurt wacht te lopen om de stad te verdedigen. Zij mogen tolvrij varen en ontvangen bij ziekte een vergoeding van de helft van het gewone loon.³¹⁷ Bij vermeende vergrijpen, met uitzondering van zaken rond diefstal, verkrachting, moord of doodslag, mogen de leden van het Serment terecht staan tegenover hun eigen regenten, de provoosten en gezworenen, in plaats van tegenover een gewone rechtbank.³¹⁸ Uit een voorlopig besluit ten aanzien van de 'vrijdom van 's Lands regten en impositiën' van 8 september 1750 blijkt welke Dordtse ingezetenen uit hoofde van hun functie gerelateerd aan de Munt deze voorrechten genieten (zie kadertekst 6)³¹⁹

³⁰⁷ NA 3.01.30-158 en -155. Request van de provoosten etc. z.j. (17de eeuws) en Request van die van het Serment van Brabant, Holland en Zeeland uit 1581. Het feit dat de Zeeuwse Munt te Middelburg in dit rijtje voorkomt, heeft waarschijn te maken met de oprichting van een eigen Munt voor Zeeland in 1580. Zie voor de bezwaren van die van het Serment van Brabant en Holland tegen de oprichting van de Munt van Zeeland en het gebruik van eigen Munters aldaar NA 3.01.30-173.

³⁰⁸ NA 3.01.30-175 en 182. Stukken betreffende een onderzoek naar het feit dat leden van het Serment van de Hollandse Munt te Dordrecht hebben gewerkt in de Munten van Middelburg en Kampen, 1590 en 1591 en Requesten van Muntgezellen uit Dordrecht, die in de Munt van Kampen hebben gewerkt en daardoor hun recht als Muntgezel te Dordrecht verbeurd hebben, om weer in hun rechten te worden hersteld, 1592-1600.

³⁰⁹ NA 3.01.04.01-38 fol. 312. Resolutie Staten van Holland d.d. 10 december 1604. NA 3.01.04.01-39 fol. 17 Resolutie Staten van Holland d.d. 10 december 1604. Brief van provoost Damis Aertsz. van der Poel en gezelschap Hans van den Berge, gelezen in de vergadering van de Staten van Holland d.d. 18 januari 1605.

³¹⁰ NA 3.01.27.01-689 fol. 192v. Resolutie 13 oktober 1616. Dit recht geldt ook voor hun eerste erfgenamen. Van de Wall koppelt deze maatregel aan de komst van de Brabantse Munters naar de Hollandse Munt te Dordrecht voor werk. Iets dat vanwege het Twaalfjarig Bestand weer mogelijk is. Van de Wall, *Handvesten* 1639.

³¹¹ Polak, *Historiografie*, 103-104.

³¹² NHAH 10-10. Het betreft hier de belasting op de koop van een huis.

³¹³ WFA OAM 36 bergnr. 11 fol. 64v.

³¹⁴ NHAH 10-1.

³¹⁵ Gulde annotaties fol. 126. Ongedateerd.

³¹⁶ Overzichten van wat er door de leden van het Serment werd verbruikt in de perioden 1730-1731 en 1777-1785 zijn te vinden in het archief van het Serment van de Munt van Holland, NA 3.01.30-24 en 25. Een overzicht over 1706-1707 is aanwezig in het Archief van de Familie Van Slingelandt, beheerd door de Hoge Raad van Adel te Den Haag (doss. nr. 181). Nadere uitwerking valt buiten het kader van dit onderzoek, maar is zeker aan te bevelen.

³¹⁷ Dolk, *Het Serment* 52. Het halve dagloon bij ziekte wordt genoemd in de privilegebrief van 1291 en nog bevestigd in 1601. Toch moet deze daarna in onbruik zijn geraakt. Op 5 december 1787 sluiten 24 leden van het Serment een onderlinge ziekteverzekering af. Later sluiten zich nog 8 meesters en knapen bij deze groep aan. De deelnemers ontvangen bij ziekte f 5: - per week, op voorwaarde dat de werkende deelnemers die week ook f 5: - of meer hebben verdiend.

³¹⁸ Dolk, *Het Serment* 1.

³¹⁹ NA 1.10.94-654. Nader reglement omtrent de vrydom van 's Lands regten en imposities... d.d. 8 september 1750.

Kadertekst 6

mr. Govert van Slingeland	raad en generaalseesters van de munten, uit hoofde van zijn fixum domicilium binnen Dordrecht, conform de resolutie van de Staten van Holland d.d. 24 februari 1589
mr. Johan Gevaerts	waardijn
Otto Buck	Muntmeester
Dirk Crans	essayeur
J(oh)an Drappentier	stempelsnijder
J(oh)an Drappentier	adjunct-stempelsnijder ³²⁰
mr. Cornelis van den Honert ³²¹	
mr. Abraham van den Sandheugel	griffier
Jan van der Linden	
Jan Backus	
David Crena	
Jacobus Roskam	
Jacob de Graaf	
Pieter Hooft	Meester Munter
Wouter Mikhout	
Johan Hermans Halling	
Jan Kloens	
Jacob Roest	
Gerrit Kuijpers	
Mattheus Rees	
Jacobus van Maartwijk	
Jacob Frederik Roskam	
Gerrit van Pelt	
Set de Vries	
Jacob van den Broek	Werkende knapen, die hoofden van een familie zijn en dus bij niemand inwonen, of eenige neering doen in waren impost subject ³²²
Jacob Gelderblom	
Simon Soldaat	
Frederik Siffrie	
Aart van Kapel	
Dingeman van Lugten	
Mels van de Grund	
Jan van Holst	

320 Bij zijn naam staat vermeld: 'mits vertoonende sijne acte van aanstellinge en dat daar by blijkt dat hem vrijdom door haar edele mog(enden) is verleend'.

321 Bij hem staat geen functie vermeld. Van den Honert wordt hier zeer waarschijnlijk genoemd vanwege zijn ambt als (voormalig) adjunct-waardijn. Wel staat erbij: voor soo verre hij vertoont een commissie van de Graafelijkheids Reekenkamer.

322 Het betreft hier dus werkknapen die een eigen gezin voeren, niet bij iemand inwonen en naast hun werk voor de Munt geen handeldrijven waarvoor ze uit hoofde van hun aanstelling bij de Munt vrijstelling van belasting genieten.

Jan Taarling
Jacob Vermande
Cornelis 't Hooft
Hendrik Bel
Jan van Chatelet
Pieter van Dorsten
Adriaan de Vos
Wouter de Goede
Herman Boenen Janszoon
Huijbert Uiterlingen

Christiaan Bonen is in september 1750 meester Munter. Hij is tegelijkertijd grossier en slijter in wijn en gedistilleerd en wordt dus op basis hiervan uitgesloten van zijn vrijdom op wijn en gedistilleerd. Hubert van den Burggraaf is eveneens grossier in wijnen en moet dus ook gewoon de belasting op de wijnen als grossier voldoen. Hetzelfde geldt voor François Bout. Meester Munter Claas Schatteling is tevens verkoper van tabak en is uit hoofde daarvan niet vrijgesteld van de belasting op tabak. Meester Munter Jacob van Deunen geniet geen vrijdom van impost, omdat hij als ‘vrijer’ inwoont bij zijn broer die bakker is. Hetzelfde geldt voor Jan van Gerwen, die met zijn vrouw bij zijn schoonmoeder inwoont. Zo ook voor Hugo Repelaar, Anthonij de Vos en Bartholomeus en Pieter van den Santheuvel, van wie wordt vermeld dat zij bij hun moeder inwonen. Gerrit van Neck, werkende knaap, is tegelijkertijd grossier en slijter in gedistilleerd en heeft dus geen recht op vrijstelling van de belasting op brandewijnen en gedistilleerd. Cornelis Noteman is naast werkende knaap tevens verkoper van boter en kaas en krijgt dus geen vrijstelling van de belasting over deze producten. Herman Boon en Jacob Stoop, beiden genoemd als niet-werkende knapen, hebben evenmin recht op vrijstelling. Van Jan van den Bergh en Isaac van der Krap wordt gemeld dat zij, op grond van het feit dat zij ongetrouwd zijn en bij hun zusters inwonen, geen recht hebben op vrijdom van impost. De smid Scholting staat in dit voorlopige besluit expliciet vermeld als zijnde geen recht hebbend op vrijdom van impost, tenzij hij zijn akte van aanstelling kan overleggen waarin hem dit wel wordt gegund. Van smelter Johannis de Vrees wordt gezegd dat hij in feite de knecht is van de Muntmeester en daarom ook geen recht heeft op vrijstelling. Genoemd besluit meldt ook nog dat de weduwen van Jacob Braats, [Jan] van As, [Bartholomeus Anthonisz.?] van den Santheuvel, [Ocker Hugensz.] Repelaer, [Mattheus Mattheusz] Rees, van essayeur [Hendrik] van den Banck en de smid [Herman] Livelo vanaf dat moment geen vrijdom meer zullen genieten en dat niet meer dan één van de twee weduwen van de gebroeders Adriaan [Jacobsz] en Hendrik [Jacobsz] Braats vrijdom mag genieten. De ander mag dit dus niet.³²³

323 GAD 1074-513. Akte verleden voor notaris Jan van der Star te Dordrecht d.d. 19 september 1759 waarin provoost Mattheus Rees Mattheusz. en de Adriaan Stoop en Pieter 't Hooft verklaren uit de 48 Collecteboeken van de Munters en knaapen binnen de stad Dordrecht over de periode 16 juni 1694 tot en met 1747 een 25-tal weduwen met naam worden genoemd, die de vrijdom op de impost op de ‘middelen van consumptie’ hebben genoten.

Wanneer de Dordtse Muntmedewerkers die met het inschrijven van hun naam in het *Instructieboek* van raden en generaalseesters van de Munten, op 2 juni 1749 en/of 21 april 1751, bevestigen (voor het eerst of opnieuw) de eed op hun instructie te hebben afgelegd, worden vergeleken met bovenstaande namen, dan blijkt dat de meester Munters Jan van der Linden, Jan Backus, David Crena, Jacob van de Graaf, Wouter Mikhout, Johan Hermans Halling, Jan Kloens, Hubert van den Burggraaf, François Bout, Hugo Repelaar en Pieter van den Santheuvel er niet in voorkomen. Claas Schatteling wordt er vermeld als Klaas Schaffeleijn en Jacob van Deunen als Jacob van Duijnen. Van de werkende knapen, genoemd in het besluit van 8 september 1750 komen Gerrit van Neck en Jacob Stoop niet voor in het *Instructieboek*. Jan van Maartwijk staat er geregistreerd als J. van Mastwijk, Mels van de Grund als Mels van de Griendt, Jan Taarling als Jan Teerlink, Pieter van Dorsten als Pieter van Dorst en Herman Boemen Janszoon als Harman Boonen Janszoon.³²⁴ Uit een discussie tussen de leden van het Serment en de Hollandse Rekenkamer blijkt dat er volgens opgave van die van het Serment zelf in 1765 achtentwintig meester Munterplaatsen zijn. Slechts acht meesters werken ook daadwerkelijk in de Munt. De resterende twintig meesters zijn niet bij het muntproductieproces betrokken. Zes meesterplaatsen zijn door overlijden nog niet ingevuld. Op de genoemde meesterplaatsen zijn op dat moment twintig knapen vergeven.³²⁵ Deze aantallen voor de meester- en knaapplaatsen zijn te verifiëren via Dolks opsomming van de zestien Hollandse en twaalf Brabantse meester- en knaapplaatsen.³²⁶ Welke waarde de genoemde vrijdom van impost precies vertegenwoordigt is moeilijk te berekenen en zal per huishouden verschillend zijn geweest. Als indicatie kan toch het volgende dienen: in reactie op de opheffing van dit voorrecht in 1795 krijgen de twaalf werkende Munters een vergoeding van *f* 150: - per jaar, de niet-werkende of fluwelen Munters ontvangen het in die jaren niet onaanzienlijke bedrag van *f* 300: -.³²⁷ Deze fluwelen Munters behoren voor een deel tot de hoogste regentenklasse van Dordrecht. Zij zullen wel de voordelen hebben genoten van het lidmaatschap van het Serment. Maar zij zullen niet persoonlijk aan het productieproces binnen de Munt hebben deelgenomen. Uit de serie naamlijsten van officieren, regenten, meester Munters en knapen van de Grafelijkheids Munt van Holland binnen Dordrecht blijkt dat het Serment onderscheid maakt tussen officieren, regenten, meester Munters en knapen en hoeveel personen tot hun huishouden worden gerekend (zie kadertekst 7).³²⁸ Opvallend is dat de in Dordrecht woonachtige raad en generaalseester Barthoud van Slingelandt tot de officieren van het Serment wordt gerekend. Naast de zittende Muntmeester draagt ook zijn niet meer actieve voorganger de officierstitel. De regenten bestaan uit twee provoosten en twee gezworenen. Een van de provoosten van het Serment wordt aangeduid als

provoost-boekhouder en voert waarschijnlijk de functie van boekhouder van het Serment uit. De gezworenen zijn volgens Dolk twee jaarlijks gekozen knapen. Zij hebben onder andere tot taak erop toe te zien dat de leden van het Serment niet werken op een van de niet toegestane Munten. Zij dienen de boeten gesteld op kleine overtredingen te innen, het ziekengeld uit te betalen en samen met de provoosten recht te spreken.³²⁹ Uit de overgeleverde rekeningen van de Dordtse Muntmeesters is verder nog bekend dat de gezworenen samen met de provoosten de muntbus begeleiden naar Den Haag voor opening, examinatie en berekening door raden en generaalseesters en essayeur-generaal onder toezicht van een vertegenwoordiging uit de Gecommitteerde Raden en uit die van de gewestelijke Rekenkamer.³³⁰

Kadertekst 7

Naamlijst van de officieren, regenten, m[eeste]r Munters en knaapen der Gravelijkheids Munte van Holland binnen Dordrecht, zo als dezelve actueel [januari 1794] van den vrijdom gauderen ³³¹	
Naam	Aantal personen behorende tot de huishouding, waarvoor de vrijdom wordt verkregen
Officieren	
De heer B. van Slingelandt, generaalm[eeste]r	13
C.P. Pompe van Zwijndrecht, waardijn	5
W. Buck, oud-Muntmeester	6
J.A. Bodisco, Muntmeester	5
D. Crans, essayeur	7
J. Everts, stempelsnijder	7
A.H. Onderwater, griffier	13
Regenten	
O. Gevaerts van Geervliet, provoost boekhouder	19
P. van den Santheuvel van Driel, provoost	7
N. Backus, gezworenen	5
J. Brenks, gezworenen	3
Meester Munters	
H. Repelaar	9
B. Onderwater van Puttershoek	10
A.J. de Vos	3
P.J. Clos	6
J. Luiten	5

324

Instructieboek van raden en generaalseesters van de Munten, 168v + 169v.

325

GAD 150-657. Memorie van de Commissarissen der Domeinen van Zuid-Holland betreffende het vermeende recht van de meester Munters [inventaris spreekt hier ten onrechte van Muntmeesters!] tot het zelfstandig inleiden van knapen, d.d. 17 augustus 1776.

326

Dolk, *Het Serment*. Een tabellarisch overzicht van meesters en knapen binnen het Serment van Holland, opgesteld op basis van Dolk en het Archief van de Grafelijkheids Rekenkamer zal later elders worden gepubliceerd.

327

NA 3.01.30-265a. Decreet van het Provinciaal bestuur van Holland d.d. 16 maart 1796 waarbij aan ieder van de 24 werkende leden van de Munt, de erfelijke Munters en de aangestelde knapen, een schadevergoeding van *f* 150: - wordt toegekend. De twaalf niet werkende meester Munters ontvangen in plaats van de vrijdom van impost gedurende hun leven een vergoeding van *f* 300: -.

328

NA 3.01.27.01-691 Da. Naamlijsten van het Serment van de Munt van Holland 1783-1794.

329

Dolk, *Het Serment* 119.

330

NA 3.01.27.02-4945-4958 en NA 3.01.28-5627-5641 en -5643-5647. Rekeningen van de Muntmeester van Holland te Dordrecht 1602-1798 [incomplete serie].

331

NA 3.01.27.01-691 Da. Lijst van de leden van het Serment van Holland, bijlage bij missive aan de Gecommitteerde Raden d.d. januari 1794.

M.J. van Eijck	4
A. van der Werff	8
F. Beudt	9
A.H. van der Meij van der Linden	7
G. Hordijk	4
A. van Arkel	5
S. Baasjouw	4
S. Crena	6
G.J. Scherlijn	1
M.G. Rees	12
S. van Nievelt	3
J. Vervel	3
M. van der Griendt	5
A.B. Stoop	19
M.J. Bosman	7
Knaapen	
H. Boonen	3
J. van Holst	3
J. van Chatelet	6
D. Bel	8
A. Vermeulen	4
W. Krafft	6
W. van Dee	5
J. van den Anker	6
J.H. Morgenrood	3
J. Haksteen	4
J. Velt	3
C. Meloen	8

Dolk gaat in zijn al genoemde bijdragen over het Serment van de Munt van Holland ook in op het fenomeen van de niet actieve Munters. Een vergelijking tussen namen van de bezetters van de beide series Muntersplaatsen en de namen van de beëdigde Muntmedewerkers in het Instructieboek van raden en generaalmeesters van de Munten, past niet binnen het kader van dit onderzoek en moet dan ook nog worden uitgevoerd. Uit die vergelijking zullen niet alleen direct de namen van de ‘fluwelen Munters’ naar voren komen. Mogelijk wordt dan ook meteen het verschil tussen de Hollandse en Brabantse Muntersplaatsen aan de Munt van Dordrecht in de tijd van de Republiek duidelijk.³³²

Uit een notitie van Dirk Crans jr. uit 1811 is bekend dat Dirk Nap in maart 1794 de vierde Hollandse

³³² De eerste stappen tot een grote studie naar de Munt van Dordrecht, waarin onder andere een eerste poging tot genoemde vergelijking wordt gedaan, zijn reeds genomen. Gestreefd wordt naar publicatie in het Jaarboek van de Vereniging Oud-Dordrecht 2014.

meester Muntersplaats heeft gekocht van Simon Baasjouw voor *f* 5.000.: ³³³ Dolk meldt dat Nap zelfs *f* 5.500: - heeft betaald voor deze plaats.³³⁴ Dit laatste bedrag wordt bevestigd in het zevende artikel van het besluit van het Provinciaal Bestuur van Holland d.d. 16 maart 1796.³³⁵ Knaapplaatsen zouden worden verkocht voor *f* 2.400: - à *f* 2.500: -.³³⁶ Nader onderzoek naar de verschillende ‘transporten’ van meester en knaapplaatsen zal zeker ook meer duidelijkheid geven over de voordelen die het lidmaatschap van het Serment heeft geboden.

De leden van het Serment van de Hollandse Munt hebben verschillende groepsportretten laten vervaardigen. Drie zijn er bewaard gebleven en bevinden zich in de collectie van het Dordrechts Museum. Het oudst bewaarde groepsportret is van de hand van Jacob Cuyp (1594-1652) en staat bekend als zijn eerste belangrijke opdracht. De twee andere groepsportretten van leden van het Serment van de Hollandse Munt zijn van Samuel van Hoogstraten (1627-1678) en zijn te dateren op 1657 en 1674-1677. De al meer genoemde Dolk heeft aangegeven dat de portretten met nummer 1 t/m 12 op het jongste doek van Van Hoogstraten (zie afbeelding 14) in 1674 zijn geschilderd. Hij heeft hiervoor in totaal *f* 150: - ontvangen. De portretten met nummers 13 t/m 16 heeft Van Hoogstraten in 1677 erbij geschilderd. Hiervoor ontvangt hij 15 gulden per stuk. Na zijn overlijden schildert de 19-jarige Anthonij Vreem er nog vijf portretten (nrs. 17 t/m 21) bij. Vreem ontvangt hiervoor het veel lagere bedrag van *f* 39: 8: 0, dus slechts iets meer dan 7 gulden en 17 1/2 stuiver per portret.³³⁷

³³³ NA 2.01.33-17 Brief van D. Crans aan essayeur-generaal W.A.A. Poelman d.d. 25 februari 1811.

³³⁴ Dolk, *Het Serment* 138.

³³⁵ NA 3.01.30-265a. Decreet 16 maart 1796. Artikel 7: Dat omtrent de vierde plaats, welke door het overlijden van een effectiefwerkende meester Munter, genaamd Dirk Nap, openstaat, welk sterfgeval voorgevallen is voor dat deze schikking heeft kunnen gemaakt worden, en niet lang na dat de overleedene deeze meester Muntersplaats voor *f* 5.500: 0: 0 had gekogt, ten einde de ouderlooze kinderen voor dit ongelukkige sterfgeval eenige vergoeding te bezorgen, de zoon of wel indien er twee zijn, de oudste of langstleevende als hij tot bekwame jaaren zal zijn gekoomen, en een geschikt persoon is geworden, op zijn verzoek door het Committé van Algemeen Welzijn, of dat Collegie hetwelk als dan deszelfs werkzaamheeden ten dezen zal vervangen, bij eene invallende vacature, of zelfs supernumerair, voor zijn leven tot werkende Munter in de Munt zal worden aangesteld.

³³⁶ NA 2.01.33-17 Generale lijst van van alle nog in leven zijnde Muntofficianten der gesupprimeerde Munt te Dordrecht, ongedateerd [februari 1811]

³³⁷ Dolk, *Het Serment van de Munt van Holland* 125-126.

Afb. 14. Het Serment van de Munt van Holland in 1674-1677 door Samuel van Hoogstraten e.a. Collectie Dordrechts Museum, Dordrecht.

1. Adriaen van Blijenburg, waardijn	11. Hendrik van Ringen
2. Pompejus Berk, griffier	12. Daniel Drapentier, stempelsnijder
3. Lodewijk (de) Coene, essayeur	13. Hendrik de Vos
4. Johan van Wageningen, provoost	14. Dirk van Nooij
5. Samuel van Hoogstraten, provoost (hij draagt de gouden keten en medaille, die hem tijdens zijn verblijf in Wenen (2.08.1651) door Keizer Ferdinand III werd geschonken)	15. Wierik Bouf
6. Bartholomeus van der Mandele, gezworene	16. Willem Jac. Goudriaen
7. Adriaen Braets, gezworene	17. Cornelis van As
8. Dr. Johan de Jong	18. Jacob Roskam
9. Arent Boon	19. Johan van der Linden
10. Cornelis Th. Dencker	20. Jacob Braets
	21. Johan de Roovere

2.4 Overige functionarissen actief binnen het muntwezen

Naast de in de voorgaande paragrafen behandelde medewerkers van het Muntbedrijf zijn ook andere functionarissen binnen het muntwezen actief. Meest voor de hand liggend en dus ook bekend is de wisselaar. Maar ook de stedelijke essayeur, scheider en affineur en de ijkmeester-generaal van Holland en West-Friesland of van de Unie hebben ieder hun taak binnen het muntwezen. Zij zijn volgens hun instructie de aangewezenen om overtredingen van de muntwetgeving binnen hun eigen stad of werkgebied bij zowel de lokale bestuurders als de generaalsesters van de Munten te melden. In dit hoofdstuk zal aandacht worden besteed aan hun rol binnen het muntwezen.

2.4.1 De wisselaar

De wisselaar is een zelfstandig ondernemer die zich heeft gespecialiseerd in het lokaal opkopen van vreemde en niet toegestane muntstukken, goud of zilver in verschillende vormen, in ruil voor toegestane muntstukken. Volgens het vijftiende artikel van zijn instructie is hij ook leverancier van muntstukken bestemd voor de buitenlandse handel.³³⁸ Het pand van waaruit de wisselaar zijn werkzaamheden verricht moet duidelijk herkenbaar zijn. Aan de gevel moet een schotel of nap hangen waarop het wapen van de Republiek der Verenigde Nederlanden is aangebracht.

In zijn kantoor moet de wisselaar een exemplaar van de meest recente verordeningen betreffende de waarde van alle op dat moment toegestane muntstukken beschikbaar hebben, naast het overzicht waarin van de belangrijkste gouden en zilveren muntstukken het gewicht wordt genoemd, zoals hem dat door de raden en generaalsesters is geleverd.³³⁹

De wisselaar moet tevens een flinke schaar in zijn kantoor beschikbaar hebben waarmee hij alle ingewisselde muntstukken die verboden zijn in aanwezigheid van de aanbieder moet doorknippen. Van het door hem ingekochte goud en zilver mag hij geen grote voorraden houden. Wanneer het materiaal afkomstig is van ingekochte muntstukken moet hij het in partijen van tenminste 10 mark aan goud of 50 mark aan zilver aan de Muntmeester van zijn gewest aanbieden. Goud en zilver afkomstig uit inkoop in andere vorm dan munten mag hij smelten en tot baartjes gieten.³⁴⁰ Hij is niet verplicht dit muntmateriaal aan te bieden aan het Munthuis van zijn gewest, maar mag kiezen uit alle Munten binnen de Republiek. Van al zijn transacties dient hij administratie bij te houden, voor het goud op 1 engels (1,538 g) nauwkeurig, voor het zilver op 1 ons (30,76 g). Hij functioneert tevens als ogen en oren van de raden en generaalsesters van de Munten.

³³⁸ Zie voor de transcriptie van de instructie voor de wisselaar hoofdstuk 9 in het deel Bronnen van deze publicatie.

³³⁹ Tot 1630 worden zogenaamde Manualen uitgegeven, waarin van alle 'ghevalueerde ende ongevalueerde' muntstukken de waarde in marken, onzen, engelsen en asen wordt gegeven. Zie voor nadere informatie over deze publicaties Van Gelder, *De Nederlandse Manualen 1586-1630*.

³⁴⁰ Dit zou betekenen dat de wisselaar een smeltoven in huis zou hebben gehad. Binnen het kader van dit onderzoek is dat in ieder geval niet duidelijk geworden.

Zijn instructie schrijft hem voor dat hij alle zaken, die niet verlopen volgens de algemene muntverordeningen, moet melden aan de burgemeesters van de stad waarin hij actief is en aan de generaalmeeesters van de Munten. Hij moet letten op de transacties die worden gedaan door kooplieden, kramers, makelaars en alle andere ‘neeringdoenden’.

Kadertekst 8

Waarde van het muntstuk	Toegestaan opgeld
10 stuivers - 1 gulden	Oord of 1/4 stuiver
1 - 2 gulden	1/2 stuiver
2 - 3 gulden	1 blank of 3/4 stuiver
3 - 4 gulden	1 stuiver
4 - 6 gulden	3 groten Vlaams of 1 1/2 stuiver
6 - 8 gulden	2 stuiver
8 - 10 gulden	1 stoter of 2 1/2 stuiver
10 - 12 gulden	3 stuiver

De wisselaar verdient een deel van zijn inkomen dus met het omwisselen van vreemde of niet toegestane muntstukken tegen exemplaren die binnen de Republiek of binnen het gewest waarin hij actief is wel zijn toegelaten. Hij mag een zogenaamd opgeld berekenen. Hoe hoog dit is staat nauwgezet omschreven in het zeventiende artikel van zijn instructie (zie kadertekst 8). Voor de omwisseling van gouden en zilveren munten die niet in de door de generaalmeeesters verstrekte documenten staan genoemd en voor goud en zilver dat hem in andere vorm dan in muntstukken wordt aangeboden mag hij 2 procent van de waarde berekenen. Dit opgeld is inclusief de kosten die hij moet maken voor het smelten van het ingewisselde materiaal. Voor omwisseling van goud met een gehalte van 21 karaat (0,875) of minder, mag de wisselaar bovenop de genoemde 2 procent nog 1,25 procent rekenen voor zijn onkosten van het scheiden van het metaal. Volgens het al eerder als bron gebruikte Journaal van Jacob van Sloten hebben de generaalmeeesters in augustus 1586 de instructie voor de wisselaars opgesteld. Uit de ontvangen sollicitatiebrieven kiezen en beëdigden de generaalmeeesters Pieter van Hogendorp, Pouwels Pouwelsz. en Simon Simonsz. als wisselaars in Amsterdam. Medio augustus 1586 schrijven zij een brief aan de bestuurders van de ‘principaalste’ steden van Holland, te weten Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Rotterdam, Den Briel, Den Haag, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, om een persoon te nomineren die geschikt is om als wisselaar binnen hun stad te worden aangesteld. Eenzelfde verzoek sturen de generaalmeeesters naar Leeuwarden, Deventer, Kampen, Zwolle, Arnhem, Tiel, Bommel, Utrecht, Amersfoort, Gorinchem, Middelburg, Veere, Vlissingen, Goes, Zierikzee, Bergen op Zoom en Geertruidenberg. De genomineerden moeten tussen 24 augustus en 6 september van dat jaar in Dordrecht verblijven om door de generaalmeeesters te worden geadmiteerd en om hun commissie en

instructie in ontvangst te nemen.³⁴¹ Of de aspirant-wisselaar eerst een proef of examen moet afleggen ten overstaan van raden en generaalmeeesters van de Munten of van de essayeur-generaal, zoals bijvoorbeeld de essayeurs, blijkt niet. Uit genoemde bron kan het volgende overzicht van de in 1586 aangestelde wisselaars worden samengesteld.³⁴²

Kadertekst 9

Stad	Naam	Datum commissie en instructie jijmdd
Dordrecht	Dirk Jacobsz.	15860905
	Franscoijs van Hoogstraten	15860905
	Jan Huygensz.	15860905
	Corn[elis] van Bergen	15860905
	Dirck Jacobsz. van Clootwijck	15861013
Middelburg	Corn[elis] Anthonisz.	15860905
	Pieter Boreel	15860905
	Hans Buc	15860905
	Hans Drimborn	15860905
Vlissingen	Marcus Wielant	15860905
Rotterdam	Hans Gijsbrechtsz	15860906
Geertruidenberg	Hubrecht Heijs	15860908
Amsterdam	Rutger en Anthonis Verbrugge	15860908
	Hans van Keulen	15860908
	Dirck Jansz.	15861011
Heusden & Gorinchem	Alert Woutersz. en zijn zoon Wouter Alerts	15860911
Leiden	Floris Hobbensz	15861008
	Claes Cornelisz. van Noorden	15861008
Haarlem	Cornelis van Doorn	15861024
	Jan Simonsz. Hofland	15861024
Alkmaar	Gerrit Jacobsz. Koom	15861124

Een uitgebreider overzicht van de wisselaars in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw wordt geboden in het al meer genoemde *Instructieboek* van raden en generaalmeeesters. Evenals het Muntpersoneel leggen de nieuw aangestelde wisselaars de eed op hun instructie af in handen van de generaalmeeesters en zetten zij hun handtekening als bewijs daarvan in het *Instructieboek*.³⁴³ Maar de betrekkelijk geringe hoeveelheid handtekeningen in dit overzicht geeft aanleiding tot twijfel over de compleetheid ervan. Eenmaal zet een weduwe het ambt van haar overleden echtgenoot

³⁴¹ Journaal van Jacob van Sloten fol. 9-11.

³⁴² Idem, fol. 11-14, 19, 22-23, 26, 30 en 32.

³⁴³ Een transcriptie van de namen van de wisselaars uit het 'Instructieboek' wordt gegeven in hoofdstuk 9.2 in het deel Bronnen van deze publicatie.

voort. Maria Wesseling, weduwe van de op 28 juli 1716 aangetreden Hendrik van de Kastele, volgt haar overleden echtgenoot in het ambt van wisselaar in Den Haag in 1746 op. Volgens het overzicht in het *Instructieboek* wordt Maria Wesseling pas in 1770 opgevolgd door A. de Haas. Nader onderzoek in zowel de resoluties van de Generaliteits Muntkamer als in die van de verschillende steden zal zeker meer gegevens over de wisselaars in Holland en West-Friesland opleveren.

2.4.2 De essayeur, scheider en affineur

Voor de functie van essayeur, scheider en affineur bestaan in het *Instructieboek* van raden en generaalmeeesters van de Munten twee aparte instructies.³⁴⁴ De eerste instructie betreft die voor de essayeur particulier binnen een stad. Zijn taak bestaat uit het naar zijn beste kunnen zo getrouw mogelijk maken van de gehalteproeven van al het goud en zilver dat hem door kooplieden, wisselaars en anderen wordt aangeboden. Qua nauwkeurigheid dient de essayeur zich net als zijn collega binnen de Munt te richten op een kwart grein in zijn bepalingen van het gehalte van het goud en zilver (0,008675) precies. De essayeur mag de kooplieden en anderen die hem het goud aanbieden voor een proef op het gehalte 10 stuivers loon per essay berekenen. Het goud dat hij gebruikt voor zijn proef mag hij behouden. Voor de proef op het aangeboden zilver mag hij 6 stuivers rekenen.³⁴⁵ Bij eventuele geschillen tussen de essayeur en de leveranciers van goud of zilver kunnen beide partijen volgens het 11de artikel van het plakkaat van 11 augustus 1658 terecht bij de raden en generaalmeeesters van de Munten.

De stedelijke essayeurs worden in de voor deze studie onderzochte achttiende eeuw doorgaans aangesteld in de functie van essayeur, scheider en affineur. Deze als zelfstandig ondernemer opererende specialist in het verrichten van de gehalteproef op goud en zilver en het scheiden en puur maken van goud- en zilverlegeringen, is ondergeschikt aan de raden en generaalmeeesters van de Munten. Zijn instructie schrijft hem voor niet alleen de generaalmeeesters openheid van zaken van zijn activiteiten te geven, maar hun ook te melden wanneer er in zijn stad ongeoorloofde muntstukken worden gebruikt, of munten tegen een te hoge waarde worden uitgegeven of ontvangen, muntmateriaal via zijn stad wordt uitgevoerd of dat er iets gebeurt dat de circulatie van het muntgeld kan beschadigen of verstoren. Wanneer zal blijken dat hij een van deze zaken wel heeft geweten maar niet gemeld, kan hem dat een straf opleveren variërend van een geldboete tot aan verbanning uit het gewest Holland en West-Friesland.

Van zijn scheiders- en affineursactiviteiten dient hij een administratie bij te houden waarin opgenomen wordt hoeveel materiaal er is aangeboden, van welk gehalte en door wie. Wanneer de leverancier voor de scheider en affineur een vreemde is, dient hij de gegevens over de herkomst van het materiaal en over de leverancier nauwkeurig te noteren alvorens hij deze mag laten vertrekken.

³⁴⁴ Beide instructies zijn in transcriptie opgenomen in hoofdstuk 10 in het deel Bronnen van deze publicatie.

³⁴⁵ De essayeur van de Munt ontvangt doorgaans een vast traktement waarvoor hij zijn gehalteproeven van het zilver moet verrichten. Voor zijn gehalteproeven van het aan de Munt aangeboden goud mag hij 8 stuivers rekenen per essay, mits hij het goud dat hij gebruikt voor zijn proef retourneert.

2.4.3 De ijk- en justeermeester

De ijk- en justeermeester van Holland en West-Friesland en die van de Unie behoren niet tot de organisatie van de Generaliteits Muntkamer, maar zijn volgens hun instructie wel ondergeschikt aan de raden en generaalmeeesters van de Munten en voor een deel ook betrokken bij de controle op de Munthuizen. De ijk- en justeermeester is verantwoordelijk voor het juistheid van de gebruikte gewichten en weegschalen in zijn gebied en dus ook voor de gewichten en schalen van de Munten in dat gebied.

Op 11 september 1586, dus twee maanden na de (her-)benoeming van de generaalmeeesters wordt Lenaert van Gere aangesteld als ijkmeester-generaal voor de noordelijke gewesten. Van Gere, die tot dan dezelfde functie heeft vervuld in de Habsburgse Nederlanden, krijgt op zijn eigen verzoek als standplaats Amsterdam.³⁴⁶ Hij oefent deze functie uit tot zijn overlijden in 1598. In april van dat jaar verzoeken de generaalmeeesters de Staten-Generaal een nieuwe ijkmeester-generaal aan te mogen stellen.³⁴⁷ Voor zover bekend, wordt hun verzoek niet direct gehonoreerd. Pas in de resoluties van de Staten van Holland van januari 1604 wordt een Lennard van Geens genoemd, die dan wordt aangesteld tot ijkmeester-generaal van Holland en West-Friesland.³⁴⁸ Na zijn overlijden in 1621 wordt hij opgevolgd door zijn zoon Gerrit, die in de bronnen (van) Geens de jonge wordt genoemd.³⁴⁹ Beiden zijn alleen actief in Holland en West-Friesland en niet meer in de gehele Republiek.

Voor deze studie over het toezicht op de muntproductie in de achttiende eeuw wordt volstaan met de instructie die Abraham Groengraft en Jacob l'Admiraal in respectievelijk 1701, 1745 en 1750 ontvangen.³⁵⁰ De laatste wordt bij de resolutie van de Staten-van Holland van 10 maart 1745 benoemd tot ijk- en justeermeester voor Holland en West-Friesland. Zijn aanstelling vijf jaar later als ijk- en justeermeester van de gehele Republiek heeft hij waarschijnlijk mede te danken aan de 'ongelijkwigtigheid' van de gouden dukaten van de verschillende Munten van de Republiek en aan die van de 'inaccuraatheid' van de algemeen in gebruik zijnde goudgewichten.

L'Admiraal wordt in november 1770 opgevolgd door Pieter le Cointe, die deze functie uitoefent tot zijn overlijden in 1781. Ruim een maand na zijn aanstelling wordt het reglement op zijn salaris vastgesteld door de Staten van Holland.³⁵¹ Stephanus Nagel, die in 1782 de aanbeveling van de burgemeesters van Amsterdam geniet als opvolger van Le Cointe en in 1794 ook nog eens die van de generaalmeeesters van de Munten, wordt uiteindelijk pas in 1797 tot ijkmeester-generaal van de Unie benoemd.³⁵²

Uit de overgeleverde instructie blijkt dat de ijkmeester-generaal van de Unie tenminste elke drie jaar

³⁴⁶ Geldmuseum, *Journal van generaalmeeester Jacob van Sloten* fol. 20-21. NA 1.11.01.1637 fol. 19-20. Resolutie d.d. 11 september 1586.

³⁴⁷ NA 1.01.44-01 fol. 97. Verzoek R&G d.d. 11 april 1598.

³⁴⁸ NA 3.01.04.01-38 fol. 3-5. Resolutie StvHoll d.d. 7 januari 1604.

³⁴⁹ NA 1.01.44-10 fol. 154. Commissie voor Gerrit Geens d.d. 11 december 1621.

³⁵⁰ Zie hoofdstuk 8 in het deel Bronnen van deze publicatie.

³⁵¹ NA 3.01.04.01-225 fol. 1414-1415 en 1593-1595. Resolutie StvHoll d.d. 10 november en 15 december 1770.

³⁵² NA 3.01.04.01-244 fol. 596, -271 fol. 902 en -279 fol. 779-781. Resolutie StvHoll d.d. 1 augustus 1782, 14 oktober 1789 en 21 mei 1794. Het examen voor het ambt van ijkmeester-generaal voor de Unie legt hij uiteindelijk pas op 24 oktober 1797 af.

alle in het land voor handelsdoeleinden gebruikte gewichten en weegschalen dient te controleren. Als basis voor zijn werk geldt de ‘slaper’, ook wel dormant genoemd, die ‘sorgvuldig’ wordt bewaard in een afgesloten kastje door de Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier.³⁵³ In de algemene instructie voor de Muntmeesters uit 1606 is sprake van de dormant die in beheer is bij de gewestelijke Rekenkamer.³⁵⁴ De Hollandse dormant wordt inderdaad eerst in de vertrekken van de Rekenkamer bewaard. Begin van de jaren dertig van de achttiende eeuw raakt de slaper zoek. Uit een rapport van essayeur-generaal mr. Johan Emants van 30 januari 1734 blijkt dat de nieuw vervaardigde dormant onder beheer komt van Gecommitteerde Raden en niet meer van de Rekenkamer.³⁵⁵

Afb. 15. De Zeeuwse dormant of slaper, 1612, 32 mark Irois (7.875 g). 18 x 14 cm.

Dit standaardgewicht is in 1612 vervaardigd naar voorbeeld van de Hollandse slaper. Uit de reisverslagen van essayeur-generaal Marcellus Emants blijkt dat de Zeeuwse dormant wegens het ontbreken van extra kleine gewichtjes niet is gebruikt om de gewichten van de Zeeuwse Munt en die van de essayeur-generaal te ijken. Collectie Geldmuseum.

³⁵³ Zie artikel 2 van de Algemene instructie voor Jacob l'Admiral jr. als ijk- en justeermeester generaal in de Vereenigde Nederlanden, 6 mei 1750 in hoofdstuk 8.7 in het deel Bronnen van deze publicatie.

³⁵⁴ Zie artikel 29 uit de Algemene instructie voor Muntmeesters in hoofdstuk 11.1.1 in het deel Bronnen van deze publicatie. Uit het al eerder aangehaalde Journaal van generaalmeesters Van Sloten blijkt dat de generaalmeester op 15 oktober 1586 een kopie van de dormant die berust bij de Grafelijkheids Rekenkamer bezitten. Journaal Van Sloten fol. 30.

³⁵⁵ NA 3.02.26-140. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 23 oktober 1731 en 20 januari 1734. Inventaris (...) van den nieuwen Dormant d.d. 30 januari 1734.

De Gecommitteerde Raden van Zeeland te Middelburg beschikken over een dormant die vergelijkbaar is met het Hollandse exemplaar. Uit het reisverslag van essayeur-generaal Johan Emants van de opening van de muntbus van de Zeeuwse Munt te Middelburg in augustus 1717 en dito 1728 blijkt dat er aldaar zelfs sprake is van een oude en een nieuwe dormant.³⁵⁶ Dat de Zeeuwse dormant door de essayeur-generaal en de generaalmeesters niet wordt gebruikt, tonen de reisverslagen van de opening van de Zeeuwse muntbus uit mei 1765, juni 1787 en dito 1792. De reden wordt duidelijk uit de twee laatste verslagen. Er bevinden zich bij de Zeeuwse dormant geen kleine gewichtjes en dus vinden de essayeur-generaal en de generaalmeesters deze minder bruikbaar dan de gewichten die zij zelf hebben meegebracht.³⁵⁷

Bij de introductie van een nieuw muntstuk maakt de ijkmeester-generaal ook de gewichtjes voor deze denominatie op uiterste remedie. In oktober 1586 ontvangt generaalmeester Bruijnseels van de ijkmeester-generaal de ‘voorgewichten en rechtpenningen’ van de nieuwe denominaties. Hij controleert de gewichtjes en zendt ze volgens het journaal van generaalmeester Van Sloten naar de officieren van de Munten in de verschillende gewesten.³⁵⁸ In 1659 verzoeken de generaalmeesters Roelof van Schueren de zogenaamde richtpenningen – op het laagste toegestane gewicht – te maken voor de zilveren dukaat, die niet lang daarna samen met de zilveren rijder geproduceerd mag gaan worden in de Nederlandse Munthuizen.³⁵⁹ Uit de notulen van de vergadering van de Staten-Generaal van dat jaar is bekend dat Van Schueren daarvoor f 54: - wenst te ontvangen. Pieter Pijl, door Van Gelder al genoemd als de Haagse tekenaar [en zegelsnijder] van de beeldenaar van diezelfde zilveren dukaat en ook de zilveren rijder, eist volgens diezelfde notulen f 134: - voor zijn ‘verscheijden projecten van modellen en patroonen van de voors[chreven] silvere penningen’. Beide verzoeken worden gehonoreerd.³⁶⁰

In november 1704 melden de generaalmeesters Melchior W. van Griethuysen (1678-1757), waardijn van de Gelderse Munt 1699-1757, in antwoord op zijn verzoek om nieuwe gewichtjes van de toegestane munten, dat hij zich moet wenden tot ijkmeester Groengraft.³⁶¹ Die produceert de desbetreffende blokjes op verzoek. Als adres van Groengraft geven de generaalmeesters op: Kalverstraat Amsterdam, nabij de Dam.³⁶²

³⁵⁶ Zie hoofdstuk 12.5.1-3 in het deel Bronnen van deze publicatie.

³⁵⁷ De Zeeuwse dormant is na het sluiten van de Munt te Middelburg overgedragen aan de essayeur-generaal en bevindt zich nu in een van de depots van het Geldmuseum te Utrecht. De Hollandse Dormant bevindt zich in de collectie van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam.

³⁵⁸ Geldmuseum, Journaal van generaalmeester Jacob van Sloten fol. 22. Verslag d.d. 2 oktober 1586.

³⁵⁹ NA 1.01.44-10 fol. 29. Missive van R&G aan ijkmeester-generaal Roelof van Schuere d.d. 8 juli 1659.

³⁶⁰ NA 1.01.02-3265 fol. 638. Notulen vergadering Staten-Generaal d.d. 8 oktober 1659. NA 1.01.44-10 fol. 65v-67. Van Gelder, Munthervorming 16.

³⁶¹ NA 1.01.44-16 fol. 241v. Polak, Historiografie, deel II bron nr. 515-532. Hij vermeldt zijn naam als Griethuysen, maar hij ondertekent zijn brief d.d. 4 november zelf met M.W. van Griethuysen. Zie ook Duinkerken, Schepenen aan de Zuiderzee 181.

³⁶² NA 1.01.44-16 fol.241v-242. Missive aan Melchior W. van Griethuysen, waardijn van de Gelderse Munt d.d. 10 november 1704.

Afb. 16. Muntgewichtdoos vervaardigd in 1740 door ijkmeester-generaal 'Ab[raha]m Groengraft (1673-1745), Eijkm[eeste]r Gen[eraa]l van Holl[and] en West-Friesland, in de Kalverstraat tot Amsterdam'. Collectie Geldmuseum.

Abraham Groengraft geniet bij aanstelling een jaarlijks traktement van f 150: -. Op zijn verzoek wordt dit in 1714 verhoogd tot f 250: -. ³⁶³ Net als het Muntpersoneel geniet de ijkmeester-generaal in zijn woonplaats ook de vrijdom van stads en 's Lands imposten. In elk geval geldt dit voor Johan Andries Groengraft in 1673. ³⁶⁴

Uit de collectie stadspublicaties van Haarlem blijkt dat de ijkmeester-generaal van 'de kleine ijk of het 'Troische' gewicht' met enige regelmaat, maar niet precies elke drie jaar, zitting houdt in de kamer van het lokale goud- en zilversmidsgilde. Het stadsbestuur vaardigt vlak voor diens zitting een ordonnantie uit waarbij de bezitters van de gewichten om goud te wegen aldaar op genoemde dagen moeten verschijnen om hun gewichten te laten ijken.

Kadertekst 10

Sessies van de ijkmeester-generaal van het kleine of Troische gewicht te Haarlem

Ordonnantie	begin	einde	aantal dagen	bron
23 april 1755	28 april 1755	30 april 1755	3	2166-627 Y
28 juli 1758	31 juli 1758	2 augustus 1758	3	2166-639 Y
23 maart 1762	25 maart 1763	27 maart 1763	3	2166-650 Y
21 september 1765	23 september 1765	25 september 1765	3	2166-660 Y
20 september 1769	28 september 1769	30 september 1769	3	2166-686 Y
20 juni 1771	25 juni 1771	28 juni 1771	4	2166-692 Y

³⁶³ NA 3.01.29-623 fol. 101-101v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 22 juni 1714.

³⁶⁴ NA 1.01.44-11 fol. 434. Privileges voor de Muntofficianten d.d. 17 januari 1673. Uit ditzelfde stuk blijkt dat diezelfde vrijdom ook gegeven is aan Roelof Heijnsbergen, de ponsoenmaker van de Munt te Amsterdam.

12 juni 1778	15 juni 1778	16 juni 1778	2	2166-718 Y
17 juli 1781	10 augustus 1781	10 augustus 1781	1	2166-733 Y

De taak die Jacob l'Admiraal in 1750 met zijn instructie van ijk- en justeermeester generaal voor de gehele Unie krijgt opgedragen blijkt feitelijk onuitvoerbaar voor een persoon. Vandaar dat de Staten-Generaal op zijn verzoek in 1758 besluiten, vanzelfsprekend na advies te hebben ingewonnen bij raden en generaalmeeesters, dat de tekst van het tweede artikel van zijn instructie wordt gewijzigd. Vanaf nu hoeft L'Admiraal niet meer echt zelf alle steden en plaatsen aan te doen, maar alleen nog maar de grotere steden. De inwoners van de nabij gelegen kleinere plaatsen mag hij nu via een advertentie oproepen bij hem langs te komen om hun schalen en gewichten te laten ijken. Abraham Groengraft heeft eind 1708 moeite om de betaling van zijn traktement geregeld te krijgen. Op zijn klagen bij raden en generaalmeeesters verzoeken deze de Staten van Holland om toestemming Groengraft f 3: - per dag te laten declareren. De Staten staan dit verzoek toe op voorwaarde dat Groengraft niet meer dan f 150: - per jaar declareert voor zijn werkzaamheden als ijkmeester-generaal in het gewest. ³⁶⁵ Groengraft moet dus in de begin periode van zijn aanstelling niet veel meer dan 50 dagen per jaar werk hebben gehad in Holland en West-Friesland, anders zal hij nooit akkoord zijn gegaan met het besluit van de Staten. Zijn werkzaamheden binnen Holland en West- Friesland breiden zich waarschijnlijk al snel uit. In 1714 wordt zijn traktement namelijk verhoogd tot f 200: - per jaar. ³⁶⁶

Op basis van het archief van de Generaliteits Muntkamer kan over de ijkmeester-generaal alleen al een aparte studie worden geschreven. Hier wordt volstaan met de opmerking dat hij volgens het zevende artikel van zijn instructie verplicht is alle Munten van de Republiek met enige regelmaat te bezoeken en aldaar de weegschalen en gewichten te controleren. Van welke regelmaat hier sprake is, blijkt niet direct. De instructie vermeldt slechts dat hij in hoogsteigen persoon 'op zijnen tijd (...) alle de Munthuysen en banken' zal moeten bezoeken.

In reactie op de aanstelling van Pieter Jacob le Cointe tot ijkmeester-generaal van Holland en West-Friesland op 10 november 1770 schrijven de generaalmeeesters de Staten van Holland dat het hun verstandig lijkt dat ter gelegenheid van de aanstelling van de nieuwe ijkmeester-generaal de 'lijste en reglement' van het salaris van de ijkmeester generaal van de 'Troische' gewichten opnieuw wordt vastgelegd. Het advies lijkt te worden opgevolgd. ³⁶⁷ Toch schrijft Le Cointe in 1780 de Staten dat hij ondanks zijn verzoeken uit 1772 en 1777 nog steeds niet over een definitieve instructie beschikt. Opnieuw wordt een concept voor een instructie voor de ijk- en justeermeester generaal van alle 'Troische' gewichten aan de leden van de Statenvergadering voorgelegd met het verzoek tot een beslissing te komen. ³⁶⁸ Maar opnieuw komt het niet tot een besluit.

³⁶⁵ NA 1.01.44-16 fol. 108. Resolutie Staten van Holland 21 december 1708.

³⁶⁶ NA 1.01.44-17 fol. 215. Advies R&G aan Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier d.d. 15 mei 1714.

³⁶⁷ NA 3.01.04.01-225 en -1966 d.d. 15 december 1770.

³⁶⁸ NA 3.01.04.01-241 fol. 1162-1166. 'Rapport tot het arresteren van een concept instructie voor de Ykmeester generaal der Troische gewigten en balancen' d.d. 30 november 1780.

In de zomer van 1782 recommanderen de burgemeesters van Amsterdam Stephanus Gerardus Nagel bij de Staten van Holland om aangesteld te worden tot diens opvolger van de overleden Le Cointe. Nagel is burger van Amsterdam en al vele jaren aldaar actief als balansmaker.³⁶⁹ Uit het bij de brief van Amsterdam gevoegde verzoek van Nagel zelf blijkt dat hij Le Cointe als assistent heeft bijgestaan en dus bekend is met de taken van een ijkmeester-generaal. Nagel is bereid de functie aan te nemen op dezelfde condities die Le Cointe bij zijn aanstelling in 1770 heeft geaccepteerd.

De leden van de Statenvergadering besluiten de brief van de burgemeesters van Amsterdam samen met het verzoek van Nagel in kopie onder de leden te verspreiden, om na beraad tot een besluit te komen over de concept-instructie van 30 november 1780.³⁷⁰

Bij het afnemen van het examen voor ijkmeester-generaal van S.G. Nagel in 1797 worden de raden en generaalmeeesters er door de kandidaat op gewezen dat de dormant die berust bij bij Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier niet overeenkomt met de gewichten die in de Amsterdamse Wisselbank worden gebruikt. Het gewicht van de Bank weegt op de 100 pond (49,22 kg) 8 engels (12,3 g) zwaarder dan de Hollandse slaper. De kandidaat weet de generaalmeeesters ook nog te melden dat hij indertijd van zijn vader heeft vernomen dat de ‘slapers’ in het beheer van L’Admiraal uit 1745 en Le Cointe uit 1770 niet gelijk waren aan het exemplaar van Groengraaf uit 1701. De generaalmeeesters wijten dit verschil aan het in 1733 in opdracht van Gecommitteerde Raden en Rekenkamer nieuw gemaakte gewicht ter vervanging van de oude, maar zoekgeraakte, slaper die indertijd is ‘gejusteerd’ tegen het exemplaar in Zeeland. De nieuwe ijkmeester-generaal wordt opgedragen op 13 december 1797 om 12:00 uur te verschijnen in de Muntkamer te Den Haag om daar de verschillende oude standaardgewichten tegen elkaar te vergelijken. Nagel wordt expliciet opgedragen de onder hem berustende ‘slapers’ van Groengraaf, L’Admiraal en Le Cointe mee te brengen.³⁷¹ Dit laatste is ongetwijfeld bedoeld om al deze gewichten op elkaar af te stemmen, zodat discussies over het juiste gewicht voortaan vermeden kunnen worden.

2.5 Samenvatting

In dit hoofdstuk zijn het recht van munt, de techniek van het munten en de verschillende functies binnen het Muntbedrijf behandeld. Duidelijk is geworden dat het recht van munt in de Republiek in handen van de gewestelijke bestuurders ligt. De uitvoering van dit recht kan niet gezien worden als een constante en grote bron van inkomsten voor deze gewesten. De kosten die het toezicht op de muntproductie en het operationeel houden van het Muntbedrijf met zich meebrengen zijn dermate

hoog dat alleen bij heel grote productieomvang sprake is van baten voor de gewestelijke kas.

De productie van munten in de Republiek wordt vanaf 1670 gemechaniseerd. In technisch opzicht hebben de Nederlanden hiermee zeker niet voorop gelopen. De invoering van het plet- en schroefwerk heeft eerst de nodige weerstand en daarna de nodige technische problemen en dus ook kosten gekend. De Munt te Dordrecht beschikt uiteindelijk over vier schroefpersen of balanciers. Wanneer precies de overige Munthuizen in de Republiek volledig zijn overgegaan op productie met de nieuwe apparatuur en waaruit het machinepark precies bestaat, zijn onderwerpen die nog nader moeten worden onderzocht.

Binnen de organisatie van de Hollandse Munt te Dordrecht zijn in de achttiende eeuw een veertiental functies te onderkennen. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen in hoeverre deze functies ook in de andere Munten van de Republiek voorkomen en of dezelfde door de Staten-Generaal vastgestelde instructies zijn gebruikt.

Zowel de Hollandse als de Westfriese Munt kent een corporatie of gilde van beëdigde werklieden, het Serment genaamd. Hoewel de leden van het Serment van de Hollandse Munt zijn te verdelen in meester Munters en knapen, zijn zij niet allen daadwerkelijk direct betrokken bij de muntproductie. Een deel van de leden behoort tot de zogenaamde fluwelen Munters. De leden van het Serment genieten speciale privileges, zoals het niet ’s nachts hoeven wachtlopen ter beveiliging van de stad en de vrijdom van belastingen op gebruiksgoederen als wijn, bier, zeep, zout, boter, gemaal en beestiaal voor henzelf en hun gezin. Na afschaffing van deze vrijdom in 1795 worden de werkende leden van het Serment schadeloos gesteld met een vergoeding van *f* 150: - per jaar en de niet-werkende of fluwelen Munters met *f* 300: - per jaar.

Nader onderzoek naar de namen van de Munters en de knapen voorkomend in de archieven van het Serment van de Hollandse Munt, in het archief van de Generaliteits Muntkamer en in het Instructieboek van raden en generaalmeeesters van de Munten zal meer duidelijkheid opleveren over wie er nu werkelijk een actieve rol in de productie van de Dordtse Munt heeft gespeeld en wie niet. Naast de medewerkers van het Munthuis zijn er een drietal functionarissen te onderscheiden die actief zijn op het terrein van het muntwezen. Het betreft de wisselaar, de essayeur, scheider en affineur en de ijk- en justeermeester. Deze drie hebben een specifieke taak binnen het muntwezen en zijn ondergeschikt aan de raden en generaalmeeesters van de Munten en de essayeur-generaal. Zij zijn min of meer de ogen en oren van de generaalmeeesters van de Munten in hun werkgebied. De wisselaar wisselt niet meer geldige of vreemde munten in voor geldige exemplaren en stuurt zijn ingewisselde stukken naar de Munt. De essayeur, scheider en affineur verwerkt goud en zilver van diverse vorm tot baren en verkoopt die zeer waarschijnlijk onder andere aan de Muntmeester. De ijk- en justeermeester controleert de gewichten die in de Munt worden gebruikt op hun juistheid.

³⁶⁹ Producent van weegschalen.

³⁷⁰ NA 3.01.04.01-244 fol. 596. Missive van de burgemeesters van Amsterdam van 30 juli 1782, gelezen in de vergadering van de Staten van Holland d.d. 1 augustus 1782.

³⁷¹ NA 1.01.44-29 fol. 300v-301 + 302. Brief van R&G aan het Provinciaal Comité van Holland d.d. 28 november 1797 en aan ijkmeester-generaal S.G. Nagel [ongedateerd].